

**O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi
Toshkent davlat sharqshunoslik instituti**

Hasanova Feruza Mirzabekovna

XITOIY TILI (IYEROGʻLIFIKA)

**5120100 – Filologiya va tillarni o‘qitish (xitoy tili) ta’lim
yo‘nalishi bo‘yicha tahsil oluvchi talabalar uchun
o‘quv qo‘llanma**

Toshkent-2020

Mazkur o‘quv qo‘llanma 5120100 – Filologiya va tillarni o‘qitish (xitoy tili) ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha tahsil oluvchi talabalarga “Xitoy tili (iyeroglifika)” maxsus kursi uchun mo‘ljallangan. Qo‘llanmada Xitoy iyeroglifikasining yuzaga kelishi, taraqqiy etish bosqichlari, xitoy alifbosi, xitoy iyerogliflarini tasniflash va talqin etish, xitoy iyerogliflarining kalitlar tizimi haqida batafsil ma’lumot beriladi.

O‘quv qo‘llanma lingvistika (xitoy tili) ta’lim mutaxassisligi bo‘yicha tahsil oluvchi magistrantlar, xitoy tili bo‘yicha ilmiy tadqiqot olib borayotgan izlanuvchilar, xitoy tilini o‘rganuvchilar va xitoy tili bilan qiziquvchilarga ham qo‘shimcha manba sifatida yordam beradi.

Mas’ul muharrir:

filologiya fanlari nomzodi, dotsent J. T. Ziyamuhamedov

Taqrizchilar:

Xitoy tili va adabiyoti kafedrasi mudiri

PhD, S.A.Nazarova

XXR, Shimoli-Sharqiy Millatlar universiteti dotsenti

PhD, Adolat Ablajon

Toshkent davlat sharqshunoslik institutining O‘quv-uslubiy kengashi
tomonidan nashrga tavsiya etilgan (Bayonnoma №).

KIRISH

Ma'lumki, O'zbekiston va Xitoy xalqlari o'rtasidagi aloqalar tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Yurtimiz mustaqillikka erishganidan keyin, ya'ni 1992-yilning 2-yanvarida O'zbekiston va Xitoy o'rtasida diplomatik munosabatlar o'rnatilganidan so'ng ming yillik tarixga ega bo'lgan ikki davlat orasidagi aloqalar yangicha taraqqiyot va mazmun-mohiyat kasb etdi. O'tgan yillar davomida O'zbekiston Respublikasi – Xitoy Xalq Respublikasi o'rtasidagi o'zaro sheriklik munosabatlari o'zining o'suvchanligi bilan ajralib turdiki, bugungi kunda ham siyosiy, savdo-iqtisodiy, madaniy-gumanitar va boshqa sohalardagi aloqalar tobora ravnaq topib bormoqda.

Zamonaviy bosqichda ikki davlat o'rtasida o'zaro ishonchga, ochiqlik va hurmatga asoslangan faol siyosiy muloqot olib borilmoqda — mamlakatlarimiz o'rtasida barcha darajadagi delegatsiyalarning, birinchi galda, davlat rahbarlari darajasidagi muntazam tashrif almashuvlarning mavjud ekanligi bu fikrni yaqqol tasdiqlaydi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov davlat va rasmiy tashriflari bilan olti marotaba Xitoy Xalq Respublikasiga tashrif buyurdi. Amalga oshirilgan tashriflar ikki tomonlama munosabatlar tarixidagi muhim voqealar bo'lib qolgani barobarida ko'p qirrali O'zbekiston – Xitoy munosabatlarining yanada kengayishi va chuqurlashuviga ko'maklashdi. O'z navbatida, XXR raislari Szyan Szemin 1996 yili, Xu Szintao 2004 va 2010 yillari O'zbekistonga tashrif buyurdi.

Bu ikki davlat o'rtasidagi munosabatlar tobora mustahkamlanib borayotgan bugungi kunda yuqori malakali xitoyshunoslar, xitoy tili tarjimonlariga ehtiyoj kuchaymoqda. Ushbu holat esa o'z navbatida yuqori malakali xitoyshunos filologlarni tayyorlash talabini kun tartibining asosiy masalalaridan biriga aylantirmoqda.

Hozirgi kunda yozuvda fonetik alfavitdan dunyoning juda ko'p davlatlari foydalanadi. Ammo ideografik – iyeroglifik yozuvdan esa faqatgina Xitoy, Yaponiya, Singapur va Janubiy Koreyada foydalaniladi. Ko'pchilik tadqiqotchilarning fikrlariga ko'ra, iyeroglifik yozuv, shubhasiz, mushkul bo'lib, ushbu yozuvni o'rganish anchayin qiyinchilik tug'diradi. Birinchidan, iyeroglif belgisi – shakl yozuv, ikkinchidan, eslab qolishning murakkabligi, uchinchidan, ohanglarning mavjudligi va h.k. xitoy tilini o'rganish va o'zlashtirishda jiddiy qiyinchiliklarga sabab bo'lmoqda.

Xitoy yozuvchisi Lu Sinning soʻzlariga koʻra: “汉字是条高门槛”, yaʼni xitoy iyerogliflari – bu hatlab oʻtish qiyin boʻlgan ostonadir”. Darhaqiqat, ushbu ostonani hatlab oʻtish esa yengil ish emas. Ana shu maʼnoda xorijliklarga xitoy tilini oʻrgatishda ularga yordam boʻla oladigan vosita va yoʻllar bormi degan haqli savolning paydo boʻlishi tayin. Zero, ushbu masala oʻtgan oʻn yillar davomida dunyo tilshunoslarini oʻylantirib kelayotgan dolzarb masalalardan biri boʻlib kelmoqda.

Manbalarda keltirilishicha, hozirgi kunda xitoy iyerogliflarining umumiy soni 60000dan koʻproq ekanligi qayd etiladi. Shundan isteʼmoldagilarning soni 10000 ga yaqindir. Aytish mumkinki, ushbu son juda ulkandir. Ammo 10000 ga yaqin iyeroglifning muomalada boʻlish balansi bir xil emas. Mavjud statistik hisob-kitoblarga asoslangan holda shuni aytish mumkinki, hozirgi kunda faol boʻlgan iyerogliflarning soni 6300 dan ortiqroqdir.

Xitoy iyerogliflari tuzilishiga koʻra ikki turga: “独体字 *dú tǐ zì*” – sodda yoki mustaqil iyerogliflar va “合体字 *hé tǐ zì*” – murakkab iyerogliflarga ajratiladi¹. “合体字” jami iyerogliflar sonining 95%ini tashkil etadi. 95%ni tashkil etuvchi murakkab iyerogliflar yon boʻlaklar va “kalitlar”dan tarkib topadi. Mutaxassislar tomonidan “新华字典 *xīn huá zì diǎn*” – “Xitoy tilining izohli lugʻati” (1971-yilda nashr etilgan) mavjud 7254 ta iyeroglif mustaqil(sodda) va murakkab iyerogliflarga ajratib chiqilgan. Demak, mustaqil (sodda) iyerogliflar 258ta boʻlib, jami lugʻat tarkibining 3.55%ini tashkil etadi, murakkab iyerogliflar soni 6996ta boʻlib, lugʻat tarkibining 96.45%ini tashkil etadi. 6996 ta murakkab iyeroglifning yon boʻlaklari joylashuviga koʻra 13 xil koʻrinishga ega degan toʻxtamga kelinadi. “Filologiya va tillarni oʻqitish (xitoy tili)” taʼlim yoʻnalishi boʻyicha tahsil oluvchi talabalar, albatta, xitoy iyeroglifikasi boʻyicha bilimga ega boʻlishlari, amalda ularni tavsiflash, qoʻllash, kalligrafiya sanʼatidan boxabar boʻlishlari zarur. Shu sababli mazkur taʼlim yoʻnalishiga “Xitoy iyeroglifikasi” fani kiritilgan boʻlib, qoʻlingizdagi bu qoʻllanma ushbu fan boʻyicha tuzilgan.

Mazkur oʻquv qoʻllanma xitoy iyeroglifikasining yuzaga kelish sabablari, uning hozirgi davrga qadar shakllanishida roʻy bergan oʻzgarishlar, til islohoti, xitoy tilidagi iyerogliflarning turkumlari haqida maʼlumot berish maqsadida yaratildi.

Oʻquv qoʻllanmaning vazifalari quyidagilardan iborat:

- Talabalarning xitoy tili va yozuviga oid bilimlari va ularning istiqboldagi faoliyatlari uchun mukammal va puxta nazariy asos yaratish;

¹Махмудходжаев М.Х., Бекмуратов И.Н. Хитой ёзуви (иероглифлари) ҳақида. Тошкент, 1992 йил.

- Xitoy yozuvi (iyerogliflari), iyerogliflarning kelib chiqish tarixi, iyeroglif tuzilishi, iyerogliflarning asosiy grafik elementlari, kalitlar haqida ma'lumot berish;

- Xitoy alifbosining takomillashuv tarixi haqida tushuncha hosil qilish;
- Husnixat qoidolari va imlo chiziqlari yozilishi tartibi, kalligrafiya, iyerogliflarning to'liq va qisqartirilgan shakli haqida axborot berish;
- Xitoy tilidagi kalitlar turkumlari bilan yaqindan tanishtirish.

Qo'llanma kirish, uch bo'lim, mustaqil ta'lim uchun savol va topshiriqlar, glossariy, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan tashkil topgan.

1-bo'limda xitoy iyeroglifikasining taraqqiyot bosqichlari va yozuv muammolari haqidagi ma'lumotlar bayon etiladi. Bunda xitoy iyerogliflari – eng qadimgi yozuvlardan biri sifatida belgilar tavsiflanadi, xitoy iyerogliflarining rivojlanish tarixi, xitoy tili alifbosi: takomili bosqichlari va masalalari ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, iyeroglifik yozuvlarni tartibga solish va uning o'qilishini soddalashtirish masalasi bo'yicha Xitoyda amalga oshirilgan ishlar, chora-tadbirlar haqida ham batafsil ma'lumot beriladi.

2-bo'limda xitoy iyerogliflarini tasniflash va talqin etish bo'yicha fikr-mulohazalar ilgari suriladi. Bunda Xitoy iyerogliflarini turkumlash masalasi, iyerogliflarning tarkibi, imlo chiziqlari, kalitlar va yon bo'laklar, xitoy iyerogliflarining kalitlari va ularni turkumlash masalasiga e'tibor qaratiladi.

3-bo'limda xitoy iyerogliflarining kalitlar tizimi bevosita ko'rib chiqiladi. Bunda 214 ta kalitning turkumlarga ajratilishi xususida tushuncha hosil qilinadi hamda quyidagi to'rtta turkumga kiruvchi kalitlar tavsiflanadi: 1.Tabiat va tabiat hodisalariga hamda o'simliklar dunyosiga oid kalitlar. 2. Hayvonot dunyosiga oid kalitlar. 3.Tana a'zolariga oid kalitlar. 4.Mehnat qurollari va jangovar qurollarga oid kalitlar.

Har bir asosiy mavzudan keyin nazorat uchun savollar keltirilgan. Bundan tashqari talabalarga mustaqil ta'lim uchun beriladigan savol va topshiriqlar ham berilgan. Xitoy iyeroglifikasi terminlari bo'yicha tuzilgan glossariy ilova qilinadi.

Hukmingizga havola etilayotgan mazkur qo'llanma bu borada ilk qadam bo'lib, bildirilgan barcha takliflar muallif uchun qimmatli ma'lumot sifatida qabul qilinadi.

1-BO‘LIM

XITOIY IYEROGʻLIFIKASI: TARAQQIYOT BOSQICHLARI VA YOZUV MUAMMOLARI

1.1. Xitoy iyerogliflari – eng qadimgi yozuvlardan biri sifatida

Darsning maqsadi: xitoy iyerogliflari, uning boshqa yozuvlardan farqi haqida ma'lumot berish.

Tayanch soʻz va iboralar: yozuv, tovush yozuvi, boʻgʻinli (sillabik) yozuv, iyeroglifik yozuv, morfema, sodda soʻzlar, iyeroglif, piktografik yozuv, logografik yozuv, fonografik yozuv.

Insoniyatning qadim tarixi, moddiy va ma'naviy madaniyati, xo'jaligi, til taraqqiyoti va boshqa jihatlarni o'rganishda yozuv eng muhim omillardan sanaladi. Yozuv bizni o'tmish voqealaridan xabardor qiladi.

Hozirgi davrda yozuvning uchta asosiy ko'rinishi mavjud:

1. Tovush yozuvi. Har bir belgi (harf) bir tovushni anglatib keladi.
2. Boʻgʻinli (sillabik) yozuv. Grafik shakllar ma'no kasb etmaydigan fonetik birlik bo'lib, boʻgʻin ifodasi uchun xizmat qiladi.
3. Iyeroglifik yozuv. Bitta grafik belgi butun bir soʻz, boʻgʻin yoki tovushni ifodalash uchun xizmat qiladi.

Xitoy yozuvi «iyeroglifik yozuv» turiga mansub, xitoyliklarning o'zi uni «汉字 *hànzì*» (xitoy yozuvi yoki iyerogliflari) deb atashadi.

Xitoy olimlari o'z yozuvlariga izoh berarkanlar, «Bizning xitoy yozuvimiz «表意 *biǎoyì*» yozuv sistemasiga kiradi», – deyishadi. Bu yerdagi «表意 *biǎoyì*» soʻzi o'zbek tiliga o'girilganda «mazmunni ifoda qilmoq» degan ma'noni anglatadi. Tilshunoslikda bu tushunchani ifodalash uchun «ideografik yozuv» degan atama qo'llaniladi. Bu atamaga olimlar quyidagicha ta'rif bergan: «Ideografik yozuv – bu soʻz anglatadigan simvol, ya'ni shartli belgilardir. Demak, har bir xitoy iyeroglifi o'z oldiga butun soʻzni ifodalash uchun xizmat qiladigan yozuv tizimidir»¹.

Ayrim qo'llanmalarda: «Iyeroglif – o'zining tarkibida uch asosiy komponent: shakl, tovush va ma'noning umumiy yaxlitligini ifoda etuvchi yozuvli belgidir»², – degan ta'rifga duch kelamiz.

Ayrim qo'llanmalarda: «Iyeroglif – o'zining tarkibida uch asosiy komponent: shakl, tovush va ma'noning umumiy yaxlitligini ifoda etuvchi yozuvli belgidir»¹, – degan ta'rifga duch kelamiz.

¹ Махмудходжаев М.Х. Хитой иероглифларининг сони ҳақида // Хитойшуносликнинг долзарб масалалари: филология, фалсафа, тарих, иқтисод ва сиёсат. Илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2009. – Б.26.

² 苏培成。现代汉字学纲要。北京大学出版社，2010.

Bir soʻz bilan aytganda, xitoy tilini iyerogliflarni oʻrganishdan boshlash maqsadga muvofiqdir.

Xitoy tili Xitoy Xalq Respublikasining rasmiy tili boʻlib, davlatning 95% aholisi shu tilda gaplashadi. Bundan tashqari, Tayvan, Indoneziya, Kambodja, Laos, Vyetnam, Birma, Malayziya, Tailand va Singapur kabi davlatlarda ham xitoy tili keng tarqalgan. Xitoy iyerogliflari dunyodagi eng qadimiy yozuvlardan hisoblanib, oʻzining yozuv belgilari soni boʻyicha dunyo tillari ichida birinchi oʻrinda turadi. Zero, belgilar soni hozirgi kunda 85000 dan ortiq, ularning 6000 ga yaqini umum-qoʻllanilishdagi iyerogliflar hisoblanadi.

Shuningdek, xitoy tili bugungi kungacha saqlanib qolgan arxaik tillardan biri, ayrim jihatlari bilan murakkab tillar oilasiga ham kiradi.

Xitoy tilidagi morfema va sodda soʻzlar, odatda, bir boʻgʻinlidir. Boʻgʻin tarkibiga kiruvchi undosh va unli tovushlar (ularning soni haqida hanuz yagona fikr yoʻq) maʼlum bir tartibda joylashadi. Masalan, bir necha undosh tovush ketma-ket kelishi mumkin emas, biroq unlilar ketma-ket, oʻzaro birikib kelaveradi. Toʻliq tarkibli xitoy boʻgʻinida birinchi oʻrinda hamisha undosh tovush turadi, ikkinchi oʻrinda bir unli, undan keyin ikki unli, oxirida esa yarim (kuchsiz) unli yoki burun tovushi joylashadi. Bunday qatʼiy tartibga qaramay, xitoy tilida boʻgʻin tarkibiga kiruvchi tovushlarning hammasi ham bir-biri bilan birika olmaydi. Shuning uchun xitoy boʻgʻinlari miqdori chegaralangan. Putunhua tarkibida 414 ta boʻgʻin, ton (ohang – musiqiy ovoz) variantlarini hisobga olganda esa 1324 ta boʻgʻin bor. Xitoy tilida ton (ohang) xuddi musiqiy ohang kabi boʻlib, maʼno farqlash vazifasini bajaradi. Agar bir boʻgʻin toʻrt xil ton bilan talaffuz etilsa, har xil maʼnoli toʻrtta soʻz hosil boʻladi.

Xitoy tilida bir boʻgʻinli soʻzlarga nisbatan ikki boʻgʻinli soʻzlar koʻproq. Terminologiyaning rivojlanishi natijasida ikkidand ortiq boʻgʻinli soʻzlar ham koʻpaymoqda. Soʻz yasalishi soʻz qoʻshish, affiksatsiya va konversiya (bir soʻz turkumidan boshqa soʻz turkumiga oʻtish) orqali amalga oshadi. Soʻz yasash qoliplari soʻz birikmalari qoliplariga oʻxshash boʻlganligidan baʼzan yasama, qoʻshma soʻzlarni soʻz birikmalaridan ajratib olish qiyin.

Xitoy tili oʻziga xos morfologik va sintaktik xususiyatlarga ega boʻlib, oʻzlashma soʻzlar deyarli yoʻq. Bu til amorf tillardan sanalsa-da, ayrim hollarda agglyutinatv belgilar ham uchraydi.

¹ 苏培成。现代汉字学纲要。北京大学出版社，2010.

Xitoy iyerogliflarining o'ziga xosligi shundaki, har bir elementda ma'lum belgilangan qoidaga amal qilinadi. Masalan, xitoy iyerogliflari o'ngdan chapga, tepadan pastga qarab yoziladi. Bu tildagi turli xil tushunmovchiliklarning oldini oladi. Iyerogliflar imlosi tarixan shakllangan bo'lsa-da, XXR mustaqillikka erishgach, zamon talabiga binoan tilda ham yangilanishlar, islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, imlo qoidalari ishlab chiqildi, kundalik hayotda ko'p ishlatiladigan iyerogliflar soddalashtirildi.

Shang «*Shāng*» sulolasi (mil. av. XVI – XI asrlar) davridagi toshbaqa kosalari va hayvon suyaklariga yozilgan iyerogliflardan boshlab hisoblaganda hozirgi iyerogliflar taxminan to'rt ming yillik tarixga ega. Yaqin yillar ichida Xuanxe daryosining quyi oqimida olib borilgan arxeologik qazilmalar natijasida 5-6 ming yil avvalgi davrlarga xos bo'lgan sopol buyumlar topilgan. Agar ana shu buyumlar ustiga o'yib yozilgan 20-30 ta belgini ham yozuv deb hisoblasak, iyerogliflar tarixi 5-6 ming yilga tenglashadi.

Dunyodagi eng qadimiy yozuvlarning yana ikki turi mavjud:

1. Bundan 5500 yil ilgari vujudga kelgan Mesopotamiya grafik yozuvi. Bu yozuv keyinchalk taraqqiy etib mixxat yozuviga aylangan.

2. Bundan 4000 yil ilgari Misrda vujudga kelgan piktografik xat (juda qadimgi tasviriy yozuv).

Bu yozuvlarning ikkalasi ham unutilib ketilgan. Iyeroglifik yozuv esa hamon o'z o'rnini saqlab turibdi.

Piktografik yozuv jamiyat taraqqiyoti davomida asta-sekin mukammallashib borib, ideografik (yunoncha, idea – tushuncha, grapho – yozaman) yozuvni paydo qildi. Ba'zi olimlar yozuvning bu turini logografik (yunoncha, logos – so'z va grapho – yozaman) yozuv deb atashadi. Chunki bunday yozuv simvollari faqat predmetlarnigina emas, tildagi so'zlarni ham aks ettiradi. Ya'ni tildagi har bir so'z o'z simvoliga ega bo'ladi. Logogrammaning piktogrammagan farqi ham shunda. Piktogramma bevosita predmetni aks ettirsa, logogramma so'zlarning ma'nosini o'zida aks ettiradi.

Bu yozuvning qiyin tomonlaridan biri ma'nosini shakllar bilan aks ettirish murakkab bo'lgan logogrammalarning yasalishi bilan bog'liq. Masalan, qadimgi arablar «yuz ming» sonini «itbaliq» shakli orqali, xitoyliklar «yaxshi» so'zini «ayol kishi» va «bola» simvoli orqali ko'rsatishgan.

Logografik yozuvning piktografik yozuvdan afzalligi quyidagilardan iborat:

- a) mazmunni ancha mufasssal aks ettira oladi;
- b) piktografik yozuvda soʻz tartibi va soʻz formalari noaniqroq, logografik yozuvda esa aniq boʻladi;
- c) piktografik yozuv subyektivlikka, ixtiyoriylikka yoʻl qoʻyadi, logografik yozuv esa barqaror logogrammalardan iborat.

Fonografik yozuv ham turli koʻrinishlarga ega. Shulardan biri sillabik yoki boʻgʻin yozuvidir. Bu yozuvda iyerogliflar boʻgʻinlarni ifodalaydi. U yoki bu soʻzni yozishga toʻgʻri kelsa, ana shu boʻgʻinlarni bir-biriga qoʻshish usulidan foydalaniladi. Bu yozuvga hindlarning divanagari yozuvi misoldir. Bu yozuvdagi har bir ishora undosh tovushlarning a unlisi bilan qoʻshib talaffuz qilinishini talab etadi, yaʼni pa, ba, da, ga, sha va hokazo. Agar boshqa unlini talaffuz qilish zarur boʻlsa, harflarning yoki ustiga, yoki tagiga maʼlum belgilar qoʻyiladi.

Divanagari yozuvi 50 ta belgiga ega. Ularning 13 tasi unli va soʻz yoki boʻgʻin boshida keladigan diftongni, 33 tasi boʻgʻinni koʻrsatadi, 4 tasi esa yordamchi belgilardir. Boʻgʻin belgilari sillabogramma deb yuritiladi.

Maʼlumot uchun:

Mixxat – Old Osiyoda keng tarqalgan gorizontall va egri chiziqlar koʻrinishidagi yozuv. Uni dastlab shumerliklar kashf etishgan. Keyinchalik bu yozuvni bobilliklar ham oʻzlashtirib, rivojlantirganlar. Akkad, Xett, Urartu aholisi, suriyaliklar, ossuriyaliklar ham mixxatdan foydalanishgan. Miloddan avvalgi ikkinchi mingyillik oʻrtalarida mixxat xalqaro diplomatik yozuvga aylangan. Eng qadimiy mixxat yozuvlari Mesopotamiyaning Shumer, Akkad, Ur kabi shaharlari xarobalari va saroylarini oʻrganish chogʻida topib oʻrganilgan. Ular asosan sopol parchalariga, qoyatoshlarga, terilarga bitilgan.

Qadimgi zamon tarixchilari Gerodot va Strabon mixxatlarni «Ossuriya harflari», Afenet esa «Xaldey harflari» deb atagan. Miloddan avvalgi VIII asrda Ossuriyada harfli yozuv kashf etilganidan soʻng mixxat yozuvlari unutilib ketilgan.

Mixxatlarning oʻrganilish tarixi ham ancha qiziq. 1472-yili Eronning Persepol shahri xarobalariga borgan venetsiyalik Iosifat Barbaro bu yerda mixsimon yozuvlarga duch keladi va bu haqda oʻzining kitobida yozadi. Ammo bu kitob Barbaroning oʻlimidan soʻng, 1543-yilda chop etilgan. 说文解字

Yarim asrdan soʻng Persepolga Portugaliyaning Erondagi elchisi Antonio de Guvea ham tashrif buyuradi va Eronda kechgan hayotiga bagʻishlab 1611-yili yozgan kitobida Persepol, Behustun, Suzada koʻrgan yozuvlari haqida xabarlar keltiradi.

XVII asrda italiyalik sayyohlar butun jahon bo‘ylab kezib chiqqan. Shunday sayyoh va savdogarlardan biri, umrining 12 yilini Sharqqa – Turkiya, Misr, Falastin, Iroq, Suriya va Eronga sayohat qilishga bag‘ishlagan Petro della Valle Persepol shahri xarobalarida ahamoniy shahanshoh Doro qurdirgan saroy devorlariga bitilgan chiziqsimon bitiklarga ko‘zi tushadi, bu yozuv bo‘laklarini ko‘chirib «antikvar» sovg‘a sifatida Yevropaga olib ketadi. Petro della Vallening umr yo‘ldoshi uzoq vaqt bu yozuvlarni dugonalariga, shahar a‘yonlariga ko‘rsatib «maqtanib» yuradi. Zero, odamzod tomonidan yaratilgan eng qadimgi yozuvlar o‘zining uyida saqlanayotganidan juda faxrlangan. Ammo bu yozuv o‘qilmay, siriligicha qolavergan.

XVIII asrda Shumer, Ossuriya, Persepol, Suza xarobalaridan Yevropaga ko‘plab mixsimon yozuv nusxalari tashib ketila boshlandi. Sayyohlar ularni uylarining eng ko‘rinadigan joylarida saqlaganlar. Nihoyat, daniyalik olim Karsten Nibur birinchilardan bo‘lib mixsimon yozuvlarni to‘plash, ulardan nusxa olish va o‘qish ishlari bilan shug‘ullangan. Uning asosiy yutug‘i mixxatlarning yozilish uslubini aniqlaganligi, eng sodda harflarni tushunganligidir.

Persepol mixxatlarini to‘liq o‘qishga erishgan olim Georg Grotefend sanaladi. U 27 yoshida, 1802-yili Persepol saroyida bitilgan Doro, Kserks, Gishtasp ismlarini muvaffaqiyat bilan o‘qiydi va ilk marotaba mixxatlar sirini ochadi. Gerodot asarlari bilan yaxshi tanish bo‘lgan bu olim ahamoniy shohlar o‘z nutqlarini «Menkim, ulug‘ shoh, shahanshoh» degan so‘zlar bilan boshlab, «ahamoniy» so‘zi bilan tugatganlarini yaxshi biladi va Persepol mixxatlarida ham bu so‘zlar qaytarilganligini anglaydi.

Ingliz olimi va sayyohi G.Roulmson fors mixsimon yozuvlarini, ayniqsa, Behustun qoya bitiklarini muvaffaqiyat bilan o‘qiydi. Olim Buyuk ipak yo‘lida, Hamadon va Bobil oralig‘ida, dengiz sathidan 520 metr balandlikda joylashgan Behustun bitiklarining bo‘g‘inli yozuvlar ekanligini isbotlaydi. G.Roulmsonning eng buyuk xizmatlaridan biri Ossuriya mixxatlarini o‘qib, ossuriyashunoslik faniga asos solganligidir.

Yozuv kishilarning o‘zaro aloqa qilishida, fikr almashishida muhim vositadir. Uning paydo bo‘lishi insoniyat tarixida katta ahamiyatga ega. Yozuv tufayli kishilik tajribasi avloddan avlodga yetkazilmoqda. Yozuv uchun vaqt va masofaning ahamiyati yo‘q.

Yozuv jamiyat tarixi, adabiyot va san‘at tarixi, til tarixini o‘rganishda ham asosiy manba hisoblanadi. Ayniqsa, til taraqqiyotidagi o‘zgarishlarni o‘rganishda yozma manbalarning roli katta.

Til – o‘zgaruvchan hodisa. Lekin tilda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar (lug‘at tarkibi hisobga olinmasa) shunday sekinlik bilan amalga oshadiki, buni davrlarga ajratib olish qiyinchilik tug‘diradi. Uch-to‘rt avloddan keyin tilning fonetik, grammatik yaruslaridagi siljishlar ko‘zga tashlana boshlaydi. Bunday siljishlarni yozuv orqaligina bilib olish mumkin (gap yozuv paydo bo‘lganidan keyingi davr haqida bormoqda). Agar yozuv bo‘lmasa, til evolyutsiyasi to‘g‘risida bizda hech qanday tasavvur bo‘lmas edi. Faqat yozuv orqaligina biz tilning tarixiy taraqqiyotini kuzatish imkoniyatiga ega bo‘lamiz, bu rivojlanishni qayd etamiz, ajdodlarimiz tilini o‘rganib, uni hozirgi davrdagi til bilan qiyoslaymiz, tilning rivojlanish yo‘lini o‘rganamiz, tilga kirib kelayotgan yangiliklarni aniqlaymiz.

Xitoy iyeroglifli yozuvlarining ifodalanish funksiyasi. Xitoycha belgili iyeroglifli yozuvlar xitoy tili yozuvining ifodalanishida lingvistik birlik vositasi bo‘lishi uchun har bir bo‘g‘inli morfemaga mos ravishda yozuvli belgi qo‘yiladi. Bir ma’noli bir-biriga mos bo‘g‘inli va yozuvli belgilar har doim ham uchramaydi.

Yozuvli belgi ma’noli bo‘g‘in morfema bilan aloqada bo‘lganda bir xil belgilar ikki xil turdagi morfemalarda ham qo‘llanilishi mumkin yoki aksincha, ya’ni yozuvda bir xil morfema ikki xil belgida berilishi mumkin. Morfemadan yozuvli belgiga harakatlanayotgan paytda morfema bir iyeroglifda berilib turib, talaffuz paytida o‘qilishida farq bo‘lishi mumkin. Belgidan iyeroglifli morfemaga harakatlanayotganda nafaqat ba’zi morfemalarni anglatadi balki, katta yoki kichik darajada mos keluvchi morfemaning ifodalanishidan farq qiluvchi o‘ziga xos o‘qilishga ham ega bo‘ladi. Bunday holatda morfema ikki xil o‘qilishga ega bo‘ladi, ya’ni og‘zaki va adabiydir. Iyerogliflarni bunday ikki xil o‘qilishi janubiy, sharqiy dialektlarda ko‘p uchraydi. Biroq guanhua dialektida kamdan kam uchraydi.

Yozuvdagi belgilar o‘qilishi, ya’ni og‘zaki nutqdagi ma’lum bir mos keluvchi bo‘g‘in morfemalarning haqiqiy talaffuzi, xitoy tilidagi dialektlardan biriga yoki milliy til putunhuaga mos keladi. Adabiy tilning manbai bu lug‘atlar va maktab qo‘llanmalari hisoblanadi. Asosan, matnli yozuvlarda uchraydigan hamda milliy tilning hech qanday morfemalariga mos kelmaydigan yozuvli belgilarning o‘qilishini faqatgina an’anaviy fonetik lug‘atlardan aniqlash mumkin. Bunday holatda iyeroglifli yozuv tilga nisbatan ma’lum darajada mustaqilligini saqlagan grafik tuzilishda ifodalanadi. Aynan shu sababli u yozuvga nisbatan o‘z talablarini ko‘rsatadi. Xitoy tilidagi belgilar soni umumiy hisobda shunchalik ko‘pki, inson xotirasi bularni yodida saqlab

qolishga qodir emas. Iyeroglifli yozuv qachonki morfemalar soni cheklanib grafik korinishdagi ma'noni qabul qilsa o'z vazifasini muvaffaqiyatli bajara olishi mumkin. Aynan shuning uchun yozuv madaniyatida iyeroglifli yozuv umumiy qabul qilingan tilning yaratilishiga yordam bergan. Tarixiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, bir necha yuz yillar davomida bunday tilning ishlatilishi hamda belgilarning ma'nosi og'zaki nutqqa emas, balki eng birinchi navbatda madaniyatga oid matnlarga bog'liq bo'lgan. Xitoy tarixida ikkita mashhur yozuv mavjud bo'lib, venyan qadimgi xitoy tili asosida tashkil topgan, bayhua esa XVI-XVIII asrlarda shimoliy dialektda tashkil topgan. Ularning tarixi yuqorida aytib o'tganlarimizga yaqqol misol bo'la oladi.

Xitoy iyeroglifli yozuvi va yozma til venyan an'anaviy madaniyatning uyg'unligini tashkil etgan vositasidir. Uning yordamida qadimgi xitoy tili yozuvidagi bir qancha muammolar hal etilgan. Ularning ichida xitoy leksikasidagi omonimlar guruhi alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir morfemada grafik tasvirlarni ifoda etuvchi iyeroglifli yozuv tejamli bo'lmasa-da, biroq omonimdagi ba'zi muammoli taraflarining yechimini topib beradi. Zamonaviy xitoy tili leksikasining dialekti ma'lum darajada qadimiy xitoydan yetib kelgan umumiy merosni ifodalaydi. Shuning uchun xitoy tilida turli xildagi dialektlar fonetik jihatdan mosligi bir-biriga aloqador, ya'ni dialekt ifodalovchisi tomonidan ham yaxshi tushunib yetilmaydi. Yozuvli belgilar bo'g'inli morfemalarni qaysi dialekt va qanday talaffuz qilinishidan qat'i nazar aynan o'xshashligi va mosligini topishga yordam beradi. Bunday sharoitda xitoy iyeroglifli yozuvi bir necha asrlar davomida ikkita muhim lingvistik vazifani amalga oshirgan: omonimlarning yozuvdagi farqi va turli dialektdagi morfemalarning o'xshashligi. Shuning uchun iyeroglifli yozuv xitoy madaniyati va lingvistik birligining muhim omillaridan deb qaraladi. Boshqa tomondan qaraganda, yuqorida sanab o'tilgan iyeroglifli yozuvning chetdan, ya'ni xitoy tili dialekti va chet tillari tomonidan sust qabul qilinishidir.

Umumiy xitoy yozuv madaniyati matnlarida dialekt va dialektli leksika qoida sifatida qo'llanilmagan. Biroq umumiy xitoy yozuvi madaniyati qatorida Xitoyda yana mahalliy madaniyat ham rivojlandi. Mahalliy madaniyatga oid asarlarning ko'pchiligi og'zaki shaklda bo'libgina qolmay, balki yozma shakllari ham mavjud bo'lgan va ular iyeroglifli yozuvda yozilgan. Bunday matnlarda milliy til va xizmat qiluvchi morfemalarda uchramaydigan dialektli leksikani ifodalashda maxsus belgilardan foydalanishgan. Bunday mahalliy iyerogliflarning bir qismi katta lug'at kitoblarga joylash uchun yana bir qismi mahalliy,

diqqatga sazovor joylarga yuborilardi. Ehtimol, bir qismi mahalliy maktablar an'analariga kiritilib, yozuvli belgilar ro'yxatiga kiritilmagan bo'lishi mumkin. So'nggi o'n yillikda bor yo'g'i bir qancha dialektli belgilar zamonaviy yozuv tiliga kiritildi. Iyeroglifli yozuv chet tillariga Xitoy tilini mos kelishida bir qancha qiyinchiliklarga duch keladi.

Bo'g'inli tilga mo'ljallangan yozuvni faqatgina katta kuch bilan boshqa fonemadagi bo'g'inli strukturadan so'zlashuv tiliga moslashtirish mumkin. Xitoy tilida og'zaki va yozma ko'rinishdagi o'zlashtirilgan so'zlarning vazifalarini o'rganish natijasida shuni aniqlashdiki, xitoyliklar hech qanday qiyinchiliksiz murakkab chetdan o'zlashgan so'zlardan foydalanadilar va xitoy tilidagi so'zlarga moslaydilar. Bir tarafdin chet tillari so'zlarining qo'llanilishi, yozuvda ularning moslashuvi ko'pincha iyeroglifli yozuvda qo'pol va noqulay talaffuzli to'siqlarga uchraydi. Murakkab moslashuvchi so'zlar odatda xitoy tilida unchalik ko'p yashamaydi, biroq qisqalari tez o'zlashtiriladi. Shu qiyinchiliklar sababli ommalashgan xorijiy leksikaning moslashish shakli xitoy tilida xorijiy so'z va terminlar tavsifida ifodalanadi.

Xorijiy geografik nomlar va atoqli otlar juda katta qismini tashkil etib, ular xitoy tiliga tarjima qilinmaydi. Ushbu qoidadan mustasno bo'lgan so'zlar ham mavjud bo'lib, masalan, BaiGun <oq uy>, yoki Gun Xen <Lake Sacsess> bular unchalik ahamiyat kasb etmaydi. Geografik nomlar va atoqli otlar ko'p qismi to'g'ridan-to'g'ri transkripsiyasi iyerogliflar orqali izohlanadi. Shu bilan birgalikda ular bo'g'inlarga ajratiladi va har doim ham dastlabki ajralgan bo'g'inlariga to'g'ri kelavermaydi. Shuning uchun ham eshitilganda ular har doim ham aniq tushunilmaydi. Bunday transkripsiyalarni milliy tilda yoki boshqa dialektlarda o'qilganda noto'g'ri talqin qilinadi. Ko'pchilik transkripsiyalar milliy til putunhuada bo'ladi, ammo Min va Yue dialektlarida qilingan transkripsiyalar ham bo'lib, ularni umuman tushunib bo'lmaydi.

Bunday holatda xitoy iyeroglifli yozuvi juda qulay va aniq belgilangan yozuv hisoblanadi. Dunyo bilan tashqi aloqasi cheklangan bir davrda bunday o'ziga xoslik xitoy tili va madaniyati rivojida hech qanday ahamiyatga ega emas edi. Biroq yangi davrda yozuvga bo'lgan talab kuchayadi. Ammo asosiy talab axborotlar oqimi harakatida yozuv vositalari cheklovlarga duch kelmasligi, boshqa tomondan esa biri ikkinchisiga shartli belgilar orqali bog'lanishidir. Zamonaviy dunyoda ko'p sonli milliy yozuvlar davrida bunday talablarning butunlay qondirilishi mumkin emas edi. Shuning uchun eng kichik talablarni qondirish maqsadida soddalashtirish orqali bir yozuvdan ikkinchisiga o'tiladi. Zamonaviy

madaniyat xitoy tili uchun shunday yozuvni talab qiladiki, yuqoridagi umumiy tasdiqning xitoy tiliga qo'llanilishi hech qanday shartli belgilar-siz amalga oshirilishi lozim.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Yozuv nima?
2. Hozirda yozuvning necha turi mavjud?
3. Logografik yozuvning piktografik yozuvdan farqi nimada?
4. Iyeroglifik yozuvning xususiyatlari nimadan iborat?

1.2. Xitoy iyerogliflarining rivojlanish tarixi

Darsning maqsadi: xitoy iyerogliflarining shakllanishi tarixi haqida bilim berish, ularning tarixiy taraqqiyotidagi olti davrda ro'y bergan o'zgarishlar haqida ma'lumot berish.

Tayanch so'z va iboralar: Xitoy iyerogliflari, eng qadimgi xitoy iyerogliflari, tasviriy iyerogliflar, «bihua», sodda iyerogliflar, tri-gramma, ilk belgili sistema, husnixat, Banpo yodgorlgi, 大篆 dàzhuàn (katta belgili yozuv), 章草 zhāngcǎo zhāngcǎo (qonuniy tez yozuv xati).

Til eshitib, his qilinadigan belgilar tizimidir, tovush asos vazifasini o'taydi. Soqov kishilar o'rtasida ishlatiladigan «aloqa tili» qo'l harakatiga, dengizdagi kemalarda ishlatiladigan «bayroq tili» har xil o'rindagi, yo'nalishdagi bayroqlar almashtirilishiga asoslanadi. Bularning barchasi ko'rib, eshitib anglanadigan tizimdir. Qadimda ishlatilgan «belgili olov» ham uzoq masofada ma'lumot tashish uchun xizmat qilgan. Shundan ma'lum bo'ladiki, insoniyat o'rtasidagi aloqa tizimi nafaqat eshitib his qilinadigan, balki ko'rib, his qilib anglanadigan tizimni ham o'z ichiga oladi. Biz, odatda, ishlatadigan tilimiz tovushga ega bo'lgan tildir. «Soqovlar tili», «bayroq tili» shuning uchun ham «noma'lum til» deb yuritiladi, chunki ularning vazifasi umumiy til bilan o'xshash, ammo ularning ishlatilish doirasi judayam chegaralangan, umumiy til bilan qo'shila olmaydi. Hattoki «tana tili», «raqs tili», «rasm tili»dagi «til» yashirin ma'noda qo'llaniladi, bu esa «til»ning asosiy mazmuniga ziddir. Tilning tabiiy xususiyati uning jamiyat uchun xizmat qilishi hisoblanadi.

Yozuv og'zaki tilni tushunib, eshitib, his qilish orqali ifodalash vositasidir. Chunki tovush tarqaladi, shuning uchun til faqat aloqa harakatlarida ishlatiladi. Tovush tarqalishi ma'lum bir masofadagi chegaraga ega, shuning uchun til faqatgina ma'lum joydagi yoki yaqin

masofadagi aloqa harakatlarida ishlatiladi. Yozuv esa yozish orqali vujudga keladi, uzoq muddat saqlash va uzoq masofalarga yetkazib berilishi mumkin, shuning uchun imlo makon va zamon nuqtayi nazaridan tilning imkoniyatlarini kengayтира oladi.

Xitoy iyerogliflari xitoy tilining yozuv belgisi hamda aloqa vositasidir. Iyerogliflar to'rt ming yillik tarixga ega. Ular avloddan avlodga, asrdan asrga o'tib kelgan. Xitoy iyerogliflari harfiy yozuvlarga o'xshamaydi. Ular o'ziga xos to'g'ri to'rtburchak shaklida bo'lib, har bir iyeroglif asosan bir ma'no anglatuvchi bitta bo'g'inni ifodalaydi. Masalan, «休 *xiū*» iyeroglifi ikki sodda iyeroglifdan: odam va daraxt iyeroglifidan tuzilgan. Bu iyeroglif odamning daraxtga suyanib turganini, ya'ni dam olayotganini ifoda etadi. Demak, u dam olish ma'nosini bildiradi.

Eng qadimgi xitoy iyerogliflari tasviriy iyerogliflar bo'lgan. Ularning shakli o'zlari ifoda etgan narsaning shakliga juda o'xshash. Hozirgi «日», «月», «人», «术», «山» kabi iyerogliflar ana shunday qadimiy tasviriy iyerogliflar sirasidan edi. Vaqt o'tishi bilan ular o'zgarib hozirgi ko'rinishiga kelgan.

Xitoy iyerogliflariga birinchi bor ko'zi tushgan odam uchun ular juda murakkab va sirli ko'rinadi. Iyerogliflar har xil shakldagi nuqta va chiziqlarning maqsadli birikishidan shakllanadi. Bu bir-biriga o'xshamagan nuqta va chiziqlar «bihua» deb ataladi. Bihua xitoy iyeroglifini hosil qiluvchi kichik elementdir. Iyeroglifni yozganda qalamning tushishidan ko'tarilishigacha bo'lgan bir harakat bitta bihuadir. Masalan, «我 *wǒ*» iyeroglifi yetti bihuadan, «他 *tā*» iyeroglifi beshta bihuadan tashkil topgan. Ayrim iyerogliflar 1-2 bihuadan iborat, biroq iyerogliflarning aksariyati o'ndan ortiq bihuadan tashkil topganini kuzatish mumkin. Bular nuqta, gorizontal chiziq, vertikal chiziq, chapga yotiq chiziq, o'ngga yotiq chiziq, pastdan yuqoriga ko'tarilgan chiziq, to'g'ri siniq va ilmoq shaklidagi chiziqlardir. Umuman olganda, xitoycha iyeroglifning bihuasi jami taxminan o'ttizta bihuani tashkil qiladi. Har qanday xitoy iyeroglifining yozilish tartibi, qoidasi bo'ladi. Iyeroglif yozilishida qoida juda muhim rol o'ynaydi. Har bir iyeroglifni yozayotgan vaqtda avval qaysi chiziq, keyin qaysi birini yozishning qat'iy tartibi bor, bu iyeroglif yozish tartibi deyiladi. Xitoy iyerogliflari ichida birikkan iyerogliflar to'qson foizdan ko'proqni tashkil qiladi. Sodda iyerogliflar miqdori esa o'n foizga yetmaydi. Sodda iyerogliflarning soni ko'p bo'lmasa ham, ular xitoy iyerogliflari ichidagi asosiylaridir, zero, ular birikkan iyerogliflarni hosil qiladigan muhim

birliklar sanaladi. Shuning uchun sodda iyeroglif va yon bo‘laklarni puxta egallab olish muhim.

Xitoy an’anaviy yozuvi tarixi ilk afsonaviy imperatorlar – 伏羲 *Fú Xī* va 神农 *Shén Nóng* davrlariga borib taqaladi. Shu davrlarda yozuvda biror fikrni ifodalash uchun bog‘ich tugunlari, yaxlit va uzun chiziqlardan iborat daraxt taxtachalaridagi o‘ymalardan, trigramma (掛 *gua*)lardan foydalanilar edi¹. Shunday qilib, 伏羲 *Fú Xī* va 神农 *Shén Nóng* nafaqat xitoy yozuvi ixtirochilari, balki xitoy madaniyatida nutq semiozi jarayoni tashabbuskorlari sifatida tarixda qolishgan. Ularning xizmati aniq predmetlarni ifodalash uchun shartli belgilarni yaratishdan iborat bo‘lgan.

Xitoy madaniyati tarixidagi ilk belgili sistema ikki elementar (sodda) belgidan iborat bo‘lib, uning biri butun, ikkinchisi esa uzun chiziq edi. Ushbu belgilar butun va uzun chiziqlarning takrorlanmas kombinatsiyasida birlashar edi². Bunday trigrammalardan sakkizta bo‘lgan. Ulardan har biri alohida ma’noni ifodalab, qanday maqsadni ifodalashiga ko‘ra qaysi trigramma bilan birlashishiga qarab o‘zgartirib yozilgan. Trigrammalarni o‘zaro juft holda birlashtirish mumkin bo‘lgan. Shunga ko‘ra, birlashtirilgan trigrammalarning takrorlanmas kombinatsiyalari 64 geksammanmani tashkil etgan.

Xitoy iyerogliflarining rivojlanish tarixi haqida gapirar ekanmiz, albatta, bu yozuv husnixatlari turlari haqida so‘z yuritmaslikning iloji yo‘q. Chunki xitoy iyerogliflari rivojlanishi ana shu husnixatlarda aks etadi. Boshqacha qilib aytganda, uzoq tarixiy rivojlanish jarayonida vujudga kelgan iyeroglif husnixatlari uning rivojlanish bosqichlarini ifodalaydi.

Xitoy iyerogliflarining bir nechta husnixat shakllari mavjud. Har qaysi husnixat turi o‘zining tadrijiy rivojlanish bosqichi va xususiyatlariga ega.

Xitoy iyerogliflari qadimdan hozirgi ko‘rinishda bo‘lganmi degan savolga «yo‘q» deb javob beramiz.

Qīng 清 sulolasi (1644–1911)ning so‘nggi yillarida Xenan viloyatining Anyang shahri yaqinida arxeologlar olib borgan qazilma ishlari natijasida bundan

¹ Карапетянц А.М. Китайское письмо до унификации 213 г. до н.э. Ранняя этническая история народов Восточной Азии. – М., 1977.

² Софронов М.В. Китайский язык и китайская письменность. М.: Восток-Запад, 2007.

uch ming yil ilgari mavjud bo'lgan Shang sulolasiga xos bo'lgan toshbaqa kosolari va hayvon suyaklariga o'yib yozilgan iyerogliflar topilgan. Bular eng qadimgi xitoy yozuvi (iyerogliflari) husnixati (husnixat chiroyli va to'g'ri yozish demakdir) bo'lib, 甲骨文 toshbaqa kosolari va hayvon suyaklariga yozilgan yozuv deb nom olgan. Bu husnixat ko'rinishidan ko'proq rasmni tasvirlash xususiyatiga ega toshbaqa kosasidagi yozuv bo'lgan.

Tarixdan ma'lumki, Shang sulolasining ikkinchi yarmi In (mil. av. XIV – XI asrlar) nomi bilan atalgan. In va undan keyingi G'arbiy Jou 西周 *Xī zhōu* (mil. av. XI – 770 yil) sulolasi davrida bronza kashf etilib, kishilar orasida keng qo'llangan. Bu paytlarda bronza asboblari ustiga ham ko'plab iyerogliflar bitilgan. Bizgacha yetib kelgan bronza ustidagi iyerogliflarni 金文 *jīnwén* yoki 钟鼎文 *zhōngdǐngwén* (temir asboblari yoki ibodatxona va uch oyoqli qozonlar ustiga yozilgan yozuv) deb atashgan.

金文 *jīnwén* husnixati garchi shakl jihatidan 甲骨文 *jiǎgǔwén* ga o'xshab ketsa-da, lekin uning iyeroglif imlo chiziqlari biroz soddalashtirilgan. 甲骨文 *jiǎgǔwén* – toshbaqa suyaklaridagi bitiklar, 金文 *jīnwén* – bronza idishlaridagi bitiklar, 小篆 *xiǎozhuàn* – kichik muhrli iyeroglif yozuvlar, 隶书 *lìshū* *lìshū* – rasmiy yozuv, 楷书 *kǎishūkǎi shū* – standartlashtirilgan (me'yoriy) yozuv¹. Yuqoridagi birinchi uch uslub, ya'ni 甲骨文 *jiǎgǔwén*, 金文 *jīnwén*, 小篆 *xiǎozhuàn* birgalikda qadimiy yozuv 古文 *gǔwén* bosqichi deb ataladi. Garchi ularning shaklida o'zgarishlar bo'lsa-da, ammo hali ham nisbatan piktografik xususiyatlarini saqlab qolgan. 隶书 *lìshū* *lìshū* va 楷书 *kǎishūkǎishū* esa zamonaviy yozuv bosqichi deb ataladi. Ushbu ikki yozuv uslubida kalitlar chiziqlari egri bo'lib qayrilmasdan, balki to'g'ri shaklga aylangan.

1899-yil. In tamadduni markaziy shahar xarobalari. Miloddan avvalgi XIII-XI asrlarga oid moddiy madaniyat izlari. Suyak va metall parchalariga bitilgan sirli yozuvlar. Ularning soni 100 mingdan oshiq.

Bugungi kunga qadar In tamadduni yozuvlariga bag'ishlangan 1200 dan oshiq ilmiy monografiya nashr yuzini ko'rdi. Atigi mingta belgi-yozuv o'qildi, xolos. Bu yozuvlar insonlar ismlari, geografik nomlardan iboratligini ko'plab olimlar ta'kidlashgan. Yozuvlar In tamaddunining har xil davriga oid bo'lib, vaqt o'tgan sari takomillashib borgan.

Arxeologlar sirli yozuvning tarqalish geografiyasini ham aniqlashdi. U hozirgi Xenan o'lkasi va unga qo'shni hududlarda uchradi. O'tgan

¹ Климова О.В. История письма. – Екатеринбург, 2009 – С. 99.

vaqt mobaynida Qadimgi Xitoy tarixida Yanshao, Lunshan madaniyatlari ochildi va In yozuv uslubi o'z sirini ocha boshladi. Yanshao va Lunshan yodgorliklaridan sopolga bitilgan belgi-simvollar topildi. Shu manbalar asosida Dun Szo-bin miloddan avvalgi III mingyillikda Xitoyda ilk yozuv paydo bo'lgan degan nazariyani ilgari surdi. Bu g'oya ko'plab olimlar tomonidan qo'llab-quvvatlandi. Ayniqsa, Go Mo-jo tadqiqotlaridan so'ng qadimgi xitoy yozuvining paydo bo'lishi masalasi o'z yechimini topdi. Olimning fikriga ko'ra, qadimgi xitoy yozuviga bundan 5-6 ming yillar oldin asos solingan bo'lib, eng qadimgisi Yanshao madaniyatiga oid Banpo yodgorligidan topilgan sopolga bitilgan belgilardir. Bu belgilar sopollarga o'tkir asbob bilan tirnab yozilgan bo'lib, oddiy chiziq, burchak, qarmoq, qo'shuv, ayiruv shaklidir.

Go Mo-jo shunday yozadi: «... bu belgilarning ma'nosini hozircha o'qiy olmagan bo'lsak-da, bizning ajdodlarimiz o'z fikrini shu belgilar asosida ifodalagan, ular xitoy yozuvining ibtidosi, xitoy iyerogliflarining boshlanishidir». Albatta, Go Mo-jo tadqiqotlarining kamchillik tomonlari ham bor. U, eng avvalo, Bianpo va In yodgorliklari yozuvlarini taqqoslab o'rganishi kerak edi. Bu yozuvlar bitilgan vaqt orasida ikki ming yil bo'lsa-da, mutanosiblik yoki nomutanosiblik tomonlari o'rganilmagan.

Go Mo-jo bilan bir vaqtda, u bilan parallel ravishda tadqiqotlar olib borgan boshqa bir xitoy tadqiqotchisi Yuy Sin-u kasbdoshining xatosini takrorlamadi. Uning tadqiqotlarida Banpo va In yodgorliklari yozuvlari taqqoslandi. Ikkita yozuvda son belgilarining bir xil tarzda ifodalanligi, nayza va madanlarning ifodalanishi bir xil ko'rinishda bo'lganligi isbotlab berildi. Shu tariqa qadimgi xitoy tamadduni qadimgi sharq tamaddunining eng qadimiy o'choqlaridan biri sifatida fanga kirdi.

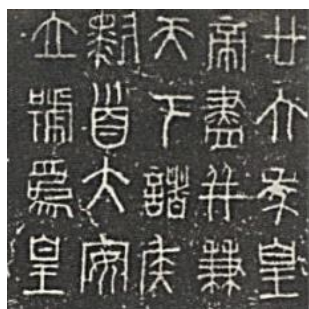
Sharqiy Jou 东周 *dōngzhōu* (mil. av. 771-256) davriga kelib yana bir husnixat shakl 籀文 *zhòuwén*, boshqacha aytganda, 大篆 *dàzhuàn* (katta belgili yozuv) vujudga kelgan. Bu husnixat shakl 古文 *gǔwén* ga nisbatan biroz boshqacha ko'rinishga ega, iyeroglif chiziqlari to'rtburchak tus ola boshlagan. Shunga qaramay, Xitoyda bir davrning o'zida ishlatilgan 大篆 *dàzhuàn* husnixatining turli xil yozuv uslublari bo'lib, ular o'z davrida iyerogliflardan foydalanishda ancha qiyinchilik tug'dirgan. Chunki bu uslublarda yozilishi jihatidan bir-biridan tubdan farq qilar edi.

Eramizdan avval 221-206-yillarda 秦 *Qín* sulolasi tashkil topib, imperator 秦始皇 *Qín Shǐ huáng* Xitoydagi mayda davlatlarni umumiy bir imperiyaga birlashtirgach, uning vaziri 李斯 *Lǐ Sī* rahbarligida iyerogliflar

islohoti o‘tkazildi. Bu Xitoyda iyerogliflar ustida o‘tkazilgan birinchi islohot bo‘lib, natijada navbatdagi yangi husnixat shakli – 小篆 *xiǎozhuàn* (kichik belgili yozuv) vujudga keldi. Husnixatning bu shakli 大篆 *dàzhuàn* ga qaraganda ancha soddalashtirilib, iyerogliflar ma’lum bir tartibga keltirilgan. Islohotning eng muhim tomoni shundaki, iyerogliflarning ma’lum bir qoida asosida birlashtirilishi Xitoyda maorif, madaniyat va fan rivojlanishiga katta turtki berdi.

大篆

小篆

Vaqt o‘tishi bilan iyerogliflarning 小篆 *xiǎozhuàn* husnixati ham o‘z mavqeyini yo‘qotib borgan va davr talabiga javob bermay qolganligi uchun olimlar husnixatning yangi shaklini ijod qila boshladilar.

Xitoy rivoyatlariga qaraganda, 程邈 *Chéng Miǎo* ismli iyeroglifshunos 小篆 *xiǎozhuàn* husnixatini yanada soddalashtirishga kirishdi. Oqibatda iyerogliflar asta-sekin o‘zgarib, 汉 *hàn* sulolasining boshlarida (mil.av. 206/mil. 220-yillar) yangi 隶书 *lìshū* (rasmiy yozuv) husnixati shakllangan. 隶书 *lìshū* husnixati hozir biz foydalanayotgan iyerogliflardan ko‘p farq qilmaydi, shu usulda yozilgan manbalarni bemaol o‘qishimiz mumkin.

Jamiyatning taraqqiy etishi natijasida 隶书 *lìshū* husnixati ham takomillashgan bo‘lsa-da, kishilarni qanoatlantira olmay qoldi. Iyeroglifshunoslar bu usulda yozish ko‘p vaqt talab qiladi, deb hisoblashib, yanada tezroq yozish mumkin bo‘lgan yozuv xatini ixtiro qilishni o‘ylay boshlaydilar. Bunday intilishlar 隶书 *lìshū* husnixatining dunyoga kelishiga sababchi bo‘ldi. Bu yangi husnixat dastlab 章草 *zhāngcǎo* *zhāngcǎo* (qonuniy tez yozuv xati) deb atalgan va 晋 *Jìn* sulolasi (265/420-yillar) davriga kelib keng tarqalgan. Bu yozuvni yana 今草 *jīncǎo* *jīncǎo* (bugungi tez yozuv xati) deb ham atashgan. 章草 *zhāngcǎo* husnixatini ko‘zdan kechirar ekanmiz, unda baribir 隶书 *lìshū* husnixatining butunlay siqib chiqarilmagani, ba’zi bir qoldiqlari

qolganligini yaqqol payqashimiz mumkin. 章草 *zhāngcǎo* husnixatining ham 隶书 *lìshū* kabi iyeroglif imlo chiziqlari chegaralari aniq bo‘lib, 今草 *jīncǎo* *jīncǎo* bosqichiga kelib bu aniqliklar asta-sekin yo‘qolib borgan. Natijada, har bir iyeroglif imlo chiziqlari bir-biriga qo‘shilib ketgan. Bu tez yozish usuli bo‘lib, oqibatda ko‘pgina iyerogliflarning shakllari yo‘qolib, o‘qilishi ancha murakkablashib qolgan.

今草 *jīncǎo* (bugungi tez yozuv xati) husnixati to 唐 *Táng* (618/907-yillar) sulolasi davrigacha takomillashib kelgan. Shu tufayli tarixda bu husnixatga yozish uslubidagi o‘zgarishlarga qarab uch xil nom berilgan. Dastlab, 大草 *dàcǎo* (katta belgili tez yozuv), keyinchalik 小草 *xiǎocǎo* (kichik belgili tez yozuv) va 狂草 *kuángcǎo* (quturgan yozuv) deb atashgan. Ta’kidlash kerakki, 章草 *zhāngcǎo*, 今草 *jīncǎo*, 大草 *dàcǎo*, 小草 *xiǎocǎo* va 狂草 *kuángcǎo* bir xil husnixatning turli davrlardagi yozuv usullari nomidir. Keyinchalik iyeroglifshunoslar ularga umumiy qilib 草书 *cǎoshū* (tez yozuv husnixati) deb nom berishgan.

武 <i>wǔ</i> <i>harbiy faoliyat; matonat</i>	甲骨文	金文	小篆
			

隶书 *lìshū* va 草书 *cǎoshū* husnixatlari deyarli bir xil davrga xos bo‘lishiga qaramay, 草书 *cǎoshū* murakkab shaklga ega bo‘lganligi uchun faqat ziyolilar orasida qo‘llanilgan, bosmada, asosan, 隶书 *lìshū* husnixati ishlatilgan.

汉 *Hàn* sulolasining oxiriga kelib 隶书 *lìshū* husnixat turi yana o‘zgarib, 楷书 *kǎishū* *kǎishū* (namunali yozuv) husnixatiga aylanib borgan. 楷书 *kǎishū* *kǎishū* husnixatining imlo chiziqlari yanada aniq, shaklan mukammal va ravshan, o‘qish va yozishga juda qulay, 隶书 *lìshū* husnixatiga qaraganda iyerogliflari yana ham ixchamlashgan edi. Shuning uchun 楷书 *kǎishū* husnixati 隶书 *lìshū* husnixatining o‘rnini egallab, bizgacha yetib kelgan va jamiyatda o‘z o‘rnini yo‘qotmay kelmoqda. Bu husnixat iyeroglif ko‘lamidan qat’i nazar, 方块字 *fāngkuàizì* (to‘rtburchak shaklidagi iyerogliflar) deb yuritiladi. Lekin ba’zi iyerogliflar, masalan, 人 *rén* «odam» kabi iyerogliflar bu qoidadan mustasno edi.

Shimoliy Vey 北魏 *Běiwèi* sulolasi (386-534-yillar) davrida husnixatlarning yana bir turi – 行书 *xíngshū* (yarim tez yozuv) vujudga kelgan, u husnixat 楷书 *kǎishū* va 草书 *cǎoshū* husnixatlari orasidagi oʻziga xos iyeroglif shakldan iborat boʻlgan husnixat turidir. 行书 *xíngshū* husnixati 楷书 *kǎishū* ga qaraganda yozilishi tez, 草书 *cǎoshū* ga nisbatan esa oʻqilishi osondir. 行书 *xíngshū* husnixati ham oʻzining yozuv qoidasi va meʼyoriga ega. Bu turdagi husnixatlarni faqat koʻp mashq qilish natijasidagina oʻzlashtirib olish mumkin. Oʻrganish davomida maʼlum qoidalarga rioya qilinmasa, uni oʻzlashtirib boʻlmaydi.

Shunday qilib, xitoy iyerogliflari rivojlanishi oltita davrga boʻlinib, asosan, 1-jadvalda koʻrsatilganidek, yetti xil husnixatlar vujudga kelgan. 楷书 *kǎishū*, 草书 *cǎoshū* va 行书 *xíngshū* husnixat bosqichlarini iyerogliflarning soʻnggi rivojlanish bosqichlari deb atay olamiz. Chunki bu husnixatlar paydo boʻlishidan tortib to hozirgi kungacha deyarli oʻzgarmasdan qoʻllanib kelinmoqda.

楷书 *kǎishū* matbuotda, 草书 *cǎoshū* ning, ayniqsa, 今草 *jīncǎo* uslubi fan va madaniyat xodimlari orasida, 行书 *xíngshū* oʻzaro aloqa va qoʻlyozma ishlarida, boshqalari esa adabiyot va manbalar chop etilganda qoʻllanilgan. Shunday qilib, xitoy iyerogliflari oʻzlarining rasm-tasviriy xususiyatlarini yoʻqotib, toʻrtburchak shaklidagi hozirgi iyeroglif holatiga kelgan¹.

1-jadval.

甲骨文 <i>jiǎgǔwén</i>	金文 <i>jīnwén</i>	小篆 <i>xiǎozhuàn</i>	隶书 <i>lìshū</i>	楷书 <i>kǎishū</i>	草书 <i>cǎoshū</i>	行书 <i>xíngshū</i>	Qisqartirilgan shakl
							子 <i>zi</i> <i>bola</i>
							牛 <i>niu</i> <i>sigir</i>
							马 <i>ma</i> <i>ot</i>
							鱼 <i>yu</i> <i>baliq</i>
							羊 <i>yang</i> <i>qo'y</i>

¹ Махмудходжаев М.Х., Бекмуратов И.Н. Хитой ёзуви (иероглифлари) ҳақида. – Тошкент, 1990.

							虎 hu yo 'lbars
							象 xiang fil
							龟 guī toshba- qa
							步 bù qadam
							水 shuǐ Suv
							火 huǒ Olov
							雨 yǔ yomg 'ir
							从 cóng ...dan
							菜 cài sabzavot

Mavzu yuzasidan savollar:

1. 古文 qaysi yozuv turlarini o'zida aks ettiradi?
2. Katta belgili yozuv xitoy tilida nima deb ataladi ?
3. Tez yozuv va yarim tez yozuv qaysi termin bilan ataladi?
4. Bugungi yozuv nima deb ataladi va uning xususiyatlari nimalardan iborat?

1.3. Xitoy tili alifbosi: takomil bosqichlari va masalalari

Darsning maqsadi: Xitoy alifbosining takomillashishi tarixi haqida axborot berish; xitoy alifbosining o'ziga xos jihatlari haqida ma'lumot berish.

Tayanch so'z va iboralar: xitoy tili tovush tizimi, 主音字母 zhǔyīn zìmǔ fonetik alifbosi, 国语 guóyǔ tili, adabiy til, 官话字母 guānhuà zìmǔ , 间字 jiān zì alifbosi, bo'g'in boshi (boshlang'ich) undoshlarining belgilari, oraliq belgilar, yakuniy belgilar.

Xitoy milliy tilshunosligi bir qancha davrlarga mos holda o'z ona tili fonetikasiga alohida to'xtalib tushunchalar berib o'tadi. Tilshunos olimlarning izlanishlari natijasida fonetik jadvalda xitoy tilidagi bo'g'inlarni initsial, final va ton kabi uch komponentga ajratdilar. Bunday vaziyatda klassik ta'limotda, so'zning ohangli qismi alohida ahamiyatga ega bo'lgan. Biroq XIX asr oxirlarigacha bunga katta e'tibor qaratilmagan. Bunga sabab xitoy iyerogliflari tabiatning o'zida mujassamlashgan bo'lgan. Xitoy yozuvlarining asosiy belgisi grafik rasmi bo'gin morfemalardir, u Xitoy tilidagi istalgan dialektida o'qilishi mumkin. Shuning uchun alifbo ko'rinishidagi qadimiy va o'rta asrlardagi yozuvlarni chetlab o'tmasdan uni bir va bir necha dialektlarga o'zgartirish kerak edi. Shu bilan birgalikda ko'p asrlik madaniy an'analar fonologiya vujudga kelgunga qadar xitoy tilida ohangli tovushlar butunlay shakllanib, o'rnini bosib bo'lmaydigan katta yo'qotishga olib kelardi. Eng asosiysi, nafaqat Xitoy markaziy hokimiyatining, balki qo'shni davlatlarning ham madaniyatidan darak beruvchi yagona yozuvi yo'q bo'lib ketishi mumkin edi. Shu sababdan ham Xitoyning iyerogliflardan tashkil topgan yozuvi saqlanib qolgan va bu davlat g'amxo'rligida bo'lib qoladi. Xitoy davlati buning uchun katta ishlarni amalga oshirmoqda, ya'ni iyerogliflarni to'g'ri o'qish va talaffuz qilish, ularning ma'nolarini to'g'ri tarjima qilish har bir chiziqlarni chiroyli va to'g'ri yozishga katta ahamiyat bermoqda. Biroq Xitoy oldida zamonaviy madaniyatni rivojlantirish muammosi turganda, omma savodxonligini oshirishda bu katta to'siq bo'ldi.

Xitoy tili tovush tizimining rivojlanishini tadqiq etishda Maorif vazirligi tomonidan 1918-yilning noyabr oyida rasman tasdiqlangan 主音字母 *zhǔyīn zìmǔ* fonetik alifbosi katta ahamiyatga ega. Unda, asosan, Pekin talaffuziga asoslangan hozirgi zamon adabiy milliy xitoy tilining tovush tizimi aks ettirilgan. 主音字母 *zhǔyīn zìmǔ* fonetik alifbosi umumdavlat 国语 *guóyǔ* tilini yaratish yo'lidagi kuchli harakat natijasida paydo bo'ldi.

Xitoyning hukmdor sun'iy ravishda tushunarsiz bo'lgan eski adabiy yozma tilni saqlab turishlariga qaramay, butun Xitoyda hammaga tushunarli bo'lgan adabiy tilga zarurat tobora o'sib borardi. Bu zarurat, ayniqsa, 1894–1895-yillardagi yapon-xitoy urushidan so'ng mamlakatda iqtisodiy va siyosiy qoloqlik yaqqol ko'rinib qoldi. Mazkur urushning Xitoy uchun ayanchli natijalari xitoy xalqi orasida katta e'tirozni keltirib chiqardi. Ziyolilarning ilg'or qatlamlari G'arbdagi ilm-fan yutuqlari, boshqa xalqlar tarixi, turmush tarzini o'rganishga da'vat etdilar.

Inqilobga da'vat qilgan manifestlar chop etildi. Adabiyotda va matbuotda nafaqat 文言 *wényán*, balki og'zaki tilni ishlatish talabi qo'yildi.

Bu paytga kelib xitoyliklar yozuvning turli zamonaviy tizimlari bilan tanishdilar. Mamlakatga xitoy yozuvidan ancha sodda va qulay bo'lgan Yevropa yozuvi kirib keldi va ma'lum darajada tarqaldi. Yapon milliy alifbosi bilan tanishish ham alifbo yozuvining afzalligiga ishonchni mustahkamladi. Ushbu omillar ta'siri ostida xitoy yozuvini soddalashtirish uchun keng harakat boshlandi.

Mazkur davrda xitoy yozuvini fonetik alifbo kiritish yo'li bilan isloh qilishning ko'plab loyihalari paydo bo'ldi. Professor Lyu Fu turli alifbolarning 6 ta muallifini ko'rsatib o'tadi, ulardan Van Chjao (1859 – 1933)ning 官话字母 *guānhuà zìmǔ*, Lao Nay-syuanning 间字 *jiān zì* deb nomlangan alifbosi katta ahamiyatga ega edi. Bu ikki alifbo yarim rasmiy ravishda qabul qilingan bo'lib, ma'lum darajada ta'lim sohasida ham ommalashdi.

Biroq qaysi sheva o'z og'zaki va yozma shaklida barcha xitoyliklar uchun tushunarli umumdavlat tili rolini bajara olishi masalasi paydo bo'ldi. Umumdavlat tilining asosiga Pekin shevasi olinishi lozim deb topildi.

Van Chjao (1900)ning 官话字母 *guānhuà zìmǔ* nomli alifbosi loyihasi Pekin shevasining tovush tizimini aks ettirar edi. 62 ta umumiy belgidan 50 tasi (音母 *yīn mǔ*) boshlang'ichga, 12 tasi (后母 *hòumǔ*) yakuniyga mansub edi.

Belgilar iyerogliflarning soddalashgan shakli edi. Ba'zi bir morfemalar bir belgi bilan yozilsa, aksariyati ikki belgi bilan yozilgan, boshlang'ich belgi chapda, yakuniysi o'ngda joylashgan.

4 ohang nuqtalar bilan belgilangan.

Boshlang'ich belgilarning katta miqdori yarim unlilar boshlang'ich bo'g'in undoshlarga tegishli ekanligi bilan shartlanadi.

Bundan so'ng paydo bo'lgan Lao Nay-syuan (1907) tizimi nafaqat Pekin shevasini, balki Xitoyning boshqa sheva talaffuzlarini ham qamrab olar edi. Pekin shevasi uchun Lao Nay-syuanning boshlang'ich va yakuniylar tizimi Van Chjao alifbosiga to'liq muvofiq edi. Nankin shevasi uchun 56 ta boshlang'ich, 15 ta yakuniy belgi, 5 ta ohang uchun belgi qo'llanildi. Shanhay shevasi uchun alifbo 63 boshlang'ich, 18 yakuniy, 8 ohangdan iborat edi. Fuszuan va Guandun uchun alifbo 83 ta boshlang'ich, 20 ta yakuniy, 8 ta ohangdan iborat bo'ldi. Jarangli va jarangsiz undoshlar turli belgilar bilan yozilardi.

1908-yili Guan-syuy imperatoriga 间字 *jiān zì* alifbosini kiritish bo'yicha tayyorlagan ma'ruzasida Lao Nay-syuan 2000 dan ziyod turli bo'g'inlar haqida ma'lumot beradi. 1905-yili Nankinda maxsus maktab ochildi, unda avvaliga mahalliy sheva, keyin Pekin shevasi o'qitilar edi. Lao Nay-syuan bu maktabni Maorif vazirligi tasarrufidagi o'quv muassasalari tarkibiga kiritish haqidagi qarorni e'lon qilishni so'radi.

Imperator saroyidagi qarshilik tufayli Lao Nay-syuanning taklifi qabul qilinmagan bo'lsa-da, uning alifbosi Van Chjao alifbosi kabi 主音字母 *zhǔyīn zìmǔ* fonetik alifbosining bevosita asosi sifatida katta ahamiyat kasb etdi. Van Chjao va Lao Nay-syuan uchun jonli shevalarni tizimli tarzda o'rganish, og'zaki tilga yo'naltirish xos edi. Ular yangi alifbo transkripsiya qilishda yordamchi vosita emas, balki iyeroglifik yozuv o'rniga mustaqil ahamiyatga ega bo'lishi lozim deb hisoblashar edi.

Maktab dasturiga goyuy va alifbo yozuvini o'rganishni kiritish uchun harakat davom etdi. 1910-yili yozuv islohoti loyihalarini o'rganib chiqish uchun tashkil etilgan maxsus hukumat qo'mitasi o'z ma'ruzasida barcha loyihalardan imperator qarori bilan tasdiqlash uchun bittasini tanlashni taklif qildi. Yangi alifboni talaffuzni birxillashtirish maqsadida iyerogliflarning yonida yozish taklif qilindi.

1911-yili Pekinda Maorif vazirligi qoshida pedagoglar anjumani tashkil qilindi. Anjuman o'z rezolyutsiyasida harakatlarning to'liq dasturini bayon etdi. U Pekin shevasini umumdavlat goyuy tilining asosi sifatida olishni taklif qildi. Fonetika va grafika bo'yicha tavsiyalar quyidagilardan iborat edi: barcha tovushlar batafsil tadqiq qilinib belgilanishi, belgilar qo'shilish qoidalari aniq, belgilarning o'zi esa qulay va oddiy bo'lishi lozim edi.

Bu yo'nalishdagi keyingi chora-tadbirlar 1911-yilgi Xitoy inqilobidan keyingi respublika davri bilan bog'liq edi. 1912-yil dekabrda Maorif vazirligi maktablar dasturiga umumdavlat 国语 *guóyǔ* tilini kiritish haqida qaror chiqardi hamda birxillashtirilgan talaffuzni ishlab chiqish uchun maxsus anjuman tashkil qildi. Anjuman oldiga muhim vazifalar qo'yildi: tilda qo'llanadigan barcha so'zlarning talaffuzini tadqiq etish, umumdavlat miqyosida standart sifatida qabul qilinishi mumkin bo'lgan talaffuzni aniqlash, barcha so'zlarni tovush tarkibi jihatidan tahlil qilish, tovushlarning umumiy sonini belgilash, har bir harf bitta tovushni anglatadigan alifboni tuzish. 主音字母 *zhǔyīn zìmǔ* alifbosi 1918-yil noyabr oyida Maorif vazirligi tomonidan tasdiqlandi, 1919-yil 16-aprelda vazir dekreti bilan 主音字母 *zhǔyīn zìmǔ* alifbosida barcha 39 ta belgining joylashuv tartibi tasdiqlandi.

主音字母 *zhǔyīn zìmǔ* alifbo tizimi. Xitoy bo‘g‘inlarini 2 qismga an’anaviy tarzda tasniflashni meros qilib olgan, ya’ni bunda bo‘g‘inning boshlang‘ich qismi va yakuniy qismi ajratiladi.

Barcha 39 ta belgi 3 guruhga bo‘linadi:

1. Bo‘g‘in boshi (boshlang‘ich) undoshlarining belgilari, xitoychasiga 声母 *shēngmǔ*, hammasi bo‘lib 24 ta belgi.

Oraliq belgilar, xitoychasiga 字母 *zìmǔ*, hammasi bo‘lib 3 ta belgi.

2. Yakuniy belgilar, ular o‘z ichiga bo‘g‘in unlilari, yakuniy bo‘g‘inli undosh va yarim unlilar bilan birikkan unlilar kompleksini oladi, xitoychasiga 韵母 *yùnmǔ*, hammasi bo‘lib 12 ta belgi.

Xitoy iyerogliflari imlosiga doir o‘zgarishlar Davlat til qo‘mitasi tomonidan olib boriladi va nazorat qilinadi. 1956-yilga kelib tildagi bir qator muammoli holatlar bartaraf etilgan: gapda uyushiq bo‘laklardan keyin, qo‘shma gapda sodda gapdan so‘ng qo‘yiladigan vergul; gap oxirida mazmunan tugallikni ifodalovchi nuqta; qo‘shirnoq, qavs, chet elliklarning atoqli ismlari orasiga katta nuqta qo‘yilishi, xullas, imloga oid barcha tinish belgilari qat’iy belgilangan.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, iyeroglif yozish ancha qiyin, shuning uchun iyerogliflar paydo bo‘lganidan boshlab ko‘pgina iyerogliflar ikki yoki undan ortiq yozilish usuliga ega bo‘lgan. Bular orasida yozish qiyinlari ham, osonlari ham bor edi. Natijada qisqartirilgan va qisqartirilmagan iyerogliflar paydo bo‘ldi. Iyerogliflarni yozish qiyin bo‘lgani uchun odamlar ko‘proq qisqartirilgan iyerogliflardan foydalana boshladi. Xitoy yozuvini isloh qilish qo‘mitasi tomonidan 1964-yili qisqartma iyerogliflar ro‘yxati tuzib chiqildi. 1986-yili esa Davlat til va yozuv qo‘mitasi (国家语言文字工作委员会 *guójiā yǔyán wénzì gōngzuò wěiyuánhui*) bu ro‘yxatga tuzatishlar kiritdi. 1986-yili chop etilgan ro‘yxatda 2333 ta iyeroglif bo‘lgan. Bu ro‘yxatda qisqartirilgan iyerogliflar bor, ular element (grafema) sifatida ishlatilmaydi. Masalan: 办、欢、号、汉。

Iyeroglif sifatida ishlatiladigan kalitlar ham bor. Masalan: 贝、笔、车、从、几、东、对、岁。

Yana 14 ta soddalashtirilgan kalitlar mavjud.

Xitoy tilini o‘rganishda lug‘atlarning o‘rni katta. «Katta xitoy lug‘ati» (汉语大字典 *hànyǔ dà zìdiǎn*). Ushbu lug‘at 8 tomdan iborat. Syu Chjunshu muharrirligi ostida Sichuan provinsiyasi adabiyot nashriyoti hamda Xubey provinsiyasi adabiyot nashriyoti hamkorligida nashr etilgan. 1993-yili fototip nashri chop qilingan. Lug‘at o‘z ichiga

56000 iyeroglifni qamragan bo'lib, iyerogliflarga izoh berilib, ularning semantik va fonetik determinantlari ko'rsatiladi.

Xitoy tilidagi ilk alifboli yozuv xristian missionerlari tomonidan qabul qilingan. Boshqa missionerlik alifbolaridan farqli o'laroq, bu alifbo Fu Szyan va Tayvan provinsiyalarida keng shuhrat qozondi. Xitoyning janubida yashovchi Min dialektida so'zlashuvchi aholi orasida bu alifbodan foydalanuvchilar soni yuz minglab kishini tashkil etardi.

XIX asr oxirlarida jamoat arboblarning islohotlari natijasida Xitoy xalqi madaniyati va ta'lim sohasiga katta ahamiyat berildi. Yozuv islohoti o'tkazilishi kerakligi to'g'risida ilk bor XIX oxirlarida ko'zga ko'ringan arboblardan Xuan Szyusyan o'z fikrini bildirdi. Islohotlar o'tkazilishidan besh yil oldin, 1890-yili, chop etilgan «Yaponiya tarixi»da diqqatga sazovor shunday fikr berilgan: «Agar til yozuvdan uzoq bo'lsa, savodlilar soni shuncha kam bo'ladi, qachonki u yozuvga yaqin bo'lsa, savodlilar ortadi... Kim biladi, kun kelib, balki, iyerogliflar chizilishi birmuncha soddalashib, qulaylashar...»

Lu Chjuanjan ilk bor Amoya, Chjanjou va Syuanchkou dialektlariga mo'ljallangan lotin grafikasidagi alifboni taqdim etadi. 1892-yildan 1913-yilgacha turli grafik asosdagi alifbolar chop etiladi. Ular orasida lotin alifbosi, arab sonlari, xitoy milliy grafikasi asosidagi loyihalar ham mavjud bo'lgan. Lotin va xitoy milliy grafikasini qo'llash g'oyasi ancha mashhur bo'ldi.

Xuan Szyusyanning yana bir zamondoshi XIX asr oxirlarida yashagan islohotchilardan biri Lyan Sichadir. Uning fikricha, davlatning kuchi xalqning donoligida. «Xitoy ahlining savodli bo'lishiga faqatgina iyeroglifli yozuv to'sqinlik qiladi, xolos», – deydi olim. U Xitoyda ikki xil – iyeroglif va alifboli yozuv bo'lishi kerakligini aytib o'tadi. Xitoy iyerogliflari uning madaniyatidan darak beruvchi meros sifatida saqlanib qolinishi kerak. Undan faqat maxsus tayyorgarligi bor insonlar foydalanishi mumkin. Amaliy hayotda esa oddiygina alifboli yozuv qo'llanilgani maqsadga muvofiq. Bu bilan Li Sichao alifboli yozuv orqali tezroq umumxalq savodxonligini oshirishga erishish mumkinligini ta'kidlaydi.

Eng diqqatga sazovor alifboli yozuvlar mashhur filologlar Van Chjao va Lao Naysyuan tomonidan ishlab chiqilgan. Bu yozuvlar xitoy milliy grafikasi, an'anaviy initsial va finalga bo'linishiga asoslangan. Ikkala alifbo ham texnik va orfografik jihatdan o'xshash, biroq vazifalariga ko'ra bir-biridan farq qilardi. Barchamizga ma'lumki, xitoy tili dialektlar yig'indisidan tashkil topgan, ba'zida hatto ikki xil dialektida

soʻzlovchilar bir-birlarini tushunmasliklari mumkin. Shu sababli alifbo yaratishning bosh muammosi turli xil dialektlar mavjudligi boʻlgan.

Xitoy sharoitida yoki yagona millat uchun, yoki har bir dialekt uchun alohida alifbo yaratilishi lozim edi. Ushbu savolga ikkita qarama-qarshi javob berilgan. «100 kunlik islohot» tashkilotchilaridan biri Van Chjao ushbu muammoni siyosiy tomondan koʻrib chiqib, Xitoyning eng katta muammosi mamlakat integratsiyasi deydi, birgina yozuvli til umumxalq savodxonligi muammosini hal qila olmaydi, masalaning yechimi faqatgina yagona milliy til ostida birlashish deb biladi. Bu milliy til mamlakatning yagona lingvistik madaniy va siyosiy birligini taʼminlashini taʼkidlaydi. Van Chjao milliy til sifatida guanhuan taklif etishidan asosiy maqsad iyerogliflarning «toʻgʻri talaffuz» etilishida edi.

Van Chjao alifbosi oʻsha paytning oʻzida milliy talaffuz qoidasi sifatida initsiallar uchun 50 ta belgi va Pekin dialektidagi final uchun 20 ta boʻgʻindan tashkil topgandi. Van Chjao alifbosi hukumat tomonidan qoʻllab-quvvatlangach, u oʻz alifbosida bir qancha gazeta va kitoblar chop eta boshladi. Xitoyning 13 ta provinsiyasida qator maktablar ochilib, deyarli oʻn yil mobaynida aynan shu alifboda dars oʻtildi.

Chin sulolasining yuqori martabali mulozimlaridan boʻlgan Lao Naysyuan Van Chjaoga qarshi fikr bildiradi. Uning fikricha, mamlakat siyosiy integratsiyasi davlatning ichki siyosatiga aloqador, alifbo esa xalqning maʼrifatini oshirmogʻi kerak deydi. Shuning uchun alifbo oldiga milliy strategiya vazifasini qoʻyish kerak emas. Uning taʼkidlashicha, alifbo iyeroglifning oʻrnini bosa olmaydi, xitoy yozuvining bu ikki koʻrinishi turli xil doirada qoʻllanilishi lozim. Boshlangʻich taʼlimda alifbo masalasida maʼlum bir cheklovlar qoʻyilishi kerak. Kimki iyeroglifli yozuvni bilmasa yoki toʻliq maʼlumoti boʻlmasa, alifbo yordamida oddiy maktub va ish hujjatlarini yozishi, oddiy adabiyotlar va vaqtli matbuotni oʻqishi mumkin.

Bunday yozuvni imkon boricha soddalashtirish maqsadida Lao Naysyuan butun mamlakat uchun emas, balki har bir dialekt uchun alohida alifbo boʻlishi kerakligini taʼkidlaydi. Bunday holatda savodxonlik faqatgina yozuvli tilni va milliy tilning ogʻzaki shaklini oʻrganishdan iborat boʻlib qolmay, balki oddiy dialektidagi savodxonlikka erishilardi. Islohotchi agar har bir dialekt uchun alohida alifbo yaratilsa, yozuvning parchalanib ketishi mumkinligini ham yaxshi tushunardi. Shuning uchun toʻrtta asosiy arealli dialekt: guanhua, Nankin, Suchjou va Fuzyan, Guandun provinsiyalarida alifbo yaratishni taklif qiladi.

Lao Naysyuan alifbosi XX asrgacha olti yil mobaynida ko‘proq janubda qo‘llanildi.

Alifbo yaratish borasidagi bahs-munozaralar natijasida Van Chjao o‘z kasbdoshining loyihasiga qarshi chiqadi va bu Xitoyni rivojlantirishdan batamom to‘xtatadi deydi. Lao Naysyuan ham Van Chjao kabi Xitoyni birlashtirish maqsadidaligini bildiradi, biroq ayni damda buning iloji yo‘qligini, yagona til ostida birlashib bo‘lmasligini, butun xitoyliklar uchun yagona tilning o‘zi yo‘qligini ta’kidlaydi. Biroq hech biri o‘z oldiga iyeroglifli yozuvni alifboli yozuvga o‘zgartirish kerak degan fikrni bermadi.

1918-yili nashr etilgan 注音字母 *zhùyīnzìmǔ* faqat yordamchi vosita sifatida tarixda qoldi. Yaponiyadagi kana yozuvi kabi «yozuvga tarkibiy qism sifatida kirmadi». 注音字母 *zhùyīnzìmǔ* ni yaratishda (uch qismli) bo‘g‘inga bo‘lish uslubidan foydalanilgan, oqibatda ikki qismli bo‘g‘inga bo‘lingan – initials (声母 *shēngmǔ*) va final (音母 *yīnmǔ*) an’anasi buzilgan.

Ayrim Xitoy tilshunoslari fikricha, 注音字母 *zhùyīnzìmǔ* ning asosiy kamchiligi shundaki, bu alfavit harflari xitoy iyerogliflari elementlari (tarkibiy qismlari)dan tashkil topgan. Bu esa xalqaro munosabatlarga ma’lum ma’noda ta’sir etgan. Shuning uchun 1928-yili yana bir – romanlashtirilgan alfavit (GR) ishlab chiqildi. Bu alfavit ko‘rinishidagi lotin harflari «kattalashtirilgan» shaklda bo‘lib, ingliz yoki boshqa g‘arb yozuvlaridagidek odatiy vazifalarda emas, balki xitoy tilining o‘ziga xosliklarini e’tiborga olgan holda ishlatishga moslashtirilgandi.

Orfografiya bilan bog‘liq muammolar yechimini topish uchun 1982-yili xitoy tiliga mo‘ljallangan fonetik alifbo orfografiyasi bo‘yicha komissiya tuzildi. Komissiyaning vazifalari orfografiyaga oid qoidalarni ishlab chiqish, lug‘atlarni tahrir qilish, alfavitli yozuv me’yorlarini ko‘rib chiqishdan iborat edi. Ishlab chiqilishi zarur bo‘lgan qoidalarga asosiy hamda maxsus qoidalar kiradi. Shu maqsadda mazkur masala yuzasidan tashkilotlar fikrini jamlash maqsadida «Alifbo yozuvi asosiy orfografik qoidalar» haqidagi «tajribaviy dastur» tarqatilgan.

Ilk alifbolar. Xitoy tilidagi ilk alifboli yozuv xristian missionerlari tomonidan qabul qilinib, xitoylik savodsiz hutba o‘quvchi ruhoniylarga qarata qo‘llangan. Biroq Missionerlik tajribalari muvaffaqiyatga erisholmadilar. Ushbu alifbo Amoya va Syamen dialektlari uchun istisnolarni tashkil etadi. Boshqa missionerlik alifbolaridan farqli o‘laroq bu alifbo Fu Szyan va Tayvan provinsiyalarida keng shuhrat qozona oldi.

Xitoyning janubida yashovchi Min dialektida soʻzlashuvchi aholi orasida bu alifbodan foydalanuvchilar soni yuz minglab aholini tashkil etardi.

XIX asr oxirlarida jamoat arboblarning islohotlari natijasida Xitoy xalqi madaniyati va taʼlim sohasiga katta ahamiyat berildi. Bunda ular davlatni kuchaytirish uchun qanday shartlar va maqsadlar boʻlishi kerakligini aniq belgilab qoʻyishdi. Xitoy yozuvida islohotlar oʻtkazilishi kerakligi toʻgʻrisida ilk bor XIX oxirlarida koʻzga koʻringan arboblardan Xuan Szyusyan oʻz fikrini bildirdi. Islohotlar oʻtkazilishidan besh yil oldin, 1890 yil chop etilgan “Yaponiya tarixi”da diqqatga sazovor boʻlgan shunday fikr berilgan: “Agar til yozuvdan uzoq boʻlsa, savodlilar soni shuncha kam boʻladi, qachonki u yozuvga yaqin boʻlsa savodlilar ortadi... Kim biladi, kuni kelib, balki iyerogliflar chizilishi birmuncha soddalashib, qulaylashar...”.

Oʻtgan asrning oxirlaridan jamoat arboblarning harakati boshlanib xitoy filologlari tomonidan alifboli yozuvga oid bir qancha loyihalar tuzishadi. Loyiha tuzganlardan birinchi boʻlib 1892-yilda Lu Chjuanjan tilga olinadi. U ilk bor Amoya, Chjanjou va Syuanchkou dialektlariga moʻljallangan lotin grafikasidagi alifboni taqdim etadi. 1892-yildan 1913-yilgacha turli grafikli asosdagi alifbolar chop etiladi. Ular orasida lotin alifbosi, arab sonlari, mantiqsiz belgilar va xitoy milliy grafikasi asosidagi loyihalar ham mavjud boʻlgan. Arab raqamlariga asoslangan loyihalar ehtimol tarixiy manba sifatida saqlanib qolar, biroq qolgan loyihalar u yoki bu koʻrinishda oʻzining til sohasida amaliy qoʻllanilish oʻrniga ega boʻldi. Lotin va xitoy milliy grafikasini qoʻllash gʻoyasi xitoy alifboli yozuvi loyihasida ancha rivojlanishga erishdi. Xuan Szyusyanning yana bir zamondoshi XIX asr oxirlaridagi islohotchilardan biri Lyan Sichao dir. Uning fikricha, davlatning kuchi bu xalqning donoligida. Xitoy xalqini faqatgina maʼrifatli qilish orqali idrok etish mumkin. Islohotlardan maqsad yaqin orada Xitoyni ommaviy tarzda savodli qilish muammosi yotardi. Xitoyliklar qayerdan ham madaniyatli boʻlsin, agar yuz kishidan bor yoʻgʻi 30 tasi savodli boʻlsa, degan savolga u hech ham ikkilanmasdan: “Xitoy ahlining savodli boʻlishiga faqatgina iyeroglifli yozuv toʻsqinlik qiladi, xolos”, - deb javob beradi. U Xuan Szusyanning “Yaponiya tarixi”dagi fikriga qoʻshimcha tarzda yanayam toʻliqroq fikr bildiradi, yaʼni xitoyda ikki xil: iyeroglif va alifboli yozuv boʻlishi kerakligini aytib oʻtadi. Xitoy iyerogliflari uning madaniyatidan darak beruvchi meros sifatida saqlanib qolinishi kerak. Undan faqat maxsus tayyorgarligi bor insonlar

foydalanishi mumkin. Amaliy hayotda esa oddiygina alifboli yozuvdan qo'llanilsa, ya'ni og'zaki fikrlarini yozuvda bayon qila olsalar maqsadga muvofiqdir. Bu bilan Li Sichao alifboli yozuv orqali umumxalq savodxonligini oshirishda tezroq samaraga erishish mumkinligini ta'kidlaydi.

U birinchi alifbo loyihalarini ishlab chiqqan Lu Chjuanjan, Say Siyuan, Shen Syue maqolalarini ma'qullaydi. Har bir alifbo ma'lum bir dialekt uchun moslashtirilgan edi.

Eng diqqatga sazovor alifboli yozuvlar mashhur filologlar Van Chjao va Lao Naysyuan tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ular xitoy milliy grafikasi va an'anaviy initsial va finalga bo'linishiga asoslangandir. Ikkala alifbo ham yozuv belgisi texnik ta'limot va orfografik jihatdan o'xshash, biroq o'sha davrda xitoy yozuv alifbosining vazifalariga ko'ra bir-biridan farq qilardi. Barchamizga ma'lumki, xitoy tili dialektlar yig'indisidan tashkil topgan bo'lib, ba'zida shunday farqlanadiki, hatto ikki xil dialektda so'zlovchilar bir-birlarini tushunmasliklari ham mumkin. Shu sababli alifbo yaratishning bosh muammosi turli xil dialektlar mavjudligidir. Xitoyning lingvistik sharoitida yoki yagona millat uchun yoki bo'lmasa har bir dialekt uchun alohida alifbo yaratilishi lozim. Birinchi holatda agar yagona millat uchun tuzilsa, qaysi dialekt asosida tuziladi? Chunki birisi uchun tuzilgan alifbo boshqa dialekt uchun yaroqsiz bo'lib chiqishi mumkin. Ushbu savolga ikkita qarama-qarshi javob berilgan. Van Chjao-"100kunlik islohot" islohotchilaridan biri, u ushbu muammoni siyosiy muammo ostida ko'rib chiqib xitoyning eng katta muammosi mamlakat integratsiyasi deydi va birgina yozuvli til Venyan umumxalq savodxonligi muammosini hal qila olmaydi, uning yechimi faqatgina yagona milliy til ostida birlashish deb biladi, ya'ni davlat xizmatchilarining tili Guanhua asosida deb biladi. Bu milliy til mamlakatning yagona lingvistik madaniy va siyosiy birligini ta'minlaydi deydi. Van Chjao milliy til qilib guanhua taklif berishining asosiy mohiyati iyerogliflarning "to'g'ri talaffuz" etilishida edi.

Van Chjao alifbosi o'sha paytning o'zida milliy talaffuz qoidasi sifatida initsiallar uchun ellikta belgi va Pekin dialektidagi final uchun yigirmata bo'g'indan tashkil topgan edi. Van Chjao alifbosi hukumat qo'llab – quvvatlashiga sazovor bo'lgach o'z alifbosida bir qancha gazeta va kitoblar chop eta boshladi. Xitoyning 13ta provinsiyasida qator maktablar ochilib, deyarli o'n yil mobaynida aynan shu alifboda das o'tildi.

Yana bir alifbo yaratgan Sin sulolasining yuqori martabali xizmatchilaridan bo'lgan Lao Naysyuan Van Chjaoga qarshi fikr bildiradi,

ya'ni uning fikricha, mamlakat siyosiy integratsiyasi davlatning ichki siyosatiga aloqador, alifbo esa xalqning ma'rifatini oshirmog'i kerak deydi. Shuning uchun alifbo oldiga milliy strategiya vazifasini qo'yish kerak emas. Uning ta'kidlashicha, alifbo iyeroglifning o'rnini bosa olmaydi, xitoy yozuvining bu ikki ko'rinishi turli xil doirada qo'llanilishi lozim. Uning fikricha, alifboda boshlang'ich ta'limda ma'lum bir cheklovlar qo'yilishi lozim. Uning ta'kidlashicha, kimki iyeroglifli yozuvni bilmasa yoki to'liq ma'lumoti bo'lmasa, ular alifbo yordamida oddiy maktub va ish hujjatlarini yozishi hamda oddiy mashhur adabiyotlar va vaqtli matbuotni o'qishi mumkin.

Bunday yozuvni imkon boricha soddalashtirish maqsadida Lao Naysyuan butun mamlakat uchun yagona alifbo emas, balki har bir dialekt uchun alohida alifbo bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Bunday holatda savodxonlik faqatgina yozuvli tilni va milliy tilning og'zaki shaklini o'rganishdan iborat bo'lib qolmay, balki oddiy dialektidagi savodxonlikka erishilardi. U shu bilan birgalikda agar har bir dialekt uchun alohida alifbo isloh qilinsa, yozuvning parchalanib ketishiga olib kelishini ham yaxshi tushunardi. Shuning uchun u to'rtta asosiy arealli dialektida: Guanhua, Nankin, Su Chjou va Fuzyan hamda Guandun provinsiyalarida alifbo yaratishni taklif qiladi.

Agar ushbu alifboli areallarni xitoy tili dialektidagi areallar bilan solishtirilsa, u holda u Pekin dialekti asosida shimoliy guanhua alifbosini, Nankin dialekti asosida shimoliy guanhua, Suchjou dialekti asosida esa u dialektini taklif bergan. Fuzyan hamda Guandun provinsiyalari uchun esa umumiy dialekt bera olmagan. Bunday holatda o'sha davr xitoy tili dialektlari to'grisida Fuzyan hamda Guandun provinsiyalaridan voqif bo'lolmaganlar. Lao Naysyuan alifbosi XX asrgacha olti yil mobaynida ko'proq janubda qo'llanildi.

Alifbo yaratish to'grisidagi bahs-munozaralar natijasida Van Chjao o'z kasbdoshining bu loyihasiga qarshi chiqadi va bu Xitoyni rivojlantirishdan batamom to'xtatadi deydi. Unga qarshi Lao Naysyuan ham fikr bildiradi, ya'ni u ham Van Chjao kabi Xitoyni birlashtirish maqsadidalgini bildiradi biroq bugungi kunda buning iloji yo'qligini, yagona til ostida birlashib bo'lmasligini va butun xitoyliklar uchun yagona tilning o'zi yo'qligini ta'kidlaydi. U Van Chjaoning loyihasiga ishonmas edi, chunki butun Xitoy uchun guanhuani targ'ib qilish tezkor muvaffaqiyat keltirmaydi. Uning loyihasi esa tabiiy va katta kuch talab etmay, yangi yozuv va tilni o'zlashtirishga ham hojat qolmasligi jihatidan juda

qulay deb biladi. Biroq hech qaysi biri o‘z oldiga iyeroglifli yozuvni alifboli yozuvga o‘zgartirish kerak degan fikrni bermadi.

Iyerogliflarga transkripsiya berish tizimi bo‘lgan “pinyin” (拼音) xitoy tilining fonetik alifbosi (拼音字母) hisoblanadi. Bu dastur rasmiy ravishda 1958-yil 11-fevralda Butun Xitoy Yig‘ilishining 5-sessiyasida Xalq a‘zolari tomonidan qabul qilingan. Pinyin tizimi lotin harflaridan tashkil topkan bo‘lib, ohanglar maxsus yordamchi belgilar bilan ifodalangan, lekin xitoy iyeroglifik yozuvi o‘rnini bosmagan va mustaqil yozuvga aylanmagan. Fonetik yozuv alifbosi bo‘lgan “pinyin” bo‘g‘in va so‘zlarni “Putonghua” asosida o‘qishga yordam beradi. Bu oddiy transkripsiya “Putonghua” talaffuzi asosida yaratilgan bo‘lib, ma’lum bir etnos shevasini fonetik tomonlarini o‘rganishga mo‘ljallanmagan. Fonetik alifboning qulayligi shundaki, lug‘at va ilovalarda hamda turli xil axborot vositalarida indeks orqali qidirilishidadir. Xitoyda “pinyin” alifbosi boshlang‘ich maktablarda o‘rgatiladi. Pinyinda yoza olish, matn o‘qish xitoy tilini o‘rganuvchi xorijlik talabalar uchun qulay usul hisoblanadi.

Ko‘p shevali Xitoy xalqi uchun yagona umum adabiy til bo‘lgan “Putonghua” talablarida “pinyin” tizimida yoza olish uchun maxsus alifbo tizimi ishlab chiqildi.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. 主音字母 zhǔyīn zìmǔ alifbosi qachon tasdiqlangan?
2. 拼音字母 pīn yīn zì mǔ alifbosining xususiyatlari nimalardan iborat?
3. 主音字母 zhǔyīn zìmǔ alifbosidan tashqari yana qanday alifbolar bor?

1.4. Iyeroglifik yozuvlarni tartibga solish va uning o‘qilishini soddalashtirish masalasi

Darsning maqsadi: xitoy tili iyerogliflarining o‘qilishini soddalashtirish usullari va yo‘llari haqida ma’lumot berish.

Tayanch so‘z va iboralar: iyerogliflar miqdorini aniqlash, iyeroglifik so‘zlar, kombinatsiyalashtirish, mustaqil belgi, «chegaralash», «最常用字 zuìchángyòngzì» – «eng ko‘p foydalaniladigan iyerogliflar», «常用字 chángyòngzì» – «muntazam foydalaniladigan iyerogliflar», «次常用字 cìchángyòngzì» – «foydalanishiga ko‘ra ikkinchi darajali iyerogliflar», «

不常用字**bùchángyòngzì**» – «*beqaror foydalaniladigan iyerogliflar*», «*偶用字ǒuyòngzì*» – «*kamyob iyerogliflar*» soni.

Xitoyda dong‘i ketgan yirik oliy bilim yurtlaridan biri bo‘lgan Shanhay shahridagi Fudan universitetida ishlovchi tilshunos Chen Abao iyerogliflar ustida olib borgan ilmiy izlanishlari natijasida hozirgi kunda keng qo‘llaniladigan iyerogliflar orasida eng ko‘p qo‘llaniladigan iyerogliflar soni 560 ta degan xulosaga keladi. Chen Abao shuni ta’kidlaydiki, agarda o‘quvchi Xitoy iyerogliflari ichida ko‘rsatilgan 560ta iyerogliflarni yaxshi o‘zlashtirib olsa, u holda zamonaviy adabiy tilda, ya’ni “白话”da yozilgan kitob, gazeta, va jurnallarning 80 foizidan ortig‘ini bemalol o‘qir olarkan.

Iyerogliflar miqdorini aniqlash. Hozirgi kunda iyerogliflarni tartibga solish masalasi quyidagilarni o‘z ichiga oladi: iyerogliflar miqdorini aniqlash; iyeroglifik yozishni soddalashtirish va namunalashtirish; iyerogliflar o‘qilishini tartibga solish; iyeroglif lug‘atlarning strukturaviy tuzilishi bilan bog‘liq jihatlar.

Iyerogliflar soni uzluksiz o‘shishda davom etmoqda, ularning paydo bo‘lishi haqida ma’lumot berilmaydi. Ma’lum bir vaqtda unga bo‘lgan ehtiyoj yo‘qolsa-da, u iste’moldan chiqarilmaydi. Iyeroglifik so‘zlar, ularning iste’molda bo‘lish-bo‘lmasligidan qat’i nazar, lug‘atlarda qayd etiladi. Ular o‘rtasidagi farq belgilab qo‘yilmaydi. Shu sababdan hozirgacha iyerogliflarning soni qancha ekanligi haqida aniq ma’lumot yo‘q. Ammo buni o‘z holicha paydo bo‘lgan «tabiiy hodisa» deb tushunish noto‘g‘ri. Aholini ro‘yxatga olish kerak bo‘lgani kabi, iyerogliflarning sonini ham ro‘yxatga olish zarur. Aholini ro‘yxatga olishda faqatgina hayot bo‘lganlarigina hisoblanadi. Iyerogliflarni ro‘yxatga olishda ham zamonaviy xitoy tilida qo‘llanuvchi iyerogliflar yoziladi.

Iyeroglifik meros ko‘lamini aniqlash, zamonaviy xitoy tili iyerogliflarining to‘liq ro‘yxatini nashr qilish xitoy yozuvi tarixida katta bir hodisa bo‘lardi. Turli davrlardagi iyeroglif lug‘atlarga kiritilgan belgilar soni aniq, lekin ular iste’molda bo‘lgan iyerogliflar umumiy soniga teng emas. Qadimgi va zamonaviy iyerogliflar soni qanchani tashkil qiladi? Bu savolga javob berish juda mushkul. Bajarilishi zarur bo‘lgan vazifa zamonaviy xitoy tilidagi iyerogliflar sonini, ular qanday ekanligini aniqlashdan iborat. Bu ham amaliy, ham ilmiy ahamiyatga ega vazifadir. Ko‘pchilik iyerogliflar kombinatsiyalashtirish yo‘li bilan tuzilgan bo‘lsa-da, kombinatsiyalash tugagandan keyin ular mustaqil belgiga aylanadi. Iyerogliflarni mexanik tarzda qismlarga ajratib yoki

birlashtirib bo'lmaydi. Agar 2 ta daraxt 木 «mu» iyeroglifini birlashtirsak, u iyeroglif sifatida 林 *lín* o'rmon ma'nosini anglatmaydi, chunki daraxt haqida ma'no anglatuvchi oxirgi iyeroglif 木 birinчисidan farq qiladi. 10 mingta iyerogliflar 10 mingta individual, mustaqil belgi degani. Bunda so'zlar miqdori cheklanmagan, belgilar miqdori esa cheklangan bo'ladi. Belgilarning miqdori ko'pligi, belgilarning noaniqligi o'rganish va ishlatishdagi noqulayliklarning asosiy sababidir. Shuning uchun iyerogliflarni tartibga solish sohasidagi ishlarning asosiy mazmuni zamonaviy xitoy tilidagi iyerogliflarning umumiy sonini aniqlashdan iboratdir.

Ba'zi tadqiqotchilar fikricha, iyerogliflar sonini aniqlash mumkin emas. Bunga sabab, ularning fikricha, ushbu mavzu ustida tadqiqot olib borish jarayonida quyidagi masalalar tug'ilishi hisoblanadi: qadimgi va zamonaviy iyerogliflarni farqlash, ularni turlash; zamonaviy bayxuada venyandan o'tgan 成语 *chéng yǔ* (maqol)lar va so'zlar bilan bog'liq holatlarni ko'rib chiqish va hokazo. Shuningdek, kelajakda tuziladigan iyerogliflar «ro'yxati»ning to'liq ekanligini isbotlash ham kerak. Agarda shunday ro'yxat tuzilsa, haqiqatdan ham, u to'la-to'kis ro'yxat talabiga javob bera oladimi, yo'qmi kabi masalalar ko'ndalang turadi¹.

Statistikaga ko'ra, zamonaviy xitoy manbalarida uchraydigan 99,9% iyerogliflar soni 6600 ga yetar ekan. Keyingi jiddiy muammo iyerogliflar sonini «chegaralash» masalasidir. Bu son qanchagacha o'sishi mumkin, qaysi muddatda faqat yangi iyerogliflar yaratmasdan yangi so'zlarni paydo qilish, tanlash mumkin bo'ladi degan savol ham tug'iladi. Bu kabi muammolar mavjud ekan, yaqin o'n yillar ichida iyerogliflar sonini aniqlash, ro'yxatlar jadvalini tuzish masalasi ochiq qoldirilsa kerak.

Iyeroglifik yozuv, shubhasiz, juda murakkab, ushbu yozuvni o'rganish ancha qiyinchilik tug'diradi. Birinchidan, iyeroglif belgili-shakliy yozuv, ikkinchidan, eslab qolish mushkul, uchinchidan, ohanglarning o'rni va boshqa jihatlar bunga sababdir.

Xitoy yozuvchisi Lu Sinning fikricha: «汉字是条高门槛 *hàn zì shì tiáo gāo mén kǎn*», ya'ni xitoy iyerogliflari hatlab o'tish qiyin bo'lgan ostonadir». Ana shu ma'noda xorijliklarga xitoy tilini o'rganishda yordam bo'la oladigan vosita va yo'llar bormi, degan haqli savol tug'iladi. Manbalarda keltirilishicha, hozirgi kunda xitoy iyerogliflarining umumiy soni 60000 dan ko'proq ekan. Shundan iste'moldagilari soni 10000 ga

¹ Чжоу Югуан. Модернизация китайского языка и письменности в Китае. — М., 1989. — С. 376-398.

yaqindir. Albatta, bu juda ulkan miqdor. Ammo 10000 ga yaqin iyeroglifning muomalada ishlatilishi bir xil emas. Mavjud statistik hisob-kitoblarga asoslangan holda aytish mumkinki, ayni damda faol bo‘lgan iyerogliflar soni 6300 dan ortiqroq. Ushbu faol iyerogliflar foydalanish chastotasiga ko‘ra 5 toifaga bo‘linadi:

1-toifa «最常用字 *zuì cháng yòng zì*» – «eng muntazam foydalaniladigan iyerogliflar» soni 560 ta;

2-toifa «常用字 *cháng yòng zì* » – «muntazam foydalaniladigan iyerogliflar» soni 1367 ta;

3-toifa «次常用字 *cì cháng yòng zì*» – «foydalanishiga ko‘ra ikkinchi darajali iyerogliflar» soni 2400 ta;

4-toifa «不常用字 *bù cháng yòng zì* » – «beqaror foydalaniladigan iyerogliflar» soni 4170 ta;

5-toifa «偶用字 *ǒu yòng zì* » – «kamyob iyerogliflar» soni 6376 ta.

Ushbu ma’lumotlarni jadval ko‘rinishida aks ettirsak, quyidagi ko‘rinishga ega bo‘ladi:

Iyerogliflar soni	最常用字	常用字	次常用字	不常用字	偶用字
	560	1367	2400	4170	6376
Jami iyerogliflar soniga nisbatan takrorlanish chastotasi (foizda)	80,02%	15,01%	4,97%	0,06%	0,02%

Xulosa qilishimiz mumkinki, agarda 1-toifaga mansub 560 ta «最常用字» – eng faol iyeroglifning o‘qilishi, yozilishi va ma’nosini puxta egallagan xorijlik uncha murakkab bo‘lmagan asarning 80% mazmunini tushunishi mumkin¹ ekan.

Qaysi iyerogliflar eng faol bo‘lishi mumkin? Misol uchun, 现代汉语频率词典 *xiàndài hànyǔ pínlǜ cídiǎn* – «Zamonaviy xitoy iyerogliflarining chastotali lug‘ati»da keltirilishicha, takrorlanish chastotasi eng yuqori bo‘lgan iyeroglif «的» dir.

Xitoy iyerogliflari tuzilishiga ko‘ra ikki turga: «独体字 *dútǐzì*» – sodda yoki mustaqil iyerogliflar va «合体字 *hétǐzì*» – murakkab

¹北京语言学院. 中国 语文(1992 年). 复旦大学. 陈阿宝. 汉字现状与汉数学、第 315 页.

iyerogliflarga ajratiladi¹. «合体字 *hétǐzì*» jami iyerogliflar sonining 95% ini tashkil etadi. 95% ni tashkil etuvchi murakkab iyerogliflar yon bo‘laklar va «kalitlar»dan tarkib topadi. Mutaxassislar tomonidan «新华字典 *xīnhuázìdiǎn*» – «Xitoy tilining izohli lug‘ati»da (1971-yil) mavjud 7254 ta iyeroglif mustaqil (sodda) va murakkab iyerogliflarga ajratib chiqilgan. Demak, mustaqil (sodda) iyerogliflar 258 ta bo‘lib, jami lug‘at tarkibining 3,55% ini tashkil etadi, murakkab iyerogliflar soni 6996 ta bo‘lib, lug‘at tarkibining 96,45% ini tashkil etadi. 6996 ta murakkab iyeroglifning yon bo‘laklari joylashuviga ko‘ra 13 xil ko‘rinishga ega, degan to‘xtamga kelinadi.

Shuni ta’kidlash mumkinki, birinchidan, xitoy iyerogliflarining takrorlanish chastotasini o‘rganish orqali talabalarning mustaqil ta’lim bo‘yicha topshiriqlarini tashkil etish mumkin. Ikkinchidan, bilamizki, xitoy tilida so‘z yasashida iyerogliflarning ma’no va mazmuniga ko‘ra turli modellar so‘z yasashining asosiy modellarini tashkil etadi. Demak, muayyan iyeroglifning etimologik ma’no-mazmunini bilgan holda ilk bor duch kelgan so‘zning ma’nosini anglab olish unchalik qiyin bo‘lmaydi.

Yozuvni soddalashtirish va uning rivoji jamiyat taraqqiyoti uchun xos bo‘lgan tabiiy jarayondir. Tarixdan ma’lumki, iyerogliflar soddalashtirilgan holda mavjud bo‘lgan. Agar iyeroglif tez-tez qo‘llanilsa, uni ishlatishda turlicha soddalashtirilgan ko‘rinishlari paydo bo‘laveradi. Bunga ko‘plab misollar keltirish mumkin. Masalan, 6 ta shohlikni o‘z tarkibiga birlashtirgan Sin imperiyasi (mil. av. 221 – 206-yillar) davridagi yozuv islohotlarini olish mumkin (yozuv islohoti imperator 秦始皇帝 *Qín Shǐ Huángdì*ning vaziri 李斯 *Lǐ Sī* tomonidan amalga oshirilgan). Ana shu sa’y-harakatlar ostida Xitoy tarixida 六书 *liùshū* atamasi paydo bo‘ldi.

1935-yili 324 belgidan iborat soddalashtirilgan iyerogliflarning birinchi ro‘yxati nashr etildi. Afsuski, bu ro‘yxat amaliyotga tatbiq etilmadi. 1956-yili 54 ta soddalashtirilgan kalit va 515 ta soddalashtirilgan iyeroglifdan tashkil topgan «Xitoy yozuvini soddalashtirish dasturi» chop etildi. 1964-yili unga o‘xshash 2238 ta belgidan iborat «Soddalashtirilgan iyerogliflar ro‘yxati» e’lon qilindi. Bu hozirda Xitoy va Singapur ommaviy nashrlarida amalda keng qo‘llanmoqda. 1977-yili tajriba sifatida qabul qilingan «Xitoy yozuvini soddalashtirishning ikkinchi dasturi» mavjud kamchiliklar sababli ishlatish to‘xtatib qo‘yildi.

¹ Махмудходжаев М.Х., Бекмуратов И.Н. Хитой ёзуви (иероглифлари) ҳақида. – Тошкент, 1992.

Tajribadan ma'lumki, iyerogliflarni soddalashtirish masalasi o'zining salbiy va ijobiy tomonlariga ega. Xitoy yozuvini o'rganishga kirishgan bolalar va savodsizlikni tugatish kurslarida o'qiyotganlarga ta'limni soddalashtirilgan iyerogliflar asosida olib borish ancha yengilliklar yaratadi. Sababi, soddalashtirilgan iyerogliflar va belgilarni esda saqlab qolish va yozish oson kechadi.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Iyerogliflarning chastotasi deganda nima tushuniladi?
2. Xitoy iyerogliflari takrorlanish chastotasiga ko'ra necha turga bo'linadi?
3. Hozirgi iyerogliflar sonida sodda va murakkab iyerogliflarning nisbati qanday?

1.5. Xitoy iyerogliflarining islohoti masalasi

Darsning maqsadi: xitoy tili iyerogliflarini isloh qilish zarurati, sabablari haqida ma'lumot berish;

Tayanch so'z va iboralar: *Xan millati, "Xitoy iyerogliflari lug'ati", Xitoy iyerogliflari, Xitoy iyerogliflarini islohot qilish uyushmasi, Xitoy yozuvining islohotini o'rganish qo'mitasi, Xitoy iyerogliflarini islohot qilish qo'mitasi, shimoliy sheva, "Putunhua".*

Xitoy iyerogliflari Xan millatining (xitoylar o'zlarini "Xan" deb, turk xalqlari esa ularni Xitoylar deb atashadi) rivojlanish tarixida asosiy vazifalardan birini o'tab kelgan. Chunki Xan millatining uzoq tarixga ega bo'lgan madaniyatining aksariyat qismi shu iyerogliflar san'ati orqali bizgacha yetib kelgan. Lekin keyingi davrlarda insoniyat hayotida yuz berayotgan ilmiy-texnika taraqqiyoti natijasida shu davrgacha qo'llanib kelingan iyeroglifli yozuv Xitoy jamiyati hayotini qanoatlantira olmay qoldi. Xitoy iyerogliflari o'zlarining ba'zi bir nuqsonlari bilan jamiyatning ilmiy-texnika taraqqiyotiga to'sqinlik qilmoqda. Xitoy olimlari bu kamchiliklarni quyidagilar deb bilmoqdalar:

1. Xitoy iyerogliflari o'qilish jihatidan qiyin bo'lib, yozilishi bir xil, o'qilishi esa har xil, o'qilishi bir xil, yozilishi har xil bo'lgan iyerogliflar soni ko'pchilikni tashkil etadi.
2. Deyarli barcha xitoy iyerogliflari ikkitadan elliktagacha bo'lgan imlo chiziqlaridan iborat bo'lgan yozilishi jihatidan ancha mushkuldir.
3. Esda saqlab qolish qiyin. Xitoy iyerogliflarining soni juda ko'p bo'lib, 1988-yili Xitoyda nashr etilgan "Xitoy iyerogliflari lug'ati" da ularning soni 60000 dan ortiqroqdir.

4. Xitoy iyerogliflarini lug‘atlardan qidirish noqulay. Keyingi vaqtlarda chop etilayotgan iyerogliflar lug‘atlarida iyerogliflarning to‘rt xil: 1. Kalit orqali. 2. Imlo chiziqlar orqali. 3. To‘rtburchak orqali. 4. Alifbo orqali toppish kabi qidirish usullaridan foydalanilsa-da, barcha uslublarda ham o‘z kamchilikari mavjud. Dastlabki uchta uslubda ba’zi iyerogliflarning tuzilishi ularning qidirish qonuniga bo‘ysunmaydi. Natijada, iyerogliflarni qidirishga ko‘proq vaqt talab etiladi. Alifbo yordamida qidirish usulida izlovchi, albatta, iyerogliflarning o‘qilishini bilmog‘i darkor.

5. Xitoy iyerogliflaridan foydalanish ancha murakkab. Hammamizga ma’lumki, hozirgi davrda jamiyat ilmiy-texnika taraqqiyoti, avtomatika va elektron hisoblash mashinasi asriga qadam qo‘ygan. Xalq xo‘jaligining har xil sohalarida olib borilayotgan ishlar, mashinalar programmashtirilib hayotga tatbiq etilmoqda. Xitoy xati iyeroglifli yozuv bo‘lgani uchun bunday mashinalardan foydalanish alifbo xatlariga qaraganda ancha mushkuldir. Natijada, yuqorida ko‘rsatilgan iyerogliflarning kamchiliklari iyeroglifli xatni alifboli xatga o‘tishga majbur etmoqda. Bu muammoni hal qilish maqsadida xitoyda bir qancha asrlar mobaynida olimlar ish olib borgan va ko‘pgina alifbo jadvallarining loyihalarini ishlab chiqqanlar. Lekin Xitoy Xalq Respublikasi tashkil topgunga qadar bu loyihalar hayotga tatbiq etilmagan. Faqat 1949-yil XXR tashkil topgandan keyingina bu loyihalar e’tiborga olinib, ularni o‘rganish va hayotga tatbiq qilish uchun shu yilning o‘zidayoq Xitoy iyerogliflarini islohot qilish uyushmasi tashkil topdi. 1952-yili hukumat qaroriga binoan bu uyushma asosida “Xitoy yozuvining islohotini o‘rganish qo‘mitasi” tashkil etildi. 1954-yilga kelib esa, u Xitoy davlat kengashi tarmog‘idagi “Xitoy iyerogliflarini islohot qilish qo‘mitasi”ga aylandi. Hozirgi kunlarda bu qo‘mita iyerogliflarni isloh qilish bo‘yicha katta ishlarni amalga oshirmoqda. Asosiy maqsadi esa Xitoy iyerogliflarini zamonaviy Xitoy jamiyati taraqqiyotiga javob bera oladigan alifbo jadvaliga o‘tkazishdir. Lekin bu ulkan vazifani amalga oshirishda Xitoy jamiyati oldida katta ikki muammo turibdi:

1. Mamlakatda Xan millatining orasida asosan yettita yirik shevalar (Shimoliy Hunan, Sujou, Fujian, Guandong, Jiangsi, Hakka kabi shevalar) bo‘lib, ular ma’no jihatidan o‘zgarmas iyerogliflar asosida yoziladigan “Umumiy adabiy til – 白话 *bái huà*” yordamida bog‘lanib tursa-da, tovush jihatidan bir-biridan jiddiy farq qiladi. Bu esa Xitoy jamiyatining tez orada iyeroglif yozuvidan alifbo yozuviga o‘tishiga to‘sqinlik qiladi. Alifbo jadvali esa, o‘z navbatida, har bir shevaga xos bo‘lgan alifbo yozuvini ishlab chi-

qishlariga olib keladi. Natijada esa Xan millatining umumiy adabiy tili bo'lgan “白话 *bái huà*” ning parchalanib ketish ehtimoli tug'ilib qoladi. Shuning uchun Xitoy olimlari avval sheva muammolarini, keyin alifbo jadvaliga o'tish masalasi hal qilinishi zarurligini tushunib, shu ustida zo'r berib ish olib bormoqdalar.

1958-yili fevral oyida “Xitoy iyerogliflarini islohot qilish qo'mitasi” tomonidan Shimoliy shevaning namunasi bo'lmish Pekin talaffuzi “普通话 *pǔ tōng huà*” “Hammaga xos til” asosida ishlab chiqilgan “Alifbo yozuv jadvali” birinchi butun Xitoy xalq qurultoyining beshinchi sessiyasida qabul qilindi. Alifbo jadvali 26 ta harfdan iborat bo'lib, ular faqat umumiy adabiy til bo'lib hisoblangan “白话 *bái huà*” dagi iyerogliflarni o'qish tovushlari uchun yaratilgan. Chunki “白话 *bái huà*” asrlar davomida 普通话 *pǔ tōng huà* talaffuziga moslashib kelgan.

Jadvalni joriy qilishning asosiy sabablaridan biri, shimoliy shevaga asoslanib tuzilgan alifbo jadvali orqali boshqa olti shevada gapiruvchilarning iyerogliflarni bir xil talaffuz etishlari uchun sharoit yaratish edi. Shimoliy sheva yettita shevalarning ichida eng kattasi bo'lib, unda Xan millatining 70 foizdan ko'prog'i foydalanadi. Shu sababdan alifbo jadvali e'lon qilinishi bilanoq Xitoy hukumatining qaroriga binoan shu jadval maktab, oliy o'quv yurtlari va boshqa davlat muassasalarida keng qo'llanilib, yildan-yilga alifbo orqali iyerogliflarga tovush berish va ularni o'qitish jiddiy tus olmoqda.

2. Hozirgi vaqtda Xitoyda alifbo jadvali orqali iyerogliflarni shimoliy shevada, aniqrog'i, shu shevaning namunasi bo'lgan “Putunhua” da boshqa shevalarni o'rgatar ekan, yana bitta muammo yuzaga chiqmoqda. U ham bo'lsa, Xitoyda savodsiz va chala savodsizlikning ko'pligidir. Xitoyda o'tkazilgan so'nggi, ya'ni uchinchi nufus ro'yxatida olti yoshdan yuqori bo'lgan aholi orasida 283 mln 676 ming 872 nafar kishi savodsiz, 45 mln 956 ming 85 kishi esa chala savodliklarni tashkil qilar ekan. Ular har xil shevada gaplashuvchi Xan millatining vakillari bo'lib, faqat iyerogliflar orqali “*Pǔ tōng huà*” ni o'zlashtirib savodlarini chiqarishlari mumkin.

Shundan ko'rinib turibdiki, hozirgi paytda Xitoy ma'muriyati oldida “Putunhua” ni keng yoyish ishlari bilan birgalikda, savodsiz aholining savodini chiqarishni zudlik bilan amalga oshirish kabi murakkab vazifalar turibdi. Bu ishlarni yo'lga qo'yish uchun “Xitoy yozuvini islohot qilish qo'mitasi” iyerogliflar ustidan islohotlar o'tkazib, ularning soni va imlo chiziqlarini o'rganish va yozishda yengilliklar yaratmoqda.

Xitoy iyeroglifli xatini alifbo xatining alifbo tizimiga o'tish jarayonida shunday ulkan mammolar hal qilinar ekan, iyerogliflarning xususiyatiga bog'liq yana bir qancha masalalar tug'iladi:

1. Odatda har bir iyeroglif oddiy bir so'zni bildirib, ular bir-biriga qo'shib kelishi jarayonida murakkab so'zlar tuziladi. Shuning bilan birga har bir xitoy iyeroglifi alohida holda o'zi bir bo'g'in bo'lib keladi. Endi alifbo tizimiga o'tar ekan, so'zlarni bo'g'inlarga bo'lish usuli o'zgaradi. Masalan, xitoy tilida 霜 iyeroglifi "qirov" ma'nosini bildirib, iyeroglif shaklida bitta bo'g'in hisoblanadi. Endi alifbo tarzida yozilar ekan alifbo qoidasidagi bo'g'inlarga bo'lish usuliga bo'ysungan holda ikkita bo'g'in shuang tarzida ifoda etilishi kerak.

2. Xitoy tilida talaffuzi bir xil, lekin ma'nosi har xil bo'lgan so'zlar ko'pchilikni tashkil etadi. Bunday so'zlar iyerogliflar shakliga qarab farqlanadi. Alifbo tizimiga o'tar ekan talaffuzi, hatto ohangi ham bir bo'lgan so'zlarni aniqlab bo'lmay qoladi. M: qarg'amoq, to'sqinlik qilmoq kabi so'zlar xitoycha "Zu" so'zi bilan talaffuz etilib, ba'zi so'zlarning aytilish ohangi ham bir xildir. Endi alifbo sistemasiga o'tib, shunga o'xshash talaffuzi bir xil bo'lgan so'zlarni bir-biridan farqlash mushkul bo'lib qoladi.

3. Bizga ma'lumki, Xitoy madaniyati asrlar bo'yi iyerogliflar orqali avloddan avlodga o'tib kelgan. Endi alifboli yozuvga o'tar ekan o'sha sirli bir san'at bo'lmish iyeroglifli yozuvlarda yozilgan barcha madaniy boyliklardan keyingi avlodlar mahrum bo'lib qolishlari mumkin.

Mana hozirgi kunda Xitoy yozuvi islohotlari "Xitoy iyerogliflarini islohot qilish qo'mitasi" boshchiligida ko'p ishlarni amalga oshirar ekanlar, o'z oldilariga yuksak mas'uliyatni sezgan holda, yuqorida ko'rsatib o'tilgan vazifalarni amalga oshirish uchun nafaqat ma'muriy choralar qo'llash, balki Xitoy jamiyatining moddiy bazasi ham bo'lishi zarurligini, shuning bilan birga bir necha oy, balki undan ham ko'proq yillar kerakligini ta'kidlamoqdalar.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Xitoy yozuviga oid qanday islohotlar amalga oshirilgan?
2. Nima uchun xitoy yozuvi alfavitli yozuvdan foydalana olmaydi?

2-BO‘LIM

XITOIY IYEROGLI FLARINI TASNIFLASH VA TALQIN ETISH

2.1. Xitoy iyerogliflarining turkumlari – 六书

Darsning maqsadi: xitoy iyerogliflarining olti turkumi, mazkur turkumga kiruvchi belgilar haqida bilim hosil qilish.

Tayanch so‘z va iboralar: 六书 liù shū (olti yozuv), xitoy iyerogliflari turkumlari, tasviriy rasm turkum – piktogrammalar, ko‘rsatkich turkum (indikativlar), ma‘noviy birlashuvchi turkum (ideogrammalar), shaklan o‘zgaruvchi turkum, o‘zlashtiruvchi turkum, rasmi talaffuz turkum (fonoideogrammalar).

Xitoy iyerogliflari kompozitsiyalari nazariyasi 六书 liù shū (olti yozuv) atamasi bilan yuritiladi. Bunda iyerogliflarning olti xil kompozitsiyani ifodalashi mumkinligi nazarda tutiladi.

Eramizning birinchi asrida 许慎 Xushen¹ xitoy tilshunosligi hamda iyeroglifshunosligida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan, xitoy iyerogliflarining ta‘rifi, etimologiyasi va tavsifiga oid 说文解字 shuō wén jiě zì (9353 ta sodda murakkab iyerogliflarning izohi) tadqiqiga bag‘ishlangan lug‘atni yaratadi. Lug‘atda iyerogliflarning kalitlar sistemasi va iyeroglif tarkibidagi kalitlarning birikish xususiyatlariga ko‘ra turkumlari ishlab chiqildi. An‘anaviy xitoy iyerogliflari oltita katta turkumga (六书 liù shū) ajratiladi. Turkumlarga ajratish Xu Shenning “说文解字 shuō wén jiě zì” shuō wén jiě zì izohli lug‘atidan bizga ma‘lum. Ammo iyerogliflarning turkumlarga ajratish masalasiga doir ma‘lumotlar bundan ancha oldin paydo bo‘lgan, degan qarashlar bor. 六书 ilk bor Liu Xinning “Zhou udumlari” kitobida keltirilgan bo‘lib, ushbu kitobda iyeroglif yaratish usuli sifatida mavjud bo‘lmagan va izohi berilmagan². Liu Xin “周礼 Zhōu lǐ” Zhou udumlarini tahlil qilganda, u hech qanday misollarsiz olti turdagi ro‘yxatni anglab qoladi. Eramizning birinchi asrida yaratilgan “Han Kitobi”da iyerogliflarning olti turkumi turli ro‘yxatlarda berilgan. Zheng Xuan o‘zining birinchi

¹许慎 Xushen Шаркий Хан сулоласи (эрамизнинг 58 – 147 йиллари) даврида яшаган тилшунос олим.

²<http://www.baidu.com> "六书"之本原意义 - 安徽大学学报(哲学社会科学版) - 200327 (2)

asrdagi “Zhou Udumlari” sharhida buni dalil qilib keltiradi. Xu Shen “说文解字 *shuō wén jiě zì*” kitobidagi sharhida iyerogliflar bilan Liu Xinning olti turkumini yanada boyitadi.

许慎 *Xushen* iyerogliflarning tasnifiga ko‘ra¹ ularni quyidagi olti turkumga ajratadi:

Xitoyda qadimdan “六书 *liù shū* «iyerogliflarning olti turi»” degan atama mavjud bo‘lgan. Hozir bizgacha yetib kelgan va qo‘llanilayotgan iyerogliflarni xitoy iyeroglifshunoslari kelib chiqishi jihatidan olti xil turga bo‘lib ko‘rsatadilar. Ular «Xitoy iyerogliflarining turkumlari» deb yuritiladi.

1. Tasviriy rasm turkum – piktogrammalar (monogrammalar²)
象形字 *xiàng xíng zì*
2. Ko‘rsatkich turkum (indikativlar)
指事字 *zhǐ shì zì*
3. Ma’naviy birlashuvchi turkum (ideogrammalar)
会意字 *huì yì zì*
4. Shaklan o‘zgaruvchi turkum
转注字 *zhuǎn zhù zì*
5. O‘zlashtiruvchi turkum
假借字 *jiǎ jiè zì*
6. Rasmlı talaffuz turkum (fonoideogrammalar)
形声字 *xíng shēng zì*

Iyeroglifning olti turkumi 六书 iyeroglifni olti turda yasaliş holatini ko‘rsatadi. Olti turkum orasidagi 象形、指事、会意、形声 “iyeroglif yaratish usuli”, qolgan ikkitasi 转注 va 假借 “iyeroglif qo‘llash usuli” hisoblanadi³. Ishonch bilan aytish mumkinki, birinchi to‘rtlik iyeroglifning asosini tashkil etadi. An’anaviy 六书 usuli boshqa yozuv usullarini umumlashtirgani uchun iyerogliflarni bu usulda o‘rganish ularni eslab qolishni ancha onsonlashtiradi.

¹ Манбаларни кузатар эканмиз, хитой тили тарихида 说文解字 да келтирилган иероглифларнинг таснифи бўйича бир қатор тадқиқотлар ҳам амалга оширилган. Бунга, тарихчи 班固 *Bangu* (32-102)нинг 汉书 (Хан сулоласининг тарихий солномаси), 郑众 *Zheng Zhong*нинг (эр.ав. V-II асрлар) 周礼 *Zhou li* (Джуо даври ахлоқ қоидалари) тадқиқотлари бунга мисол бўлиши мумкин.

² Задоевко Т.П., Хуан Шуин. Основы китайского языка. Вводный курс. – М.: Наука, 1983.

³ <http://www.baidu.com>. 六书"研究的历史演变 - 山西师大学报(社会科学版) - 200431 (1)

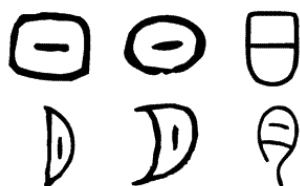
Tasviriyy rasm turkum– Piktogrammalar 象形字. Piktogrammalar (象形字 *xiàng xíng zì*) asosan materialning obyektini ifodalaydi. Xitoy iyerogliflarining asosiy qismi rasmliy yozuvdan kelib chiqqan. Boshqacha qilib aytganda, iyerogliflar rasmlarning obyekti ifodasidir. Shunday bo'lsa-da, piktogrammalar va rasmlar orasida farq bor. Qadimda iyerogliflar sodda narsalarni ifodalagan (masalan, 日 «quyosh», 月 «oy», 山 «tog'», 川 «daryo», 人 «odam», 大 «katta») yoki iyeroglifning qismini tashkil qiladigan (masalan, 牛 «sigir», 羊 «qo'y») kabi iyerogliflar yozuvdan ko'ra ancha soddaroqligini ko'rishimiz mumkin. Shuni aytib o'tish kerakki, piktogrammalar ma'no va talaffuzni birlashtirishni ham o'z ichiga oladi.

O'tgan davr mobaynida piktogrammalar qadimgi ko'rinishi bilan aynan bir xil emas. Masalan, toshbaqa kosolari yozuvidagi iyerogliflar bir-biriga o'xshamaydi. Ko'rinishidan ular piktogrammalarga emas, sodda ramziy belgilarga o'xshaydi.

Bu turkum iyerogliflar borliqni tasvirlab, jismlarning shaklini belgilaydi. Shuning uchun bu turkumdagi iyerogliflar borliqni rasm orqali tasvirlovchi iyerogliflar turkumi deb ham yuritiladi.

Qadimgi yozuvda quyosh iyeroglifi ko'rinishida bo'lib, keyinchalik taraqqiy etib borgan sayin   ko'rinishini olgan, namunali yozuvda tarzida yoziladi.

Oy iyeroglifi qadimgi yozuvda   ko'rinishlarida bo'lib, namunali yozuvda tarzida yozilgan.

Suv iyeroglifi qadimgi yozuvda tarzida ifodalangan, iyerogliflarning taraqqiy etishi bilan asta-sekin shaklan o'zgarib borgan va namunali yozuvda ko'rinishiga ega bo'lgan. Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, Piktografiya rasm emas. Rasmlar bir qancha detallar bilan mavjud bo'ladi, piktogrammalar esa faqatgina obyekt shaklining bir necha xomaki chizmalaridan iborat. Masalan, 日 iyeroglifi quyosh ma'nosini anglatadi. Aslida ichida bir nuqtasi bo'lgan yumaloq shaklda yozilgan. Qadimda qog'oz va mo'yqalamlar bo'lmaganligi tufayli suyak yoki bambukka dumaloq shaklni chizish qiyin bo'lgan, shuning uchun keyinchalik dumaloq shakl to'rtburchakka aylangan.

Yana boshqa bir qancha piktografik iyerogliflar: 雨 yǔ, 木 mù, 人 rén, 女 nǚ, 母 mǔ, 牛 niú, 羊 yáng va boshqalar.

Ko'rsatkich turkum. Indikativlar (指事字 *zhǐ shì zì*) abstrakt xarakterli narsa-buyumlarni ifodalashda qo'llaniladi. "Sodda iyeroglif yaratish usuli" (独体造字法 *dú tǐ zào zì fǎ*)ga mansub turkum. 指 - ko'rsatmoq, 事 - narsa, ish ma'nosini anglatadi.

Indikativlar shakllangan simvolli yoki ko'rsatuvchi belgili ma'nosi mavhum iyerogliflar hisoblanadi. Indikativlarning ikki turi mavjud:

1. Ko'rsatuvchi belgili piktogrammalardan foydalanish.

Masalan, 本 běn so'zini olaylik, bu so'z ikki qismdan 木 mù va 一 dan tashkil topgan. 木 – daraxt ma'nosini bildiradi, va daraxt iyeroglifining pastki qismida joylashgan ko'rsatkich belgisi birgalikda "asos, o'zak" ma'nosini anglatuvchi so'z hosil qildi.

Yoki yana bir misol, 刃 rèn iyeroglifi, ma'nosi juda o'tkir narsa. Bu so'z ikki qismdan tashkil topgan: 刀 dāo va chap qismidagi kichik nuqta. Pichoqning o'tkir ekanligini ko'rsatadi. Shunday qilib 刀刃 dāo rèn pichoqning o'tkir tig'i ma'nosidagi so'z hosil bo'ldi.

2. Mavhum tushunchani ifodalaydigan simvollardan foydalanish.

Masalan, 一, 二, 三 1, 2, 3 ma'nolarini anglatadi yoki 上 shàng, 下 xià, yuqori, past ma'nosini ifodalaydi. 上 iyeroglifida 一 narsa ma'nosi va boshqa elementning yuqori qismida joylashib "yuqori" ma'nosini anglatadi. 下 iyeroglifidagi 一 belgisi narsanining ma'nosini ko'rsatadi va boshqa elementning quyi qismiga qo'yish orqali "past" ma'nosini anglatuvchi so'z hosil bo'ladi.

Indikativ iyerogliflar xitoy iyerogliflari turkumi ichida eng kam miqdorni tashkil qiladi. Shu usul orqali hosil qilingan yana bir qancha iyerogliflar bor, jumladan: 末 mò, 小 xiǎo, 元 yuán, 中 zhōng, 示 shì, 王 wáng va boshqalar.

Bu turkumga kiruvchi iyerogliflarga ko'z bilan ko'rib, rasm orqali ifoda etib bo'lmaydigan voqelikka oid iyerogliflar kiradi. Shuning uchun bu turkumga kiruvchi iyerogliflar tasviriy turkumdagi iyerogliflarga ko'rsatish belgisining qo'shilib kelishi bilan vujudga kelgan¹.

Bu turkumga kiruvchi iyerogliflardan biri 上 «yuqoriga» ma'nosini ifodalovchi iyeroglifi 一 «bir» ma'nosini anglatuvchi so'zga 卜 «ko'rsatish belgisi»ni qo'shish bilan yasalgan. 下 «pastga» ma'nosini anglatuvchi iyeroglif 一 «bir» ma'nosini ifodalovchi tasviriy iyeroglifga

¹ Махмудходжаев М.Х., Бекмуратов И.Н. Хитой ёзуви (иероглифлари) ҳақида. – Тошкент, 1990. – Б.10.

卜 «ko‘rsatish» belgisini qo‘shish bilan ifodalangan. Shuningdek, «chapga» ma‘nosini anglatuvchi iyeroglif 左 tarzida yozilib, qo‘l barmoqlarining chapga egilib turishi bilan; 右 shaklidagi iyeroglif esa «o‘ngga» ma‘nosini bildirib, qo‘l barmoqlarining o‘ngga egilib turishi orqali yuzaga kelgan. Bu turkumga kiruvchi iyerogliflardan ba‘zilarining shakliga qarab ma‘nosini anglash mumkin bo‘lsa, ko‘pchilik qismining ma‘nolarini anglab bo‘lmaydi.

甲骨文	金文	小篆
		

Ma‘noviy birlashuvchi turkum – ideogrammalar 会意字 *huì yì zì*. Ideogrammalar yasamadir. Ular ikki va undan ortiq iyerogliflarning birlashmasidan tashkil topgan. Ular iyerogliflarning yonma-yon yoki ustma-ust qo‘shilishidan tashkil topadi. Tuzilishi jihatidan ideogrammalar ma‘lum iyeroglif ma‘nolari birlashmasidan tashkil topgan.

Ideogrammalar inson tafakkuri natijasida vujudga kelib, odatda, ma‘no jihatidan birlashgan ikki yoki undan ortiq iyeroglifdan hosil bo‘ladi. Hosil bo‘lgan yangi iyerogliflar yangi ma‘no kasb etadi.

众 iyeroglifi uch kishi, ya‘ni uch odam «人» iyeroglifining birlashishi natijasida «to‘da, guruh» ma‘nosini ifodalab keladi.

爪 iyeroglifi «tirnoq» ma‘nosini bildirib, daraxt so‘zini anglatuvchi 木 iyeroglifining ustki tomonidan shaklan o‘zgargan holda 采 shaklda birga qo‘shilib kelishi natijasida «yig‘moq», «termoq» ma‘nolarini ifodalaydi.

从：表示一个人跟随另一个人。

...dan; ergashmoq: bir odam ikkinchi odam ortidan ketmoqda.

掰：用两手分开东西。

Bāi «ajratmoq; bo‘lmoq»: ikki qo‘l bilan biror narsani bo‘lmoq.

泪：从水从目，目中水是泪。

Lèi «ko‘z yosh, yig‘lamoq» iyeroglifi ikki komponent – suv va ko‘zdan tuzilgan.

灭：用一压住火。一表示压火的东西。

Miè «o‘chmoq, g‘oyib bo‘lmoq, yo‘qolib ketmoq»: iyeroglifi ikki komponent –yonayotgan narsa va uning ostida «olov»dan tuzilgan.

劣：从少从力，表示力量弱小，引申为恶、不好。

Liè «zaif, kuchsiz»: iyeroglif ikki komponent – «kam» va «kuch» kalitlari ishtirokida tuzilgan bo‘lib, «zaif, kuchsiz» ma’nolarini anglatadi.

森：用三个,木‘表示很多树木。

Sēn «o‘rmon»: iyeroglif uchta «daraxt» kalitidan iborat, «o‘rmon» ma’nosini anglatadi.

晶：三日形容光亮。

Jīng «yorqin, porloq»: iyeroglif uchta «quyosh» kalitidan iborat bo‘lib, «porloq, yarqiroq» ma’nolarini anglatadi.

矗：三直表示直立、高耸。

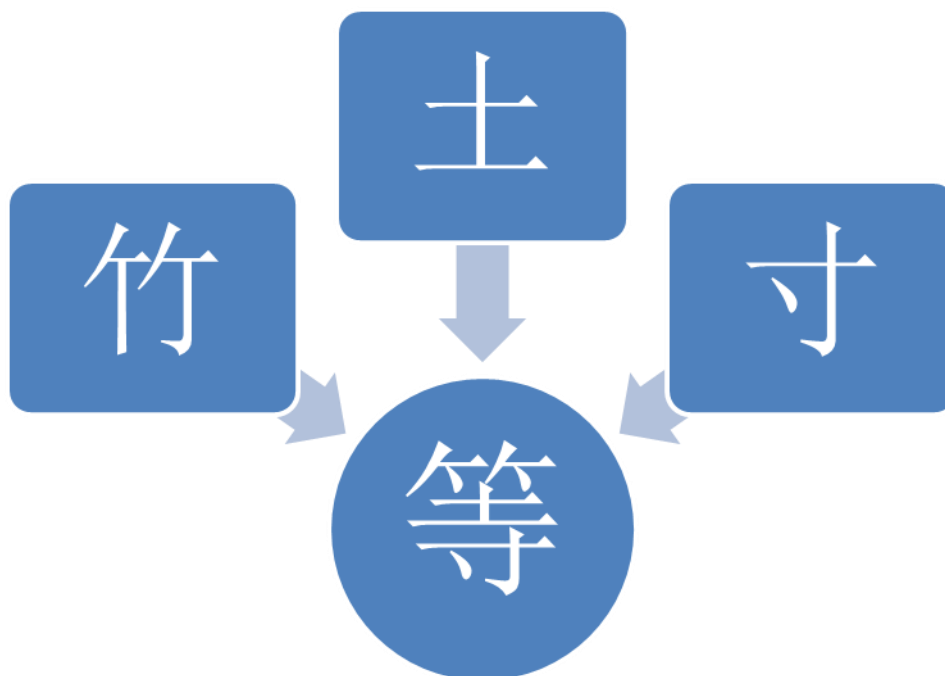
Chù yoki *chùo* «yuksalmoq, ko‘tarilmoq»: iyeroglif 直 «to‘g‘ri» ma’nosini anglatuvchi kalitning uch marotaba takror yozilishidan tuzilgan, «yuksalish, ko‘tarilmoq» ma’nolarini anglatadi.

Bundan tashqari, ushbu turkumga bir qancha iyerogliflarni misol tariqasida keltirib o‘tishimiz mumkin. Masalan:

看→手+目 qaramoq → qo‘l + ko‘z.

坐→人+人+土 o‘tirmoq → odam + odam + yer.

等→竹+土+寸 kutmoq → bambuk + yer + qarich (uzunlik o‘lchovi).

笔→竹+毛 qalam → bambuk + jun

Ideogrammlar bir va undan ortiq piktogrammlar yig'indisidir. Ma'lum bir piktograf boshqa turdagi ideograf yoki boshqa bir piktograflar bilan birga kelishi mumkin. Yangi iyerogliflar mavjud piktograf komponentlariga o'zgartirish kiritish orqali yasaladi. Shu sababli boshqa usullarga qaraganda (indikativlar va ideogrammlar) xitoy tili iyerogliflarining aksariyati mazkur usul mahsulidir.

Ideografiya fonetik birikmadan tashkil topgan va u iyeroglifikaga nisbatan sekinroq rivojlangan. Sababi, fonetik o'zlashgan iyerogliflar ma'no va talaffuz jihatidan qo'llashga oson, shu tufayli ideogrammlarning dolzarbligiga va uning qo'llanish doirasiga ta'sir qilgan. Masalan, avval ideograf bo'lgan, keyinchalik fonetik o'zlashmali iyerogliflarga o'tgan iyerogliflar ham anchagina. 块 oldin 塊 shaklida o'zgargan. Ayrimlari xuddi o'ziniki bilan bir xil talaffuzli iyerogliflarga o'zgargan (masalan, 渺 *miǎo*).

Ideogrammlar murakkab iyerogliflar bo'lib, ularning soni piktogrammlarga qaraganda ancha ko'p. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, xitoy tilidagi har bir iyeroglif – bitta tarix. Hatto ularning yaralishi haqida rivoyatlar ham mavjud. Shunday ekan, bir iyeroglif tarixini bilish uni tezroq eslab qolish imkonini beradi.

Shaklan o'zgaruvchi turkum 转注字 *zhuǎn zhù zì*. Jamiyat taraqqiy etar ekan, xitoy tilida ham boshqa tillar kabi yangi so'zlar vujudga kelib, lug'at boyligi ortib boradi. Natijada, paydo bo'lgan yangi so'zlarga iyerogliflar qabul qilish ehtiyoji tug'iladi. Shuning uchun iyeroglifshunoslar asl bor va ma'no jihatidan yaqin bo'lgan

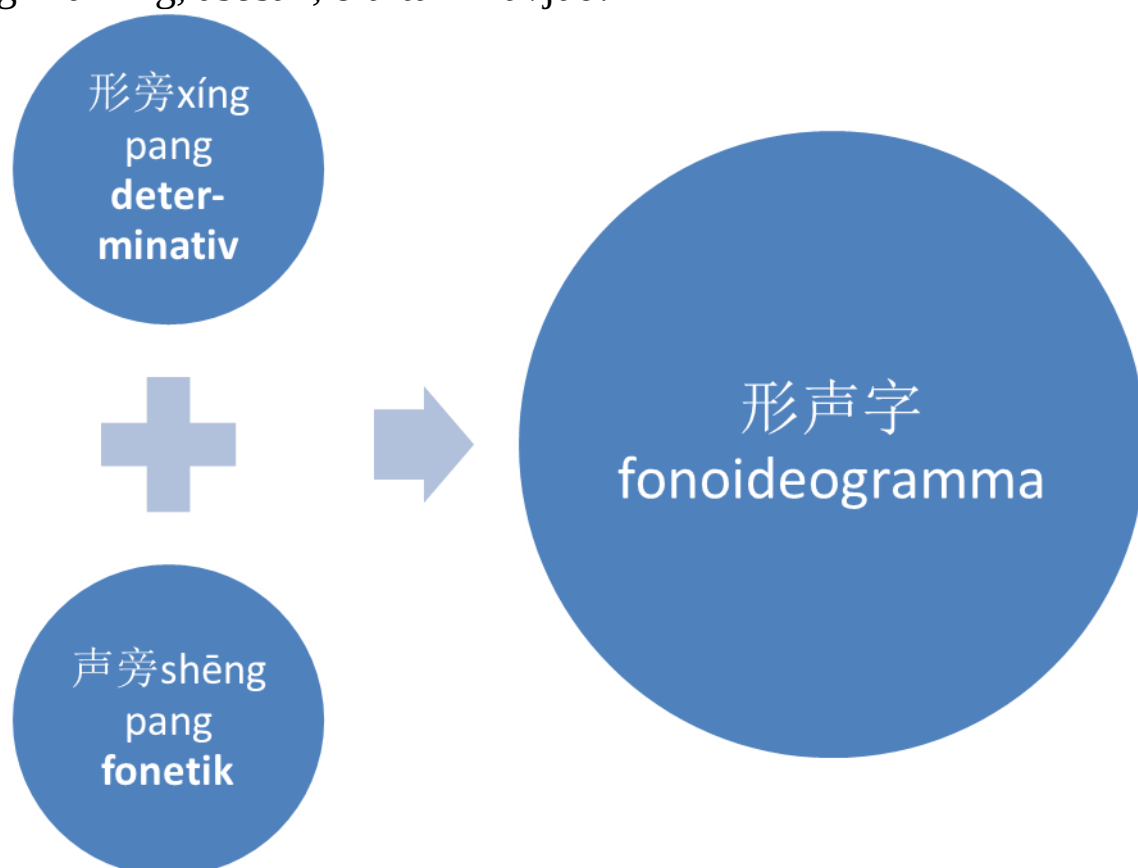
iyerogliflardan foydalanib ularga ozgina o'zgartirish kiritishlari natijasida yangi so'zlarga iyerogliflar tuzilgan. (转注字 *zhuǎn zhù zì*)-«iyeroglif qo'llash usuli» (用字法 *yòng zì fǎ*)ga tegishli. Turli hududlarda talaffuz turlicha bo'lganligi, shuningdek, hududlarda chegaralar bo'lganligi sababli, bir xil bo'lgan narsa-predmet turlicha nom bilan atalgan. Bu ikki iyeroglif o'xshash narsalarni bildirganda, so'z ma'nosi bir xil bo'lganda ularda o'xshash qism yoki bo'lak qo'shiladi. Ikki xil iyeroglifning ma'no jihatdan bir-biriga yaqinligi anglashiladi. Masalan, “考 *kǎo*” *kǎo* va “老 *lǎo* -yoshi ulug', katta, tajribali” kabi ma'nolarni ifodalaydi¹. Ayon bo'ladiki, bu ikki iyeroglif shaklan har xil, tub ma'nolarida o'xshash. Bu kabi iyerogliflar o'zaro yaqin bo'lgan kalitlar yoki qismlardan tashkil topib, ma'nosi izohlanadi, o'qilishida ham tovush yaqinligi mavjud. Yana boshqa shaklan o'zgaruvchi turkum iyerogliflari: 舟 *zhōu* -船 *chuán*, 至 *zhì* -到 *dào*.

O'zlashtiruvchi turkum 假借字 *jiǎ jiè zì* – o'zlashtiruvchi turkum o'xshash tovushli iyerogliflarning muqobil varianti hisoblanadi. Ma'lum iyeroglifning talaffuziga o'xshash bo'lgan iyeroglif topish orqali uning ma'nosi ifodalanadi. Bu turkumga xos bo'lgan iyerogliflar yangi qabul qilingan iyerogliflar bo'lmasdan, balki, ilgari mavjud bo'lgan iyerogliflarning shakli va talaffuzi saqlanib qolgan holda avval anglatgan ma'nosini yo'qotib yangi ma'noli so'z hosil qilinadi. Masalan, 自 *zì* aslida “鼻” *bí* ning piktogrammasi, keyinchalik “自己” *zìjǐ* dagi 自 sifatida qo'llanilgan². Shuningdek, “难” *nán* iyeroglifi qadimda bir turdagi qush nomini anglatgan, ammo keyinchalik, o'zgarishlarga uchrab, “难– qiyin” ma'nosini bildiruvchi so'zga aylangan. Masalan, «loviya», «no'xot» so'zlarining ma'nolarini anglatuvchi iyeroglif qadimgi yozuvda 豆 shaklida yozilib, ilgari «idish-tovoq» degan ma'noni anglatgan. Keyinchalik jamiyat rivojlanib borishi jarayonida ko'pgina iyerogliflar vujudga kelib, idish-tovoqlarni ifodalash uchun boshqa iyerogliflardan foydalanilgan. Demak, bu iyeroglif o'zining asl ma'nosini yo'qotib, 豆 iyeroglifi asosan dukkakli o'simliklarga nisbatan ishlatila boshlangan. Shuningdek, «do'st», «o'rtoq» so'zini ifodalovchi 朋 *péng* ni oladigan bo'lsak, bu iyeroglif qadimgi yozuvda 拜 *bài* shaklida yozilgan va «pul» ma'nosini anglatgan, keyinchalik «do'st», «o'rtoq» ma'nolarida qo'llanilib, o'zining asl ma'nosini yo'qotgan.

¹ <http://www.baidu.com>. 杨寄林. 中国中小學生百科全书：哈尔滨出版社，1995

² 谢光辉. 常用汉字图解。北京大学出版社，1997年5页。

Rasmi talaffuz turkum – fonoideogrammlar 形声字 *xíng shēng zì*. Xitoy jamiyati taraqqiy etishi bilan xitoy tili ham rivojlanib borgan. 形声字 – birlashtirib iyeroglif yasash usuli (合体造字法 *hé tǐ zào zì fǎ*) ga kiradi. Fonoideografik iyerogliflar ikki qismdan iborat, birinchi qismi iyeroglifning ma’nosini ifodalab, 形旁 *xíng pang* determinativ kalit deb ataladi; boshqa qismi iyeroglifning o‘qilishini bildirib, 声旁 *shēng pang* fonetik qism deb ataladi¹. Binobarin, yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan turkumlarga kiruvchi iyerogliflarning tuzilish usullari ularni qanoatlantira olmagan. Natijada, asta-sekinlik bilan «rasmi talaffuz turkum» 形声字 ga kiruvchi iyerogliflar paydo bo‘la boshlagan. Bu turkumga kiruvchi iyerogliflar murakkab bo‘lib, ular yuqorida biz tanishib chiqqan turkumdagi iyerogliflarning qo‘shilishi natijasida tashkil topgan. Bu turkumdagi iyerogliflarning bir bo‘lagi uning ma’nosini, ikkinchi bo‘lagi esa o‘zining asl ma’nosini yo‘qotib, faqat uning tovushini anglatadi. Rasmi talaffuz turkumga kiruvchi iyerogliflarning, asosan, olti turi mavjud:

a) chap bo‘lagi ma’nosi, o‘ng bo‘lagi talaffuzini anglatuvchi iyerogliflar: 城 *chéng* iyeroglifi «shahar» ma’nosini anglatadi. Uning chap bo‘lagi 土 *tǔ* ma’no ifodalovchi qismi bo‘lib, «yer, tuproq»

¹ 谢光辉。常用汉字图解。北京大学出版社，1997 年 4 页。

ma'nolarini ifodalab, o'ng bo'lagi 成 *chéng* tovush qismini anglatuvchi bo'lak bilan qo'shib kelgan. Bu iyeroglif tarkibidagi 成 o'zining asl ma'nosini yo'qotadi;

b) yuqori bo'lagi ma'no, pastki bo'lagi esa talaffuzni ifodalovchi iyerogliflar: 花 *huā* iyeroglifi «gul» ma'nosini ifodalab, uning tepa qismi 艹 *cǎo* «o't, maysa» ma'nolarini bildiradi, pastki qismidagi 化 *huà* tovushni ifodalaydi; 雾 *wù* iyeroglifi «tuman» deganidir, uning yuqori qismi 雨 *yǔ* «yomg'ir» ma'nosini ifodalasa, pastki qismidagi 务 *wù* talaffuzini bildiradi;

c) tashqi bo'lagi ma'nosini, ichki bo'lagi esa talaffuzini ifodalovchi iyerogliflar: 固 *gù* «mustahkam, pishiq» ma'nolarini, tashqi bo'lagi 口 *wéi* «tuynuk, port, devor» kabi ma'nolarni bildirs, 古 *gǔ* uning tovush qismidir; 病 *bìng* iyeroglifi «kasallik, xastalik» ma'nolarini anglatadi. Iyeroglifning tashqi bo'lagi 疒 *bìng* «xasta bo'lmoq, og'rимоq» ma'nosini ifodalasa, ichki bo'lagi 丙 *bǐng* tovushini bildiradi;

d) o'ng bo'lagi ma'nosini, chap bo'lagi tovushini ifodalovchi iyerogliflar: 功 *gōng* iyeroglifi «ish, natija, kuch» ma'nolarini anglatadi. Iyeroglifning o'ng bo'lagi 力 *lì* «kuch» ma'nosini ifodalasa, 工 *gōng* talaffuzidir; 战 *zhàn* iyeroglifi «kurashmoq, urush» kabi ma'nolarni bildiradi. Iyeroglifning chap bo'lagi 占 *zhàn* uning tovushini ifodalasa, o'ng bo'lagi 戈 *gē* «nayza, oybolta» uning ma'nosidir;

e) pastki bo'lak ma'nosini, yuqori bo'lak tovushini ifodalovchi iyerogliflar: 裘 *qiú* «xalat, po'stin» ma'nolarini bildirib, iyeroglifning tovushini ifodalaydi, pastki qismidagi 衣 *yī* «kiyim, ust-bosh» iyeroglifning ma'nosini anglatadi;

f) o'rta bo'lagi ma'nosini, yon tarafi talaffuzini ifodalovchi iyerogliflar: 问 *wèn* iyeroglifi «so'ramoq» ma'nosini anglatib, uning o'rta bo'lagi 口 *kǒu* «og'iz» ma'nosini ifodalasa, atrof bo'lagi 门 *mén* tovushini ifodalab, unga yaqin bo'lgan «wen» tovushini beradi; 辩 *biàn* iyeroglifi «bahslashmoq» ma'nosini anglatib, uning o'rta bo'lagi 言 / 讠 *yán* «nutq, gapirmoq» tovush qismini ifodalab, atrofidagi 辛 ma'nosini anglatadi.

O'xshash ma'noviy qism va har xil bo'lgan tovush anglatuvchi qism birikib, ko'plab ma'nosi bir-biriga bog'liq bo'lgan iyerogliflarni tashkil qilishi mumkin. Masalan, agar “木” *mù* iyeroglifini 形旁 sifatida olsak, “桃 *táo*、梅 *méi*、梨 *lí*、枝 *zhī*、株 *zhū*、棵 *kē*” va shunga o'xshash daraxt bilan bog'liq fonoideografik iyerogliflar hosil qila oladi. Shuningdek, o'xshash 声旁 va o'xshash bo'lmagan 形旁 birikib, yana ko'plab tovush jihatdan o'xshash yoki bir-biriga yaqin, ammo ma'nosi turli

xil bo‘lgan iyerogliflar hosil qilinishi mumkin. Masalan, “𠂔” *gāng* iyeroglifini 声旁 sifatida foydalanib, “刚、钢、纲” kabi o‘qilishi “gāng” bo‘lgan fonoideografik iyerogliflar tuzish mumkin.

1949-yili Xitoy Xalq Respublikasi tashkil etilganidan so‘ng mamlakat aholisining savodxonligini ko‘tarish bo‘yicha ulkan islohotlar amalga oshirildi. O‘tgan asrning 50–60-yillarida xitoy yozuvini isloh qilish bo‘yicha katta dastur ishlab chiqildi. Ushbu dasturda iyerogliflarning murakkab yozilish usulidan voz kechib, iyeroglif tarkibidagi kalitlarni yozilishi jihatidan sodda shaklga keltirishga kirishildi. Shu tariqa, xitoy iyerogliflari soddalashtirildi. Natijada, fonoideografik turkumga mansub iyerogliflar soni keskin oshdi.

Iyeroglifshunos olimlarning ta’kidlashicha, hozirgi kunda xitoy yozuvining 10% ini grafemalar, ya’ni sodda iyerogliflar, 10% ini ideogrammalar, 80% ini fonoideogrammalar tashkil qilar ekan¹.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Iyerogliflarning necha turkumi mavjud?
2. Ideogrammalar qanday xususiyatga ega?
3. Iyerogliflarning fonoideografik turkumiga mansub iyerogliflarning qanday xususiyatlari bor?

2.2. Iyerogliflarning tarkibi, imlo chiziqlari, kalitlar va yon bo‘laklar

Darsning maqsadi: xitoy tilidagi iyerogliflar tarkibi haqida tushuncha hosil qilish.

Tayanch so‘z va iboralar: *belgi, rasm tasviri, grafika, «chiziq – grafema – murakkab belgi», imlo chizig‘i, sodda chiziqlar, ilmoqchali chiziqlar, burchakli siniq chiziqlar, murakkab siniq chiziqlar, oddiy iyeroglif – grafemalar, murakkab iyerogliflar, iyeroglif bo‘laklari.*

Xitoy iyerogliflari, boshqa tillarda bo‘lgani kabi, uchta asosiy xususiyat – yozuv shakli, o‘qilishi va ma’no anglatish xususiyatiga ega. Har bir iyeroglifning grafik obrazi yoki uning tarkibiy qismi to‘g‘ridan-to‘g‘ri u tasvirlagan belgi va undan so‘ng o‘sha rasm tasviriga borib taqaladi, bu, o‘z navbatida, grafika bilan uning ma’nosi o‘rtasida o‘zaro uzviy aloqa mavjudligini idrok etish imkonini beradi². Iyeroglif aks ettirgan grafik

¹ Кондрашевский А.Ф. Пособие по иероглифике. – М.: Муравей, 2009.

² Кондрашевский А.Ф. Практический курс китайского языка: Пособие по иероглифике. Часть 1. – М., 1999. – С. 6.

tasvir bilan uning ma'nosi o'rtasida aloqa xitoy iyeroglifik yozuvida juda shartli, ba'zan bu aloqa mavjud ham bo'lmaydi.

Xitoy iyerogliflari «chiziq – grafema¹ – murakkab belgi» dan tarkib topadi. Har qanday iyeroglifik belgi, xoh sodda, xoh murakkab bo'lsin, aniq grafik elementlardan, imlo chiziqlaridan tarkib topadi. Xitoy iyerogliflarining imlo chiziqlari 笔画 *bǐ huà* – qo'ldagi qalamni qog'ozdan uzmay bir chiziqni ifodalash demakdir. 笔画 lar ham, o'z navbatida, bir necha shaklga ega. 笔画 *bǐ huà* lar o'zaro birlashib iyeroglifning ma'no yoki talaffuzini ifodalovchi grafema yoki kalitlarni 部首 yoki 部件 ni hosil qiladi. Kalitlar esa iyerogliflar tarkibida yoki yakka holda biror so'zni ifodalashi mumkin. Iyeroglif tarkibida kelgan kalitlar 偏旁 *piān páng* deb ataladi.

Hozirgi xitoy tilida 23 ta 笔画 *bǐ huà* imlo chizig'i mavjud bo'lib², ular to'rt xil ko'rinishga ega:

1) sodda chiziqlar: gorizontal, vertikal, chapga va o'ngga yotiq chiziqlar, shuningdek, maxsus nuqtalar;

2) ilmoqchali chiziqlar: gorizontal, vertikal (chapga yoki o'ngga ilmoqchali), o'ngga yotiq chiziq;

3) burchakli siniq chiziqlar: bir yozishda faqat bir marta singan chiziq;

4) murakkab siniq chiziqlar: yozilish davomida bir necha marta siniq konfiguratsiyaga ega chiziqlar.

Sodda chiziqlar:

一	横 <i>héng</i>	二五百
丨	竖 <i>shù</i>	千士巾
㇏	捺 <i>nà</i>	欠又文
㇏	撇 <i>piě</i>	成石九
㇏	提 <i>tí</i>	冰決波
丶	点 <i>diǎn</i>	六玉交

¹ Кондрашевский А.Ф. Одний иероглифларни графемалар деб ҳам атайдн.

² Имло чизиклари сони турли манбаларда турлича келтирилади. Энг кўп қўлланиладиган имло чизиклари сони 23 та.

点撇 *diǎn piě*

心小亦

Ilmoqchali chiziqlar:

折 *zhé*

皮軍罕

竖钩 *shù gōu*

水月則

竖钩 *shù gōu*

艮衣長

弯钩 *wān gōu*

也巳兒

斜钩 *xié gōu*

民划戎

Burchakli siniq chiziqlar:

横折钩 *héng zhé gōu*

口曰田

横斜撇 *héng xié piě*

又久夕

横折折折钩 *héng zhé zhé zhé gōu*

建延廷

竖折 *shù zhé*

山世凶

撇折 *piě zhé*

厶紅允

撇点 *piě diǎn*

女好妥

Murakkab siniq chiziqlar:

横折钩 *héng zhé gōu*

刁力那

横折提 *héng zhé tí*

话讨许

乃

横折折钩
héng zhé zhé
gōu

乃鼎汤

乙

横折右弯钩
héng zhé yòu
wān gōu

汽九肌

𠂇

竖折折苟
shù zhé zhé gǒu

朽馬与

手

shǒu

一 二 三 手

«qo‘l» grafemasi to‘rt 笔画 dan iborat;

弓

gōng

フ コ 弓

«kamon o‘qi» kaliti uch 笔画 dan iborat;

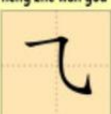
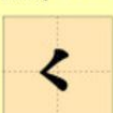
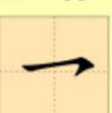
长 (長)

zhǎng

一 二 长 长

«o‘smoq, ulg‘aymoq» kaliti to‘rt 笔画 dan iborat.

汉字基本笔画书写

点 diǎn	横 héng	竖 shù	撇 piě	捺 nà	竖弯 shù wān	竖弯钩 shù wān gōu
						
横折 héng zhé	横折弯钩 héng zhé wān gōu	竖钩 shù gōu	横折钩 héng zhé gōu	竖折折钩 shù zhé zhé gōu	竖折 shù zhé	提 tí
						
撇点 piě diǎn	竖提 shù tí	横折提 héng zhé tí	弯钩 wān gōu	斜钩 xié gōu	卧钩 wò gōu	横钩 héng gōu
						
横撇弯钩 héng piě wān gōu	横折折折钩 héng zhé zhé zhé gōu	横折弯 héng zhé wān	撇折 piě zhé	横撇 héng piě	横折折撇 héng zhé zhé piě	竖折撇 shù zhé piě
						

Hozir yozilayotgan xitoy iyerogliflari yuqorida ko'rsatilgan tub va asosiy imlo chiziqlar kombinatsiyasi asosida yoziladi. Xitoy iyeroglifshunos olimlari 6000 dan ziyod ko'p uchraydigan iyerogliflarni tahlil qilib chiqib, bir imlo chizig'idan o'n bir imlo chizig'igacha bo'lgan iyerogliflar 53%, o'n bir imlo chizig'idan yigirma imlo chizig'igacha bo'lgan iyerogliflar 46% dan ko'proqni, yigirma imlo chizig'idan ortiq bo'lgan iyerogliflar 1% ni tashkil etishini aniqlaganlar.

Xitoy iyerogliflarining imlo chiziqlaridan tashqari yozish tartibi ham bor. Demak, iyerogliflar ma'lum bir tartib asosida, ya'ni ba'zi bir imlo chiziqlari oldin, ba'zilari esa keyin qat'iy bir qoidaga rioya qilgan holda yoziladi. Bunday qoida xitoy tilda 笔顺 «bishun» deb ataladi. Shu qoidani o'zlashtirib olgandan keyingina o'quvchilar xitoy iyerogliflarini oson, ildam va chiroyli yoza oladigan bo'ladilar.

Iyerogliflarni yozish tartibi bo'yicha o'n bir xil tur bo'lib, quyidagi jadvalda har bir tur misollar yordamida ko'rsatilgan.

№	Qoidasi	Misol	Yozish tartibi
1.	Avval yotiq, keyin tik to'g'ri chiziq	十	一 十
2.	Avval chapga, keyin o'ngga egilgan chiziq	人	ノ 人
3.	Avval yuqori, keyin pastki qismi	光 盘	光 → ㇏ + 兀 盘 → 舟 + 皿
4.	Avval chap, keyin o'ng tomoni	跟	跟 → 足 + 艮
5.	Avval tashqi, keyin ichki tomoni	同	冂 一口
6.	Avval o'rta, keyin ikki yon tomoni	小	丿 小 小
7.	Avval ichki qismi yozilib, keyin bekiladi	目 田	丨 冂 月 月 目 丨 冂 冂 田 田
8.	Avval yarim oy aylanasi, keyin ichki qismi	历	厂 力
9.	Avval ichki qismi, keyin yarim oy aylanasi	进	文 + 辶
10.	Avval asosiy, keyin o'rta	事	一 一 一 一 一 一 事

	qismi		
11.	Avval asosiy qism, keyin nuqtalari	发	一 夕 夕 发 发

Oddiy iyeroglif – grafemalar. Imlo chiziqlaridan tashkil topgan va bo‘laklarga bo‘linsa, o‘z ahamiyatini yoqotadigan iyerogliflar «oddiy iyerogliflar» sirasiga kiradi. Masalan: 日, 月, 小, 人 va hokazo. Ba’zi 市, 有 kabi iyerogliflar bo‘laklarga ajralish jarayonida bir qismi alohida mustaqil iyeroglif, ikkinchi qismi esa iyeroglif bo‘lmay, balki imlo chiziq holaticha qolib, hech qanday ma’no bermaydi. Shuning uchun bunday iyerogliflar ham oddiy iyerogliflar safiga kiradi.

Murakkab iyerogliflar. Xitoy tilida oddiy iyerogliflardan tashqari, murakkab iyerogliflar ham mavjud. Murakkab iyerogliflar, odatda, iyerogliflarning yon bo‘laklari va oddiy iyerogliflardan tuzilgan. Masalan, 休 «dam olmoq» iyeroglifi imlo chiziqdan iborat bo‘lgan 人 «odam» yon bo‘lak va oddiy iyeroglif bo‘lmish 木 «daraxt» bilan birikish orqali vujudga kelgan. 朋 «do‘st, o‘rtoq» iyeroglifi esa bir xil bo‘lmish 月 yon bo‘lak va oddiy iyeroglif 月 dan iborat. Birinchi iyeroglif 月 «oy» oddiy bo‘lsa-da, murakkab iyerogliflar bilan kelganda yon bo‘lak hisoblanadi.

1971-yili Xitoyda chop etilgan «Xitoy iyerogliflarining yangi lug‘ati»da jami 7254 ta iyeroglif bo‘lib, ulardan 258 tasi, ya’ni 8,55 foizi oddiy, 6996 tasi, ya’ni 96,45 foizi murakkab iyerogliflar ekan.

Iyeroglif bo‘laklari. Xitoy iyerogliflarning bo‘laklari xitoycha 偏旁 «*biān páng*» deb atalib, ular imlo chiziqlari va oddiy iyerogliflardan tuzilgan. Bo‘laklar, o‘z navbatida, murakkab iyerogliflarning asosini tashkil etadi. Shuning uchun iyeroglif bo‘laklarini puxta o‘rganishimiz, iyerogliflarni to‘liq o‘zlashtirib olishimiz zarur.

Kalitlarning ahamiyati. Xitoy tilida morfologik kategoriya bo‘yicha juda ko‘p miqdorda iyerogliflarning yaratilishi ma’lum turdagi siklik belgilarning saralab olinishiga sabab bo‘ldi. Aynan shu belgilar kalitlar, yoxud iyerogliflarning ma’lum bir predmetlar guruhi yoki hodisalarga aloqadorligini bildirib turuvchi ma’noli determinatlar sifatida qo‘llaniladi.

Ba’zida predmetning qanday ashyodan tayyorlanganligiga qarab kalit o‘zgaradi. Misol uchun, «miltiq» 枪 «*qiāng*» iyeroglifi bilan ifodalanadi, bunga sabab u avval «nayza»ni bildirganidir. Hozirda miltiq tayyorlashda daraxt emas, balki temirdan foydalaniladi. Shuning uchun 木 *mù* «daraxt» 金 *jīn* «temir»ga o‘zgartirilgan. Demak, 2 ta ma’noni

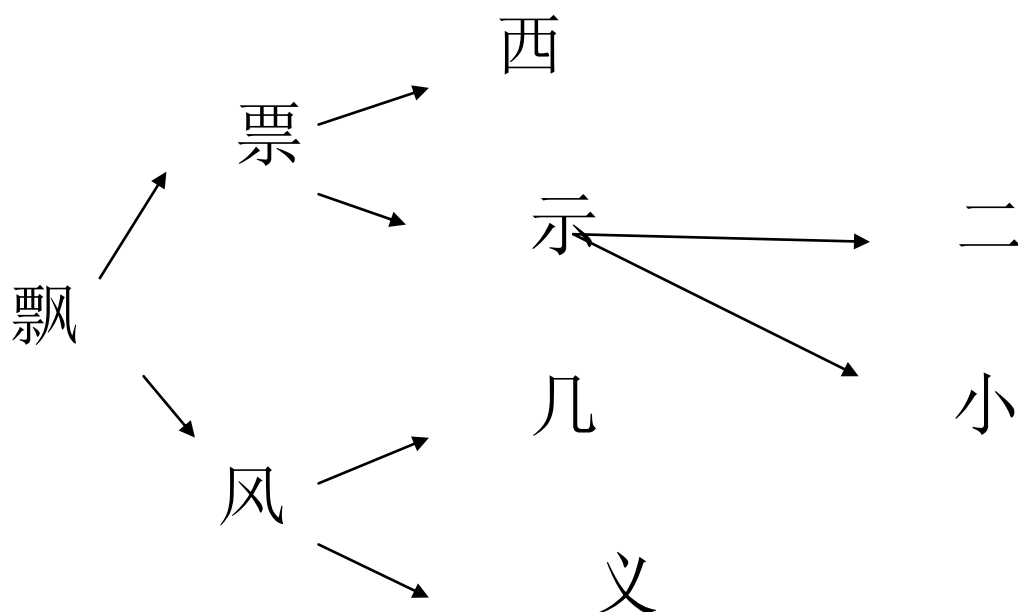
beruvchi iyerogliflar mavjud bo‘lib qoldi, ularning farqi esa ma’nosini anglatuvchi kalitda, xolos.

Kalitlar o‘rnida sodda iyerogliflar qo‘llaniladi. Misol uchun, 米 *mǐ* «guruch», 竹 *zhú* «bambuk», 豆 *dòu* «loviya», 山 *shān* «tog‘», 田 *tián* «dala», 日 *rì* «quyosh», 口 *kǒu* «og‘iz», 耳 *ěr* «quloq» va boshqalar.

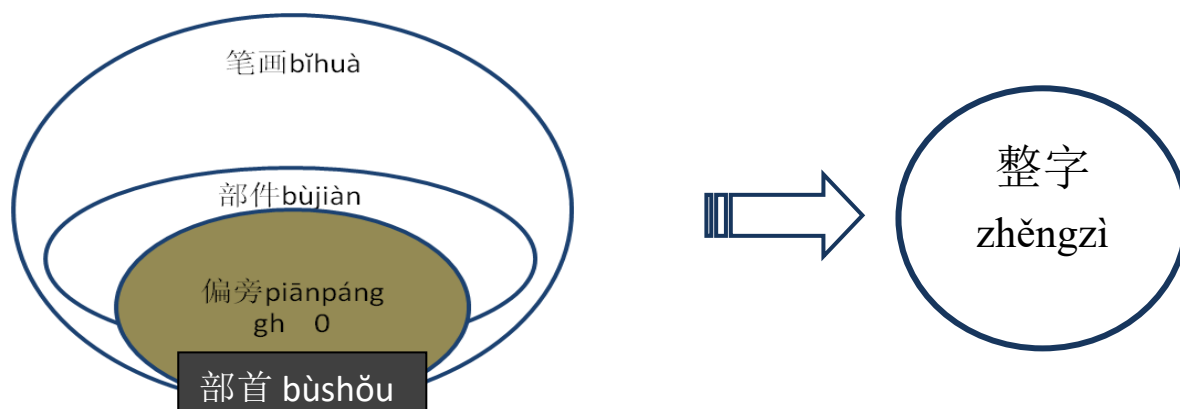
Kalitlarni joriy qilish juda muhim, boisi, bu har turdagi lug‘atlarni tuzishda katta qulaylik yaratadi. Milodiy I asrda Xu Shen tomonidan tuzilgan «说文解字» *shuō wén jiě zì* lug‘atida (sodda iyerogliflarni tanishtirish hamda murakkab iyerogliflarni tahlil qilish) iyerogliflar 540 ta kalitlar bo‘yicha joylashtirilgan. Gu Ewen tomonidan VI asrda tuzilgan «语篇» *yǔ piān* lug‘atida 542 ta kalitdan foydalanilgan. 1208-yili e’lon qilingan «无音类句» *wú yīn lèi jù* lug‘atida esa 444 ta kalit qo‘llanilgan. Ularning 421 tasi «语篇» lug‘atidan olingan, 23 tasi qayta saralab olingan. XIV asrda olim Zhao Zian «六书本义» *liushū běnyì* lug‘atini tuzib chiqadi. Unda kalitlar soni 360 tagacha qisqartiriladi.

Xitoy iyerogliflari sistemasida kalitlarni tartibga solishda 1633-yili nashr etilgan «子汇» *zǐ huì*, 1705-yili «真字通» *zhēn zì tōng* nomi bilan qayta nashr qilingan lug‘at katta ahamiyatga ega. Bu lug‘atda kalitlar soni 214 taga keltirilgan. Shundan beri kalitlarning bu tizimi ko‘pchilik tomonidan e’tirof etilgan bo‘lib, hozirgi kungacha saqlangan. Aynan shu tizim bilan ko‘pgina lug‘atlar nashr etiladi.

To‘liq hosil qilingan iyerogliflar 整字 «*zhěngzì*» deb atalsa, uni hosil qilishda quyidagilar ishtirok etadi¹.

¹ Hanzi: The Chinese Characters 汉字 主编周建。上海外语教育出版社，2009年。第 74 页

- 部首 *bùshǒu* – iyeroglif kaliti
- 偏旁 *piānpáng* – yon bo‘lak
- 部件 *bùjiàn* – grafema
- 笔画 *bǐhuà* – imlo chiziqlari

Kalitlar yordamida iyeroglifni yod olayotgan o‘quvchi uni yaxshi eslab qolish imkoniga ega bo‘ladi, shu bilan birga, uning yordamida notanish iyeroglifni lug‘atdan tezlik bilan izlab topa oladi.

Kalitlar iyeroglifda ham asosiy ma’no anglatuvchi bo‘lak hisobida, ham iyeroglifning o‘qilishi haqida ma’lumot beruvchi qism bo‘lib kelishi mumkin.

Piktogramma (图画文字 – *tú huà wén zì*) biror-bir narsa-buyumning sur’ati tasvirlanishidir. Piktogrammalar belgilar yordami bilan iyerogliflar asosida hosil bo‘ladi. Xitoy tilida piktogrammalarining deyarli hammasi sodda iyerogliflar bo‘lib, ularning soni ko‘p emas.

Iyerogliflarning birikish shakllari. Xitoy iyerogliflari o‘ziga xos shaklga ega. Ayniqsa imlo chiziqlari ko‘p bo‘lgan iyerogliflar imlo chiziqlarining uzun-qisqaligi, kam-ko‘pligi, bo‘laklarning katta-kichikligi va baland-pastligi jihatidan bir-biridan farq qiladi. Shuning bilan birga iyerogliflarning to‘rtburchak qiyofaligi ko‘zga yaqqol tashlanib turadi. Xitoy iyerogliflari yuqorida aytib o‘tilgan nisbatlarga rioya qilgan holda yoziladi. Bunday yozilish jarayonida iyerogliflar ratli, bir xil tusga ega bo‘ladi va o‘zlarining birikish shaklini vujudga keltiradi. Quyida biz oddiy va murakkab iyerogliflarning birikish shakllari bilan tanishib chiqamiz.

I. Oddiy iyerogliflarning birikish shakllari.

Oddiy iyerogliflarni yozar ekanmiz, quyidagilarga ahamiyat berishimiz lozim:

- Iyerogliflarning imlo chiziqlari o‘z joyida va aniq yozilishi;
- Yozish jarayonida har bir iyeroglif to‘rtburchak katak tusini olishi kerak. Masalan: 大, 车, 而, 为

II. Murakkab iyerogliflarning birikish shakllari.

Murakkab iyerogliflarni yozgan chog'imizda oddiy iyerogliflarning yozilish talablariga rioya qilib qolmasdan, balki murakkab iyerogliflarning har bir bo'laklarining nisbatlariga va ularning oldinma-keyin yozilish tartibiga ham amal qilishi kerak.

Murakkab iyerogliflar, asosan, uch xil birikish shakli guruhlaridan iborat bo'lib, qo'yilgan raqamlar esa bo'laklarning oldinma-keyin yozilish tartibini anglatib, kataklarning katta-kichikligi bo'lakning hajmiga bog'liq. Bularni quyidagi misollarda ko'rib chiqamiz.

a) Yuqori va pastki bo'lakning birikishi:

1. 要思 ikkita teng bo'lgan yuqori va pastki bo'laklardan;
2. 些 兵 yuqori qismi teng, pastki qismi tor bo'lgan ikkita bo'lakdan;
3. 完 员 yuqori qismi tor, pastki qismi keng bo'lgan ikkita bo'lakdan;
4. yuqori bir butun va pastki ikkiga bo'lingan uchta bo'lakdan;
5. 想 yuqori tomon ikkiga bo'lingan va pastki yaxlit bo'lgan uchta bo'lakdan;
6. 急 ustma-ust tushgan bir xil bo'lgan hajmdagi uchta bo'lakdan iborat;

b) Chap va o'ng bo'laklarning birikishi:

1.   yonma-yon kelgan ikkita teng bir bo'laklardan iborat bo'lgan;
2.   chap tomoni keng va o'ng tomoni tor bo'lgan ikkita bo'laklar;
3.   chap tomoni tor va o'ng tomoni keng bo'lgan ikkita bo'lakdan;
4.   yonma-yon kelgan bir xil hajmdagi teng uchta bo'lakdan tuzilgan;

Б) ichki va tashqi bo'laklarning birikish shakli.

国, 回 birinchisi ikkinchisini o'z ichiga olgan ikkita bo'lakdan;
床, 病 ikkinchisi birinchisining o'ng qismini pastki tomonida kelgan ikkita bo'lakdan;

同 ikkinchi birinchisining o'rta qismining pastida keladigan ikkita bo'lakdan;

这, 进 birinchisi ikkinchisining yuqori qismining o'ng tomonida keladigan ikkita bo'lakdan;

区 ikkinchisi birinchisining o'ng tomonining o'rta qismida keladigan ikkita bo'lakdan;

句, 可 ikkinchisi birinchisining chap tomonining pastki qismida keladigan ikki bo‘lakdan;

山 birinchisi ikkinchisining yuqori tomonining o‘rta qismida keladigan ikkita bo‘lakdan iborat.

Mavzu yuzasidan savollar:

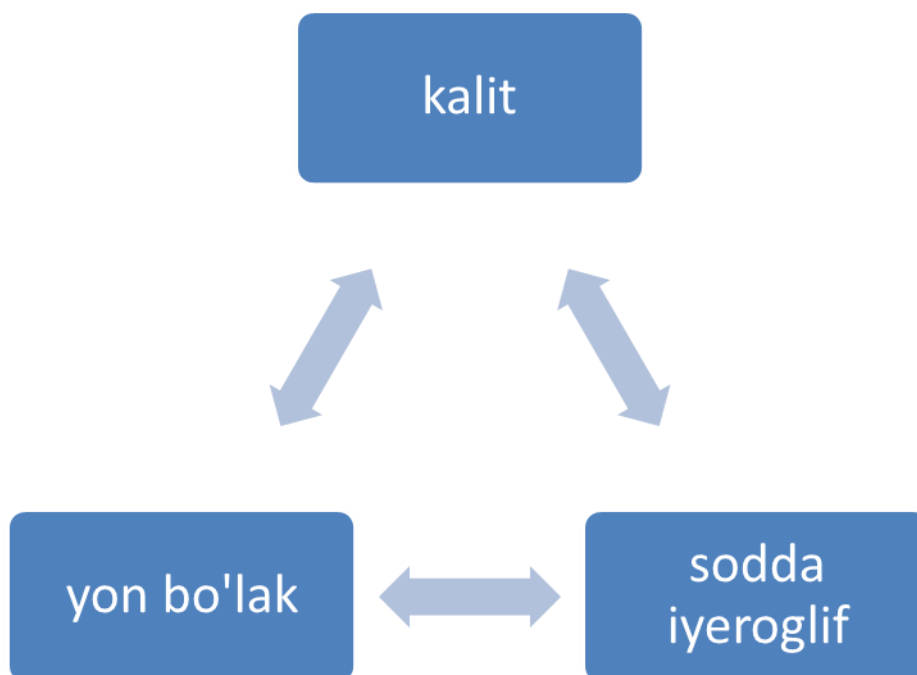
1. Piktogramma, sodda iyeroglif orasidagi farq nimadan iborat?
2. Kalit nima?
3. Yon bo‘lak nima?

2.3. Xitoy iyerogliflarining kalitlari va ularni turkumlash masalasi

Darsning maqsadi: xitoy yozuvidagi kalitlar va ularning turkumlari haqida ma’lumot berish.

Tayanch so‘z va iboralar: grafema, kalit, fonoideografik turkum, tabiat va tabiat hodisalariga oid kalitlar, o‘simliklar dunyosiga oid kalitlar, hayvonot dunyosiga oid kalitlar, inson va uning harakatlariga oid kalitlar, tana a’zolariga oid kalitlar, mehnat qurollari va jangovar qurollarga oid kalitlar.

Xitoy yozuvidagi grafemalar soni taxminan 300 ga yaqin ekanligi bizga ma’lum. Ushbu grafemalar, ya’ni kalitlar iyerogliflar tarkibidagi ma’no yoki tovush anglatuvchi qism bo‘lib xizmat qiladi.

Hozirgi xitoy tilida kalitlar soni 214 ta. Yuqorida aytib o‘tilganidek, fonoideografik turkumga mansub iyerogliflar tarkibidagi kalitlar nafaqat ma’no, balki tovushni ham ifodalab keladi. Iyeroglif tarkibida tovush anglatuvchi kalit (fonetik) o‘zining ma’nosini yo‘qotadi.

Hozirgi xitoy iyerogliflarining 214 tasi o‘zining ma’no-mazmuni va xususiyatiga ko‘ra, bir necha guruhlariga ajratib o‘rganiladi. Bu xususda iyeroglifshunoslar turli yondashuvlarga asoslanadilar. Ba’zilar kalitlarni chiziqlari soniga ko‘ra ajratsalar, ba’zilari ma’nosiga ko‘ra taqsimlaydilar. Biz ham iyerogliflarning kalitlar tizimini ma’nolariga ko‘ra, olti katta turkumga ajratib o‘rganishni ma’qul deb topdik:

Jami kalitlar soni 214 ta.

- I. Tabiat va tabiat hodisalariga oid kalitlar 20 ta.
- II. O‘simliklar dunyosiga oid kalitlar 14 ta.
- III. Hayvonot dunyosiga oid kalitlar 35 ta.
- IV. Inson va uning harakatlariga oid kalitlar 26 ta.
- V. Tana a’zolariga oid kalitlar 46 ta.
- VI. Mehnat qurollari va jangovar qurollarga oid kalitlar 73 ta.

T/r	Kalit	Xitoy tilida nomlanishi	Ma’nosi
I. Tabiat va tabiat hodisalariga oid kalitlar			
1.	日	日字旁 rìzìpáng	kun; quyosh
2.	二	二字旁 èrzìpáng	Ikki
3.	冫	两点水 liǎngdiǎnshuǐ	muz
4.	厂	厂字头 chǎngzìtóu	qoya
5.	土	土字旁 tǔzìpáng	yer
6.	夕	夕字旁 xīzìpáng	kecha; tun
7.	山	山字旁 shānzìpáng	tog‘
8.	川	川字旁 chuānzìpáng	daryo
9.	月	月字旁 yuèzìpáng	oy
10.	气	气字旁 qìzìpáng	bug‘
11.	水	水字旁 shuǐzìpáng	suv
12.	火	火字旁 huǒzìpáng	olov
13.	白	白字旁 báizìpáng	oq
14.	石	石字旁 shízìpáng	tosh
15.	穴	穴宝盖 xuébǎogài	g‘or
16.	谷	谷字旁 gǔzìpáng	tog‘ darasi; dara

17.	辰	辰字旁 chénzìpáng	ertalabki 7 dan 9 gacha vaqt oralg'i
18.	金	金字旁 jīnzìpáng	oltin
19.	阜	阜字旁 fuzìpáng	tepalik
20.	雨	雨字头 yǔzìtóu	yomg'ir
II. O'simliklar dunyosiga oid kalitlar			
1.	乙	乙字旁 yǐ zì páng	novda
2.	中	中字旁 ché zì páng	nish, maysa
3.	木	木字旁 mùzìpáng	daraxt
4.	瓜	瓜字旁 guāzìpáng	poliz ekinlari
5.	生	生字旁 shēng zì páng	xom, pishmagan
6.	禾	禾字旁 hézìpáng	don-dun
7.	竹	竹 竹字头 zhúzìtóu	bambuk
8.	米	米字旁 mǐzìpáng	guruch
9.	艹	草字头 cǎozìtóu	o't; maysa
10.	韭	韭字旁 jiǔ zì páng	xushbo'y piyoz
11.	麦	麦字旁 mài zì páng	bug'doy
12.	麻	麻字头 mázìtóu	kanop
13.	黍	黍字旁 shǔ zì páng	tariq
14.	耒	耒字旁 lěizìpáng	dehqonchilik
III. Hayvonot dunyosiga oid kalitlar			
1.	豕	豕字旁 shǐzìpáng	cho'chqa; to'ng'iz
2.	彡	三撇旁 sānpiěpáng	pat
3.	彳	彳字旁 dǎizìpáng	yomon illat; o'lik
4.	毛	毛字旁 máozìpáng	tuk, jun
5.	爪	爪字旁 zhǎo zì páng	hayvon tirnog'i
6.	牛	牛字旁 niúzìpáng	Sigir
7.	犬	犬字旁 quǎnzìpáng	It
8.	皮	皮字旁 pízìpáng	teri; charm
9.	肉	肉字旁 róu zì páng	hayvon izi
10.	羊	羊字旁 yángzìpáng	qo'y
11.	羽	羽字旁 yǔzìpáng	Pat
12.	月 肉	肉月旁 ròuyuèpáng	go'sht
13.	虍	虎字头 hǔzìtóu	Sher

14.	虫	虫字旁 chónɡzìpánɡ	Hasharot
15.	西	西字旁 xī zì pánɡ	g‘arb
16.	角	角字旁 jiǎozìpánɡ	Shox
17.	豸	豸字旁 zhìzìpánɡ	adolat va haqiqat ramzi bo‘lgan hayvon nomi
18.	舌	舌字旁 shé zì pánɡ	ilon
19.	贝	贝字旁 bèizìpánɡ	chig‘anoq
20.	采	采字旁 cǎi zì pánɡ	ajratmoq
21.	隹	隹字旁 zhuīzìpánɡ	kalta dumli qush
22.	非	非字旁 fēi zì pánɡ	yolg‘on, xato
23.	革	革字旁 gézìpánɡ	xom charm
24.	韋	韋字旁 wéi zì pánɡ	oshlangan charm
25.	风	风字旁 fēngzìpánɡ	Shamol
26.	飞	飞字旁 fēi zì pánɡ	parvoz qilmoq, uchmoq
27.	马	马字旁 mǎzìpánɡ	Ot
28.	骨	骨字旁 gǔzìpánɡ	suyak; skelet
29.	鱼	鱼字旁 yúzìpánɡ	Baliq
30.	鸟	鸟字旁 niǎozìpánɡ	Qush
31.	鹿	鹿字旁 lùzìpánɡ	Jayron
32.	龟	龟字旁 miǎn zì pánɡ	Qurbaqa
33.	鼠	鼠字旁 shǔ zì pánɡ	Sichqon
34.	龙	龙字旁 lóng zì pánɡ	Ajdar
35.	龟	龟字旁 guī zì pánɡ	Toshbaqa
IV. Inson va uning harakatlariga oid kalitlar			
1.	人	人字旁 rénzìpánɡ	Odam
2.	彳	双人旁 shuāngrénpánɡ	harakat; yo‘l
3.	勹	包字头 bāozìtóu	o‘ramoq
4.	乚	乚字旁 bǐ zì pánɡ	o‘tirgan odam
5.	乚	乚字旁 niè zì pánɡ	Tizza
6.	士	士字旁 shìzìpánɡ	Askar
7.	攴	反文旁 fǎnwénpánɡ	Yozuv
8.	攴	折文旁 zhéwénpánɡ	asta yurmoq; oyoqlarni chalishtirmoq

9.	大	大字旁 dàzìpáng	Katta
10.	女	女字旁 nǚzìpáng	Ayol
11.	子	子字旁 zǐzìpáng	o‘g‘il
12.	欠	欠字旁 qiànzìpáng	qarzdor bo‘lmoq
13.	尸	尸字旁 shīzìpáng	Jasad
14.	文	文字旁 wén zì páng	belgi, yozuv
15.	示	示字旁 shìzìpáng	ko‘rsatmoq; namoyish etmoq
16.	母	母字旁 mǔ zì páng	Ona
17.	比	比字旁 bǐ zì páng	Qiyoslamok
18.	氏	氏字旁 shì zì páng	olib yurmoq
19.	疒	病字旁 bìngzìpáng	Kasallik
20.	立	立字旁 lìzìpáng	tik turmoq
21.	老	老字旁 lǎozìpáng	qariya; ustoz
22.	色	色字旁 sè zì páng	Rang
23.	赤	赤字旁 chìzìpáng	qizil; alvon rang
24.	身	身字旁 shēnzìpáng	tana; sog‘lik
25.	长	长字旁 cháng zì páng	Uzun
26.	髟	髟字旁 biāo zì páng	Soch
V. Tana a‘zolariga oid kalitlar			
1.	冂	冂字旁 qiǎn zì páng	ochilgan og‘iz
2.	力	力字旁 lìzìpáng	Kuch
3.	厶	私字旁 sīzìpáng	Xususiy
4.	又	又字旁 yòuzìpáng	Kaft
5.	口	口字旁 kǒuzìpáng	og‘iz
6.	寸	寸字旁 cùnzìpáng	3,2 sm ga teng uzunlik o‘lchovi
7.	廴	建字旁 jiànzìpáng	usul, yo‘l
8.	扌	弄字底 nòngzìdǐ	qo‘l; qarshi olmoq
9.	辶	走之旁 zǒuzhīpáng	harakatlanmoq; yurmoq
10.	心	心字旁 xīnzìpáng	Yurak
11.	手	手字旁 shǒuzìpáng	qo‘l
12.	支	支字旁 zhī zì páng	daraxt novdasi

13.	支	支字旁 pō zì páng	Urmoq
14.	曰	扁曰旁 biǎnyuēpáng	gapirmoq; bayon etmoq
15.	止	止字旁 zhǐzìpáng	Turmoq
16.	殳	殳字旁 shūzìpáng	bambukli nayza
17.	父	父字头 fùzìtóu	ota; avlod
18.	齿	齿字旁 chǐzìpáng	old tishlar
19.	甘	甘字旁 gān zì páng	Shirin
20.	疋	疋字旁 yǎ zì páng	Oyoq
21.	夂	夂字旁 bō zì páng	Majaqlamoq
22.	目	目字旁 mùzìpáng	ko‘z
23.	而	而字旁 ér zì páng	mo‘ylov
24.	耳	耳字旁 ěrzìpáng	Quloq
25.	聿	聿字旁 yùzìpáng	yozuv ashyosi
26.	臣	臣字旁 chénzìpáng	yo‘ldosh
27.	自	自字旁 zì zì páng	o‘zi
28.	舌	舌字旁 shé zì páng	Til
29.	艮	艮字旁 gèn zì páng	to‘siq
30.	行	行字旁 hángzìpáng	qator, rasta; oldinga qarab yurmoq
31.	见	见字旁 jiànzìpáng	ko‘rmoq
32.	言	言字旁 yánzìpáng	Til
33.	走	走字旁 zǒuzìpáng	Yurmoq
34.	足	足字旁 zúzìpáng	Oyoq
35.	辛	辛字旁 xīn zì páng	achchiq, shirin
36.	辵	辵字旁 zǒu zì páng	tez yurmoq
37.	隶	隶字旁 lì zì páng	yetib olmoq
38.	面	面字旁 miàn zì páng	Yuz
39.	音	音字旁 yīnzìpáng	Tovush
40.	页	页字旁 xiézìpáng	bosh; yetakchi
41.	首	首字旁 shǒu zì páng	bosh, birlamchi
42.	香	香字旁 xiāng zì páng	hid, bo‘y
43.	鬼	鬼字旁 guǐzìpáng	yovuz ruh; ruh
44.	鼻	鼻字旁 bí zì páng	Burun
45.	牙	牙字旁 yá zì páng	jag‘ tishlar

46.	髻	髻字头 bìnzìtóu	ensa; chakka
VI. Mehnat qurollari va jangovar qurollarga oid kalitlar			
1.	一	一字旁 yí zì páng	Bir
2.	入	入字旁 rù zì páng	Kirmoq
3.	八	八字旁 bāzìpáng	Sakkiz
4.	冂	同字框 tóngzìkuàng	bo'sh hududlar
5.	冃	秃宝盖 tūbǎogài	Qopqoq
6.	几	几字旁 jǐzìpáng	kichik stolcha
7.	刀	刀字旁 dāozìpáng	Pichoq
8.	匚	三框旁 sānkuàngpáng	chegara, hudud
9.	十	十字旁 shí zì páng	o'n
10.	卜	卜字旁 bōzìpáng	bashorat qilmoq
11.	口	方框旁 fāngkuàngpáng	katta hudud
12.	宀	宝盖头 bǎogàitóu	Tom
13.	小	小字头 xiǎozìtóu	Kichik
14.	工	工字旁 gōngzìpáng	Ish
15.	弓	弓字旁 gōngzìpáng	kamon o'qi
16.	巾	巾字旁 jīnzìpáng	ro'mol; sochiq
17.	干	干字旁 gān zì páng	Qalqon
18.	广	广字头 guǎngzìtóu	himoya qilmoq; yopmoq
19.	弋	弋字旁 yìzìpáng	otmoq; ov qilmoq
20.	戈	戈字旁 gēzìpáng	Oybolta
21.	户	户字旁 hù zì páng	hovli, eshik
22.	斗	斗字旁 dòuzìpáng	Kurashmoq
23.	斤	斤字旁 jīnzìpáng	bolta; og'irlik o'lchovi
24.	方	方字旁 fāngzìpáng	to'rtburchak; kvadrat
25.	无	无字旁 wú zì páng	mavjud emas, inkor
26.	爻	爻字旁 yáo zì páng	Chiziq
27.	片	片字旁 piànzìpáng	yog'och bo'lak
28.	卩	将字旁 jiāngzìpáng	maydalab kesmoq; bo'laklamoq
29.	玄	玄字旁 xuán zì páng	qorong'i; xira
30.	王	斜玉旁 xiéyùpáng	qirol; qimmat nefrit
31.	瓦	瓦字旁 wǎzìpáng	Cherepitsa

32.	用	用字旁 yòng zì páng	foydalanmoq
33.	田	田字旁 tiánzìpáng	Dala
34.	皿	皿字底 mǐnzìdǐ	Jom
35.	矛	矛字旁 máo zì páng	Nayza
36.	矢	矢字旁 shǐzìpáng	kamon o‘qi
37.	示	示字旁 shì zì páng	Mehrob
38.	糸	绞丝旁 jiǎosīpáng	ipak; mayda tola
39.	缶	缶字旁 fǒuzìpáng	musiqiy asbob
40.	网	网字旁 wǎng zì páng	to‘r
41.	耒	耒字旁 lěi zì páng	Omoch
42.	至	至字旁 zhì zì páng	yetmoq; erishmoq
43.	臼	臼字旁 jiùzìpáng	o‘g‘ir
44.	舟	舟字旁 zhōuzìpáng	Qayiq
45.	血	血字旁 xuè zì páng	Qon
46.	衣	衣字旁 yīzìpáng	Kiyim
47.	酉	酉字旁 yǒuzìpáng	aroq uchun jom
48.	豆	豆字旁 dòuzìpáng	dukkakli o‘simliklar
49.	车	车字旁 chēzìpáng	ulov; arava
50.	阝	右耳朵 yòuěrdǔo	Shahar
51.	里	里字旁 lǐ zì páng	Chaqirim
52.	门	门字旁 ménzìpáng	eshik; darvoza
53.	青	青字旁 qīng zì páng	Yashil
54.	食	食字旁 shízìpáng	ovqat; taom
55.	高	高字旁 gāo zì páng	Baland
56.	鬲	鬲字旁 gé zì páng	ko‘za
57.	鹵	鹵字旁 lǔ zì páng	Tuz
58.	黄	黄字旁 huáng zì páng	sariq rang
59.	黑	黑字旁 hēizìpáng	qora rang
60.	鼓	鼓字旁 gǔ zì páng	Baraban
61.	龠	龠字旁 gǔ zì páng	nay

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Hozirda iyeroglif kalitlarining soni nechta?
2. Kalitlar qaysi turlarga ko‘ra ajratiladi?

3. Yon bo‘lak va kalitlarning farqi nimada?

3-BO‘LIM

XITOIY IYEROGʻLIFLARINING KALITLAR TIZIMI

Darsning maqsadi: xitoy yozuvidagi kalitlar turkumlari haqida batafsil ma'lumot berish.

Tayanch soʻz va iboralar: tabiat va tabiat hodisalariga oid kalitlar, oʻsimliklar dunyosiga oid kalitlar, hayvonot dunyosiga oid kalitlar, inson va uning harakatlariga oid kalitlar, tana aʼzolariga oid kalitlar, mehnat qurollari va jangovar qurollarga oid kalitlar.

Avval qayd etib oʻtilganidek, xitoy iyerogliflari kalitlari 6 turkumga boʻlinadi:

- I. Tabiat va tabiat hodisalariga oid kalitlar.
- II. Oʻsimliklar dunyosiga oid kalitlar.
- III. Hayvonot dunyosiga oid kalitlar.
- IV. Inson va uning harakatlariga oid kalitlar.
- V. Tana aʼzolariga oid kalitlar.
- VI. Mehnat qurollari va jangovar qurollarga oid kalitlar.

Ushbu boʻlimda bu turkumlarga kiruvchi asosiy kalitlarga toʻxtalamiz.

3.1. Tabiat va tabiat hodisalariga hamda oʻsimliklar dunyosiga oid kalitlar

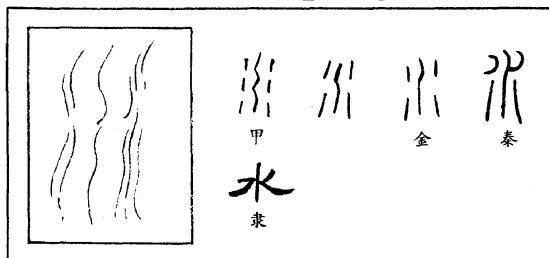
Darsning maqsadi: xitoy tilidagi tabiat va tabiat hodisalariga va oʻsimliklar dunyosiga oid kalitlar haqida ma'lumot berish.

Tayanch soʻz va iboralar: suv, choʻqqi, yomgʻir, tuman, qor, quyosh, tosh, momoqaldir, olov, oy, muz kalitlari, daraxt, poliz ekinlari, don-dun, bambuk, guruch, oʻt; maysa, kanop, dehqonchilik.

Xitoy tilidagi tabiat va tabiat hodisalarini bilan bogʻliq kalitlarga quyidagi soʻzlar kiradi: kun, quyosh, muz, qoya, yer, kecha, tun, togʻ, daryo, oy, bugʻ, suv, olov, oq, tosh, gʻor, togʻdarasi, dara, ertalabki 7 dan 9 gacha vaqt oraligʻi, oltin, tepalik, yomgʻir. Oʻsimliklar dunyosiga oid kalitlar jami oʻn toʻrtta boʻlib, ularga quyidagi jadvalda keltirilgan iyerogliflar kiradi: daraxt, poliz ekinlari, don-dun, bambuk, guruch, oʻt, maysa, kanop, dehqonchilik.

Quyida tabiat va tabiat hodisalari bilan bog‘liq kalitlarning asosiylariga birma-bir to‘xtalamiz. O‘simlik dunyosig oid kalitlar haqida ham ma‘lumot beriladi.

水 - 水字旁 *shuǐ zì páng* – suv kaliti

浆 – suyuqlik, 泉 – buloq, 尿 – peshob, 沕 – kam qaynatmoq kabi so‘zlarda qo‘llaniladi.

水 iyeroglifi oqayotgan suv ko‘rinishiga o‘xshaydi, bu kalit bilan keladigan iyerogliflarning ko‘pchiligi suv bilan bog‘liq. Masalan, 泉 – buloq, 尿 – peshob, 泵 – nasos, 淼 – keng suv oqimi.

盥 – odamning qo‘l yuvayotgan ko‘rinishiga o‘xshaydi.

沕 – suvdagi odam, ya‘ni suzmoq ma‘nosini bildiradi.

E‘tibor bering: 沕 (tun) tepasida «人» (odam kaliti), «沕» (cu-an)ning tepasida «入» kaliti bo‘lib, bu ikki iyeroglifning ko‘rinishi, o‘qilishi va ma‘nosi har xil.

Hozirgi kunda 水 kaliti bilan keladigan iyerogliflar suv bilan bog‘liq emas, lekin ularning boshlang‘ich ma‘nosi suv bilan bog‘liq bo‘lgan.

杂沓 dagi 沓 ning ma‘nosi odamning gapirayotgan so‘zlari oqayotgan suvga o‘xshaydi, keyinchalik boshqa ma‘nolarni anglatgan.

泰山 dagi 泰 ning ilk ma‘nosi suvni bildirgan.

永远 dagi 永 suzayotgan odam ko‘rinishiga o‘xshaydi, keyinchalik uzoq vaqt butun umr ma‘nosini anglatgan, 彳 kaliti qo‘shilib suzmoq degan ma‘noni anglatgan.

«彳 » 三点水 *sān diǎn shuǐ* – uch tomchi suv kaliti

河 – daryo, 汤 – sho‘rva, 酒 – may, 鸿 – g‘oz kabi so‘zlar tarkibida uchraydi.

彳 kaliti, asosan, iyeroglifning chap tarafida kelib, bu kalit bilan keladigan iyerogliflarning ko‘pchiligi suv bilan bog‘liq. Masalan:

河 – daryo, 汤 – sho‘rva, 酒 – may, 洗 – yuvmoq, 汗 – terlamoq, 渴 – chanqamoq, 浓 – shudring ma‘nosini anglatadi.

沿没 dagi 沿 suvdan narsa olish degan ma‘noni bildiradi.

Ba'zi bu kalit bilan keladigan iyerogliflar suv bilan bog'liq emas, lekin ularning boshlang'ich ma'nosi suv bilan bog'liq bo'lgan.

Masalan, 没有 dagi 没 va 沿 dagi 沿 bitta iyeroglif, uning hozirgi kengaytirilgan ko'rinishi 没有. 没 iyeroglifi birlamchi «yo'q bo'lmoq, yo'qolmoq» ma'nosini bildirgan. Ya'ni suvga tushgan odam cho'kib ketdi, yo'q bo'ldi tariqasida.

生活 dagi 活 ning ilk ma'nosi oqayotgan suvning ovozi.

山洞 dagi 洞 ning ilk ma'nosi suvning tez oqishi.

表演 dagi 演 ning ilk ma'nosi suvning uzoqqa oqishi.

派别 dagi 派 ning ilk ma'nosi daryo suvining o'zani.

标准 dagi 准 suv yuzasidek tekis ma'nosini anglatgan.

法律 dagi 法 jazo xuddi suvga o'xshab tiniq, sof, ya'ni adolatli.

羡慕 dagi 羡 iyeroglifi 羡 shaklida yozilib, tepasida 羊 qo'y kaliti, pasti og'zini ochib so'lagini oqizayotgan odam ko'rinishi, ma'nosi mazali ovqatga ochko'zlik qilayotgan odamni bildiradi.

污染 dagi 污 kir suvning to'xtab oqmasligini bildiradi.

«汉字»dagi 汉, «温暖»dagi 温, «逐渐»dagi 逐 larning hammasi daryo suvlarining nomlanishi.

鸿 iyeroglifi suv bilan bog'liq emas, o'ng tomonidagi 鸟 qush kaliti hisoblanadi, chap tarafdagi 江 uning o'qilishini bildiradi. Qadimdan to hozirgacha talaffuzda o'zgarish bo'lganligi sababli, uning o'qilishi oldingidek emas. 三点水 kaliti 3 tomchi suv ma'nosini anglatgani uchun shunday nomlanadi.

«冫 » 两点水 *liǎng diǎn shuǐ* – muz kaliti

冰 – muz, 冯 – familiya, 决 – hal qilmoq, 次 – ikkilamchi, safar kabi so'zlar tarkibida qo'llaniladi.

冫 – muz kaliti muz ko'rinishiga o'xshaydi, shuning uchun bu kalit bilan keladigan iyerogliflarning ko'pchiligi muz yoki sovuq ma'nolari bilan bog'liq. Masalan, 冰 – muz, 冷 – sovuq, 冻 – sovuq qotmoq. 寒冷 dagi 寒 odam uyning ichida, yon tomonida o't, pastida muz. 冬 tepasida ikkita ipning birlashgan shakli, pastida muz, boshqa fasllar tugab, qish kelganini bildiradi. Ular muz bo'lagini hozirgi xitoy yozuvida ikki tomchi suvga o'zgarganini ifodalaydi.

冫 iyeroglifining ma'nosi: muz o't-o'lanlar qurishiga olib keladi. Ba'zi 两点水 – muz kaliti bilan keladigan iyerogliflarning ko'pchiligi hozirgi kunda muz va sovuq ma'nolari bilan bog'liq emas, aslida, ularning ilk ma'nosi shunday bo'lgan.

Masalan, 冶炼 so‘zi «temirni eritmoq» ma’nosini ifodalaydi, undagi 冶 metall muzga o‘xshab erishini anglatgan.

凝固 dagi 凝 ning ilk ma’nosi – qotmoq. Ba’zi 凝 kaliti bilan keluvchi iyerogliflar muz yoki sovuq bilan emas, balki suv bilan bog‘liq. Bu iyerogliflar oldin 凝 bilan yozilgan, keyinchalik bitta tomchi kamroq yozilib, 冫 shaklini olgan.

Masalan:

冲洗 dagi 冲 avval 沖 tarzida yozilib, suvning tepaga qarab oqishini bildirgan.

减缓 dagi 减 ilk ma’nosi suvning kam bo‘lib oqishini bildiradi.

决裂 dagi 决 avval 決 ko‘rinishida bo‘lib, suvning oqishiga yo‘l ochib berish ma’nosini bildiradi.

凑集 dagi 凑 avval 湊 tarzida yozilib, suvning yonida odamlarning yig‘ilishini bildiradi.

干净 dagi 净 qadimda 淨 tarzida yozilib, suvning toza, musaffoligini bildiradi.

情况 dagi 况 ning boshqacha ko‘rinishi 況 bo‘lib, ma’nosi sovuq suv degani.

冰凉 dagi 凉 ning boshqacha ko‘rinishi 涼 bo‘lib, ichida suvi ko‘p bo‘lgan oddiy musallasni bildiradi, keyinchalik zaif, nimjon ma’nolarini anglatgan. 凄凉 dagi 凄 ning boshqacha ko‘rinishi 淒 bo‘lib, yomg‘ir yog‘ishidan oldin bulutning osmonga ko‘tarilib chiqishishiga o‘xshash, sovuq va salqin ma’nolarini bildiradi. Bu iyerogliflar hozirgi kunda 冫 tarzida yoziladi, bu standartlashtirilgan yozuv hisoblanadi.

耒 - 耒字旁 *lěi zì páng* – shudgor

耕 *gēng* haydash, 耘 *yún* o‘t yulmoq, 诎 *lěi* motam qo‘shig‘i, 耗 *hào* baho, narx.

“耒 *lěi*” iyeroglifi yer ag‘daradigan xo‘jalik qurolining bir turiga o‘xshaydi. Mazkur kalitli so‘zlarning barchasi yer haydash yoki qishloq xo‘jalik qurollari bilan aloqasi bor. Masalan: “耕 *gēng* , 耘 *yún* , 耙 *pá* va h.k.

“诎 *lěi*” iyeroglifi yer haydash bilan umuman aloqasi yo‘q. Uning “耒 *lěi*” kaliti talaffuz uchun qo‘yiladi.

" 耗 *hào* " iyeroglifi " 禾 *hé* " kalitli " 秣 *mào* " tarzida yozib kelingan, fantizida esa, " 耒 *lěi* " tarzida yoziladi. Hozirgi kundagi " 耗 *hào* " iyeroglifi bizgacha mana shunday uslubda yetib kelgan.

«厂» 厂子头 *chǎng zǐ tóu* – cho‘qqi

原 – asl, 厚 – qalin, 雁 – yovvoyi o‘rdak, 厘 – santimetr kabi so‘zlarda uchraydi.

厂子头 tog‘ cho‘qqisining shakliga o‘xshash, bu kalit bilan keladigan iyerogliflarning ko‘pchiligi tog‘ cho‘qqisi va tog‘ qoyalari ma’nolari bilan bog‘liq. Masalan:

原本 dagi 原 tog‘ning pastki qismidagi buloq suvini anglatadi.

厚薄 dagi 厚 ning ilk ma’nosi ulkan tog‘ cho‘qqisini anglatib, keyinchalik narsa-predmetning qalinligini bildirgan.

正反 dagi 反 qo‘l yordamida tog‘ cho‘qqisiga tirmashib chiqayotgan odamga o‘xshaydi.

平仄 dagi 仄 odamning egilib, tanasini bukkan holda g‘or ichiga kirib ketayotgan ko‘rinishiga o‘xshaydi.

厉 iyeroglifining ilk ma’nosi charxlaydigan tosh ma’nosini anglatadi. Qadimgi tilda «使河如带，泰山若厉 *shǐ hé rú dài, tài shān ruò lì*» Huang daryosi kiyim belbog‘idek torayib ketishini, Tyanshan tog‘ining bir bo‘lak charxlaydigan toshdek kichkina bo‘lib ketayotganini bildiradi.

讨厌 dagi 厌 ilk ko‘rinishi 厭 bo‘lib, ma’nosi ezmoq, keyinchalik 土 kaliti qo‘shilgan.

雁 iyeroglifi tog‘ cho‘qqisi yoki tog‘ qoyasi ma’nolari bilan bog‘liq emas, undagi 厂子头 uning ohangini bildiradi. Chunki qadimdan to hozirgacha talaffuzda o‘zgarish bo‘lganligi sababli uning o‘qilishi oldingidek emas.

Ba’zi 厂子头 kaliti bilan keladigan iyerogliflar tog‘ cho‘qqisi yoki tog‘ qoyasi ma’nolari bilan bog‘liq emas, ulardagi 厂子头 faqatgina kalit sifatida keladi.

Masalan, 日历 dagi 历 ning ilk ko‘rinishi 曆 bo‘lib, pastidagi 日 quyosh, oy-yulduz bo‘yicha kunni aniqlaydigan taqvimni bildirgan. 历史 dagi 历 ning ilk ko‘rinishi 歷 bo‘lib, pastidagi 止 boshdan kechirilgan kechinmalarni bildiradi. Soddalashtirilgan iyeroglif shakliga o‘tilganda 历 tarzida yozilgan.

E’tibor bering: 厂 tog‘ cho‘qqisi shakliga o‘xshaydi, ma’nosi odamlar tog‘ cho‘qqisida istiqomat qilishlari mumkin, 𠩺 – tog‘ cho‘qqisida qurilgan uy. 厂 va 𠩺 nafaqat shakl jihatidan, balki ma’no jihatidan ham yaqin. Ko‘pgina uy ma’nosini anglatuvchi 𠩺 kaliti bilan keladigan iyerogliflarning kaliti 厂 kaliti bilan yozila boshlangan.

Masalan, 厕所 dagi 厕 oldin 廁 tarzida yozilgan, 厨房 dagi 厨 avval 廚 tarzida yozilgan.

马厩 dagi 厩 avval 廐 tarzida yozilgan. Ba'zi bu kalit bilan keladigan iyerogliflar uy bilan bogliq, qadimgi yozuvda 厩 kaliti tarzida yozilib, keyin 厩 ga o'zgargan.

厩 changzitou avval «han» deb o'qilib, soddalashtirilgan iyerogliflar shakliga o'tilganda 厩 tarzida yozilgan va guangzitou deb atalgan.

白 - 白字旁 *bái zì páng* – «oq» kaliti

皎 *jiǎo* – yorug'; 皙 *xī* – odil; 怕 *pà* – qo'rqmoq; 泉 *quán* – sakramoq.

«白» iyeroglifi quyoshning yarqirab, porlab chiqqan ko'rinishiga o'xshaydi, o'zining ma'nosi oq rang. Bu kalit bilan keluvchi iyerogliflarning ko'pchiligi oq rang va yorug' so'zlari bilan bog'liq. Masalan, «皎» *jiǎo* iyeroglifining ma'nosi oy oq rangda. 皙 *xī* odam tanasining rangi oq, 皑 *ái* qorga o'xshab oppoq degan ma'noni anglatadi. 皓 *hào* iyeroglifi yorqin oq rang degani. 帛 *bó* iyeroglifi oq rangdagi ipak ma'nosini anglatadi. 皖 *wǎn* iyeroglifi yorug' yulduz, 的 *de* ning eng avvalgi ma'nosi yorug', oq degani.

Ba'zi 白 kaliti bilan keluvchi iyeroglif oq rang va yorug' so'zlari bilan bog'liq emas, ulardagi 白 kaliti uning talaffuzlarini bildiradi. Masalan, 百 *bǎi* – yuz, 怕 *pà* – qo'rqmoq, 拍 *pāi* – qoqmoq, 泊 *bó* – qir-adir, 伯 *bó* – amaki. Qadimdan hozirgacha til rivojlanishida o'zgarish bo'lgani sababli, ba'zi iyerogliflarning talaffuzi oldingidek emas.

Ba'zi 白 kaliti bilan keluvchi iyeroglif oq rang bilan bog'liq emas, ularning ilk ko'rinishi 白 kaliti bo'lmagan, xitoy yozuvining rivojlanish bosqichida ularning shakli o'zgargan va 白 *bái* kaliti ko'rinishiga kelgan. Masalan, 皇 *huáng* kaliti tepasida oldin 日 *rì* kaliti, pastida 土 *tǔ* bo'lgan, quyosh yerdan ko'tarilishini ifodalab, ulkan, katta ma'nosini bildirgan.

习 *xí* 繁体字 (klassik yozuv)da 習 ko'rinishida yozilib, 甲骨文 (toshbaqa kosalaridagi bitiklar)da tepasida 羽 *yǔ* iyeroglifi, pastida avval «日», ma'nosi kichkina qushcha quyoshli kunda uchishga harakat qiladi, keyinchalik «日» *rì* kaliti 白 *bái* ko'rinishida yozila boshlangan.

«泉» *quán* iyeroglifi 小篆 yozuvida buloq suvining buloqdan oqib chiqayotgan ko'rinishiga o'xshaydi. 皆 *jiē* iyeroglifi 小篆 yozuvida tepasida 2ta odam, pastida avval «口» kaliti, ma'nosi hammasi degani.

Keyinchalik «泉» buloqning qismini, 皆 jie dagi «口» lar 白 bai larga o‘zgargan.

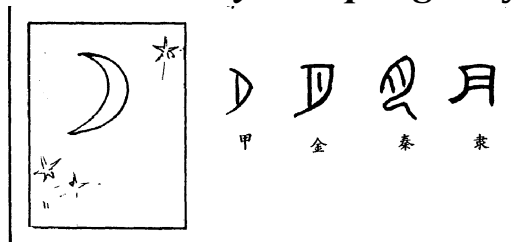
谷字旁 *gǔ zì páng* - vodi

峪 *yù* – vodi, 豁 *huō* – ochiq yalanglik, 谿 *xī* – daryo, 浴 *yù* – cho‘milmoq, sho‘ng‘imoq.

Ushbu kalitning ma‘nosi suvning tog‘-vodiydan tushadigan ko‘rinishi ma‘nosini beradi, ushbu kalit mavjud iyerogliflarning hammasi vodi ma‘nosiga aloqasi bor. Masalan, “峪” vodi degani, “豁” esa ochiq vodi degani, “谿” ham vodi ma‘nosida keladi. “谷”kalitining ma‘nosi vodi ko‘rinishi degan ma‘noni beradi.

Ba‘zi iyerogliflar mavjudki, ular vodi ma‘nosiga umuman aloqasi yo‘q, ulardagi bu kalit faqatgina ularning ohangini ifodalaydi. Masalan, 浴, 欲, 裕, 俗 等等。Chunki hozirgi va avvalgi iyerogliflarning o‘qilishida farq bo‘lgan, avvalgi iyerogliflarning o‘qilishi hozirgi bilan o‘xshamagan.

月 - 月字旁 *yuè zì páng* – oy

明 *míng*– ochiq, yorqin; 期 *qī*– vaqt; 刖 *yuè* – oyoqlarni kesish; 朋 *péng* – do‘st.

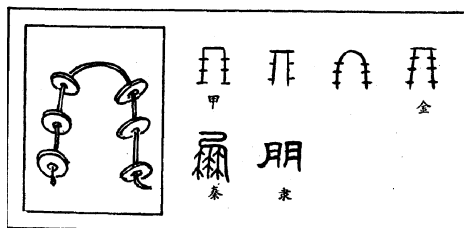
«月»iyeroglifi 甲骨文 da yarim oy shakliga o‘xshaydi, bu kalit bilan keladigan iyerogliflarning ko‘pchiligi oy va vaqt bilan bog‘liq. Masalan, 明 yorug‘, 期 vaqt, 朝 *chao*-chao davri. 朗 langning ma‘nosi oy yorug‘ degani.

«望»*wang* qadimda «朙» tarzida yozilgan 小篆 yozuvida 1 ta yerda turib uzoqdagi oyga qarab turganini ifodalagan, keyinchalik bu iyeroglifning chap tomoniga ko‘z ma‘nosini ifodalovchi 亡 *wang* 臣 *chen* o‘rniga o‘zgartirilgan, bu kalitni, uning o‘qilishini ham ifodalagan. «朙» va «望» bir iyeroglif hisoblanadi va hozirgi kunda qo‘llaniladigani «望» hisoblanadi.

Ba‘zi 月 kaliti bilan keladigan iyerogliflar oy va vaqt bilan bog‘liq emas, ulardagi yon bo‘lak 月 kaliti ularning o‘qilishini ifodalaydi. 钅 *yao*(*yue*) kalit, 玥 *yue* – marvarid, 玥 *yue* – bog‘lamoq, 刖 *yue* – oyoqni

kesmoq. 刖 yue iyeroglifi Xitoyda qadimda jazo turi hisoblangan oyoqlarni kesib tashlash ma'nosini anglatgan.

Ba'zi 月字旁 bilan keluvchi iyerogliflarning yon bo'lagi 月 bo'lmagan, xitoy yozuvining rivojlanish bosqichida o'zgargan va 月 shakliga kelgan, masalan, 朋有 dagi 朋甲骨文 da 2ta 贝 beining shakli bo'lgan.

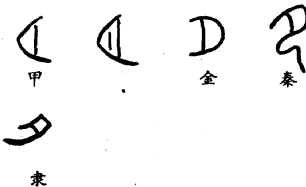

Qadimgi xitoy yozuvida 月 yue iyeroglifi va 舟 zhou iyeroglifining shakli bir-biriga yaqin, shuning uchun ba'zi iyerogliflarning yon bo'lagi 舟 zhou pang 月 deb yoziladi. Masalan, 服从 dagi 服金文 bronza bitiklarda 2 ta qo'li bilan tiz cho'kib o'tirgan odamni bo'ysundirayotgan shakliga o'xshaydi, chap tarafdagi bo'lak avval 舟 bo'lgan, ma'nosi bo'ysundirilgan qullarni kemada tashish.

俞 yu iyeroglifining ilk ma'nosi yog'ochdan qilingan qayiq, chap tarafida esa 舟 zhou kaliti bo'lgan. 前进 dagi 前 qadimgi yozuvda 舟 tarzida yozilgan. Oyoqlar kemada qimirlamaydi, lekin oldinga yuradi. Keyinchalik pichoqni anglatuvchi kalit «刂» qo'shilgan. 前«kesmoq» ma'nosini anglatgan. Qadimgi manbalarda 前 hali ham olg'a intilmoq ma'nosini anglatgani uchun yana 刀 dao kaliti qo'shilgan va 剪 jian deb yozilgan, «kesmoq» degan ma'noni anglatgan. 朕 zhen iyeroglifining ilk ma'nosi – kemanding qalqib suzishi. Chap yon bo'lagi 舟 zhou bo'lgan. Ba'zi 月 yue kaliti bilan keladigan iyerogliflar oy va vaqt bilan aloqasi yo'q, lekin bu kalit bilan keladi. Masalan, 胜 sheng iyeroglifi 繁体字 da 勝 kabi yozilib, ilk ma'nosi mas'uliyatni o'z zimmasiga olmoq, uning o'ng taraf pastidagi 力 mas'uliyatni o'z zimmasiga olish kuch bilan bog'liqligini bildiradi. 誊 teng 繁体字 da 謄 kabi yozilib, ko'chirmoq ma'nosini anglatgan. O'ng taraf pastidagi 言 yan ko'chirmoq, til bilan bog'liqligini bildiradi. 腾 ning ilk ma'nosi sakramoq, uning o'ng taraf pastidagi 马 ma – ot kaliti sakramoq bilan bog'liq. 藤 tengning ilk ma'nosi – suvning tepaga qarab o'qishi, uning o'ng taraf pastidagi 水 bu iyeroglifning suv bilan bog'liqligini ifodalaydi. Fantizidagi 勝, 謄, 騰, 藤 larning

o'ng va chap taraf burchaklarini birlashtiradigani bo'lsa, 朕 iyeroglifi bo'ladi. Uning o'qilishini ifodalaydi. Qadimda talaffuz rivojlanishida o'zgarish bo'lganligi sababli uning o'qilishi oldingidek emas.

夕 - 夕字旁 *xī zì páng* – oqshom

夜 *yè* – tun; 名 *míng* – ism; 多 *duō* – ko'p.

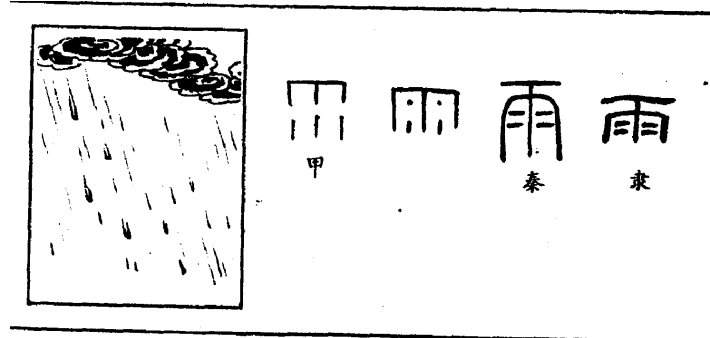
夕 va 月 iyerogliflari 甲骨文 da bitta iyeroglif bo'lgan, ikkovi ham oy shaklida. Bu kalit bilan keladigan iyerogliflarning ko'pchiligi oy va tun bilan bog'liq. Masalan, 夜 iyeroglifining o'ng taraf pastida 夕 *xī* kaliti bor, kechki payt ma'nosini bildiradi. 名 iyeroglifining ilk ma'nosi kechki payt bir-birini ko'rib bilishmaydi, ovoz chiqarib ismini aytish kerak. 外 ning ilk ma'nosi kelajakdan xabarni erta tongda berish kerak, kechqurun kech bo'ladi. «夙兴夜寐 *sù xìng yè mèi*», ya'ni «ishda erta-yu kech band bo'lish»dagi 夙 odamning oy nuri ostida ishlashiga o'xshaydi. U erta ish boshlashni anglatadi.

做梦 *dào mèng* dagi 梦 fantizida 夢 *mèng* yozilib, 夕 *xī* kaliti kechki paytni bildiradi, ilk ma'nosi qorong'idagi nur chiziqlari aniq ko'rinmaydi. 汐 *xī* iyeroglifi kechqurungi nurning kuchayishi va pasayishini ifodalaydi, 夕 kaliti uning kechki payt ma'nosini va o'qilishini bildiradi.

多 iyeroglifi oy va kechki payt ma'nosi bilan bog'liq emas, 多 *duō* dagi 夕 ilk ma'nosi 肉 *ròu* dagi 月 iyeroglifini anglatadi. 2 bo'lak go'sht taxlab birga qo'yilsa, miqdor ko'pligini bildiradi.

E'tibor bering: 岁 iyeroglifining fantizidagi ko'rinishi 歲, 岁 *suì* oy va kechki payt bilan aloqasi yo'q.

雨 - 雨字头 *yǔ zì tóu* – yomg'ir

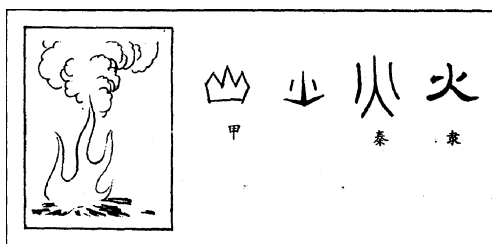

霜 *shuāng*– muz; 雪 *xuě*– qor; 雷 *léi*– momoqaldiraq; 雾 *wù* – tuman.

«雨» kaliti yog‘ayotgan yomg‘ir ko‘rinishida tasvirlangan, ushbu kalit ifodalangan ko‘pgina iyerogliflar mazmuni osmondagi bulut, yomg‘ir, chaqmoq va turli tabiat hodisalari bilan bog‘liq bo‘ladi. Masalan, 雪 *xuě*, 雾 *wù*, 霜 *shuāng*, 露 *lù*, 霞 *xiá*, 霓 *ní*, 霄 *xiāo*, 霉 *méi*, 霁 *jì*, 霾 *mái*, 雯 *wén*, 霹 *pī*, 雳 *lì* va boshqalar. «霉» iyeroglifi olxo‘ri pishadigan paytdagi yomg‘ir mavsumi, «霁 *jì* » yomg‘ir va qor yog‘gandan so‘ng havoning ochilib ketishi, «雯 *wén* » iyeroglifi turfa naqshdagi bulutlar, nihoyat, «霹 *pī* 雳 *lì* » vahimali momaqaldiraq ma’nolarini ifodalaydi.

«雨 *yǔ*» kaliti aks etgan ba’zi iyerogliflarning avvalgi ma’nosi osmondagi bulut, yomg‘ir, chaqmoq va turli tabiat hodisalari bilan aloqador bo‘lsa-da, hozirgi kunda mazmunan bo‘g‘liq emas. Masalan, «需要 *xū yào* »ning «需 *xū* » iyeroglifi 小篆 da yomg‘irda ivib ketgan odamga qiyoslanadi, keyinchalik yomg‘ir tinishini kutib turish lozimligi ma’nosini ifodalay boshlagan. «零星 *líng xīng* »dagi «零 *líng*» iyeroglifining asl ma’nosi mayda yomg‘ir, «霍然 *huò rán*» ning «霍 *huò* »iyeroglifi ilk ma’nosi yomg‘ir quyayotgan mahalda osmonda zo‘rg‘a uchayotgan qushchaning tovushi deb aytiladi. «霸 *bà*» har oy boshida ko‘rinadigan yangi oymomo ma’nosini, «震动 *zhèn dòng*» dagi «震 *zhèn*» avvallari momaqaldiraqning bir turi nomini, «霎时间 *shà shí jiān* »ning «霎 *shà*» iyeroglifi mayda yomg‘ir ma’nolarini ifodalagan.

火– 火字旁 *huǒ zì páng* – olov

烟 *yān*– chekish; 烧 *shāo* – yonmoq; 炉 *lú* – plita; 伙 *huǒ* – hamkorlik.

«火» kaliti 小篆 da yonayotgan olov ko‘rinishini aks ettirgan bo‘lib, ushbu kalit ishtirok etgan ko‘pgina iyerogliflar olov ma’nosi bilan bog‘langan. Masalan, 烧, 烫, 爆, 炸, 炒, 烟, 熄, 灯, 燥, 灾, 炎, 灸, 熨.

«火» kaliti aks etgan ba'zi iyerogliflar olov, yondirmoq ma'nolari bilan to'gridan-to'g'ri bog'lanmagan bo'lsa-da, birmuncha umumiylik mavjud. Masalan, «灿» iyeroglifining ma'nosi yorug'likning yorqinligini bildiradi. «煌» mazmunan yorqin, nur, «烁» hurmatga sazovor, faxrli, «焕» muhtaram, yorqin, «耿» nurli, yorug' ma'nolarini bildiradi.

Ba'zi «火» kaliti ishtirokidagi iyerogliflar mazmuni olov ma'nosi bilan bog'lanmagan, lekin ularning dastlabki ma'nolari olov va issiqlik so'zlari bilan umumiylikka ega. Masalan, «烦躁» ning «烦» iyeroglifi ma'nosi isitma chiqishi va bosh og'rig'i bilan bog'liq. «烂熟» dagi «烂» olov bilan mahsulotlarni qaynatish degan ma'noni, «灰烬» dagi «灰» yong'indan so'ng qoladigan kulni bildiradi.

Eslatma, «伙» – 夥 ning soddalashtirilgan ko'rinishi. «伙» ning «火» kaliti ham ma'noni, ham talaffuzni anglatadi. Qadim zamonlarda qo'shnlardagi askarlarni o'n kishidan iborat guruhlariga birlashtirishgan, bir guruh bir gulxandan foydalanib ovqat tayyorlagan. Bu askarlar «伙伴» deb atalgan bo'lib, keyinchalik «火»ga «亠» kaliti qo'shilgan va «伙» tarzida yozila boshlangan. Hamkor, yo'ldosh ma'nolarini bildiradi. Iyeroglif soddalashtirish jarayonida 夥 uchun «伙» sodda ko'rinish sifatida tanlab olingan. «灭» «滅» ning soddalashtirilgan ko'rinishi bo'lib, murakkab ko'rinishdagi iyeroglifning bir qismi hisoblanadi. Uning yuqori qismida «一», quyi qismida «火» bo'lib, olovni o'chirish ma'nosini anglatadi.

灬 – 四点低 *sì diǎn dī* – olov

热 *rè*–issiq; 熟 *shú*–pishgan; 照 *zhào*–yoritmoq; 燕 *yàn* – qaldirg'och.

«火» kaliti iyeroglifning quyi qismida ifodalanib kelsa, to'rt nuqta *dian* imlo chizig'idan iborat «灬» tarzida yoziladi. Ushbu kalit ishtirok etgan iyerogliflar ham olov ma'nosi bilan aloqador bo'ladi, masalan, 热, 煮, 熟, 烹, 煎, 烈, 照, 熬, 焦, 熏, 蒸 va boshqalar. «蒸» avval olov ma'nosi bilan aloqasi bo'lmagan, po'stli somonni ifodalagan bo'lgani tufayli yuqori qismida «艹» kaliti aks ettirilgan, quyi qismidagi «𩚑» talaffuzni anglatadi. Keyinchalik qovurmoq ma'nosini ifodalashda qo'llana boshlagan.

«灬» kaliti ishtirok etgan ba'zi iyerogliflarning hozirgi kundagi ma'nosi olov bilan bog'liq bo'lmasa-da, dastlabki asl mazmuni ushbu

ma'noni ifodalagan. Masalan, «黑» iyeroglifining yuqori qismidagi kalit tutun chiqayotgan deraza ko'rinishini ifodalaydi, quyi qismida esa «火» kaliti. «黑» ning asl ma'nosi derazadan chiqayotgan tutunning rangi hisoblanadi. «然» iyeroglifining asl ma'nosi yondirmoq, «熙» ning eng avvalgi ma'nosi olov bilan quritmoq, «烝» asl ma'nosi olovda qovurmoq, «庶» ning asl ma'nosi esa olov bilan toshni yondirmoq deb yuritiladi.

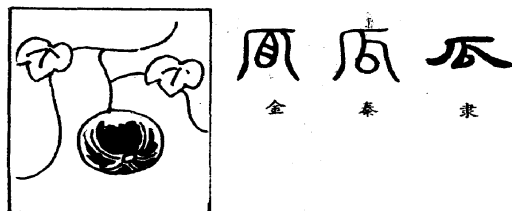
Ba'zi iyerogliflarda aks etgan «灬» kaliti olov ma'nosiga bog'liq emas, bunday iyerogliflarning quyi qismidagi avvalgi kalit vaqt o'tib yozuv islohotlari natijasida 四点低 kalitiga o'zgargan. Masalan, «魚» ning murakkab ko'rinishi «𩺰» tarzida yozilgan, bunda «灬» kaliti baliqning qoshini, «燕» dagi «灬» kaliti qaldirg'ochning qoshini aks ettirgan. «鳥» iyeroglifining murakkab varianti 𪇐 tarzida yozilgan bo'lib, bunda «灬» kaliti qushning qoshi va urug'ini anglatgan. 鳥 iyeroglifining asl ma'nosi qushning bir turi bo'lib, quyi qismidagi «灬» yuqoridagi ma'noni anglatgan. «馬» ning murakkab ko'rinishi 𩰚 bo'lib, bunda «灬» otning oyog'i va qoshi ma'nosini beradi. «熊» dagi «灬» pandaning oyog'i hisoblanadi. «无» iyeroglifining murakkab ko'rinishi 𠂇 bo'lib, qadimgi yozuvlarda qo'lida raqs elementi bilan raqs tushayotgan odam tasvirini ifodalagan, quyi qismidagi «灬» odamning oyog'ini aks ettiradi, keyinchalik 无 ko'rinishida yozila boshlandi, raqs so'zini esa 舞 iyeroglifi ifodalamoqda.

«煞» iyeroglif «杀» ning an'anaviy ifodasi, uning quyi qismidagi «灬» qanday ma'no anglatishi ma'lum emas.

Eslatma: «杰» iyeroglifi – 傑 iyeroglifining soddalashtirilgan ko'rinishi, ushbu iyerogliflar dastlab bir ma'noni anglatmagan, «杰» avvallari kishilar ismlarida aks etgan, asl ma'nosi aniq emas. 傑 esa iqtidorli inson ma'nosini bildiradi. «杰» keyinchalik qahramon ma'nosini ifodalashda ham qo'llanila boshladi.

«灬» iyeroglifning quyi qismida ifodalanadi, ushbu kalit to'rt nuqta *dian* imlo chizig'idan tashkil topgani bois 四点低 deb nomlanadi.

瓜 – 瓜字旁 *guā zì páng* – poliz ekinlari

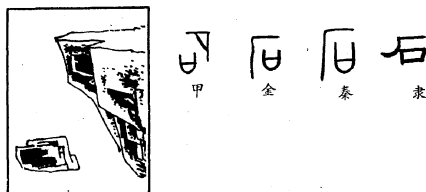
瓢 *ráng* mag'iz, 瓣 *bàn* yaproq, 瓢 *piáo* cho'mich, 呱 *guā* tovushning bir turi kabi iyerogliflar tarkibida uchraydi.

瓜 kalitining qadimgi ko'rinishi poliz ekinlari ko'rinishida bo'lgan. Bu kalit qatnashgan iyeroglifning katta qismi poliz ekinlari nomi bilan

aloqador. Masalan, 瓢 mag‘iz, 瓣 barg, 瓢 cho‘mich, 呱 tovushning bir turi kabi.

Ba‘zi 瓜 kaliti qatnashgan iyerogliflar poliz ekinlari bilan umuman aloqasi bo‘lmay, ular faqatgina talaffuz berish uchun xizmat qiladi, masalan, 呱 gua, 弧 hu, 瓜 gua, 狐 hu kabilar. Shuning uchun qadimdan hozirgacha iyerogliflarda islohotlar o‘tkazilganligi bois ko‘p o‘zgarishlar bo‘lgan va ba‘zi iyerogliflarning o‘qilishi avvalgidek emas.

石-石字旁 *shí zì páng* – tosh

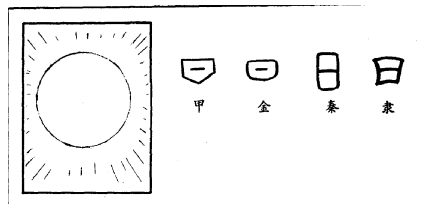
«石» kaliti shaklan toshga o‘xshagani uchun «石» kalitli iyerogliflarning aksariyati tosh bilan aloqasi bor. Misol uchun, 砂 *shā* yirik qum, 砖 *zhuān* g‘isht, 碑 *bēi* haykal, 磨 *mó* yanchmoq, 碎 *suì* maydalamoq, 砸 *zá*, 砰 *pēng*, 碗 *wǎn*, 磁 *cí*, 碾 *niǎn*, 岩 *yán*, 礁 *jiāo*, 矿 *kuàng* va hokazo.

Hozirga kelib ayrim «石» yon kalitli iyerogliflarning tosh bilan umuman aloqasi yo‘q, lekin qadimda bu iyerogliflar tosh bilan aloqasi bo‘lgan. Masalan, «研磨» (randalamoq) dagi «研» ning asl ma‘nosi sinchkovlik bilan tozalamoq bo‘lgan. «确凿» (haqqoniy)dagi «确» ning eng qadimgi ma‘nosi 坚固 chiqamli, 坚硬 qattiq bo‘lgan. 忙碌 (band bo‘lmoq)dagi «忙» ning avvalgi ma‘nosi toshning ko‘p bo‘lib turgan holatini anglatgan.

«基础» (fundamental)dagi «基» ning avvalgi ma‘nosi qo‘yilgan ustun ostidagi xarsangtosh ma‘nosini anglatgan. «碧» (ko‘kimtir-yashil)ning asl ma‘nosi esa yashil rangli qimmatbaho tosh bo‘lgan. «磕» (urib sindirmoq)ning qadimgi ma‘nosi esa toshlarni bir-biri bilan urishtirgandagi ovozdir. «砰» (taraqlamoq, charsilab tushmoq) iyeroglifi esa tosh tepadan tushib ketgandagi ovozni anglatgan. «磅» (tarozi) iyeroglifining qadimgi ma‘nosi ham toshning pastga tushgandagi ovozi ma‘nosini anglatgan. «码» (hisoblagich) iyeroglifi esa qadimda nefrit toshi ma‘nosini anglatgan. «碍» iyeroglifining asl ma‘nosi – o‘ramoq, to‘sqinlik qilmoq. «砍» iyeroglifi esa ajratmoq sifatida qo‘llanilgan, 碍, 砍 yonida tosh kaliti bor va u tosh bilan aloqasi borligini ifodalaydi. «泵» *bēng* iyeroglifi ingliz tilidagi «pump» – nasos so‘zi tarjimasida qo‘llanadi va suv tortgich ma‘nosini ifodalaydi. Chunki tosh suvga tushganda «gum»ga o‘xshagan tovush hosil qiladi, shu sababi «泵» iyeroglifi suv va tosh kalitlaridan tashkil topgan.

«碩» iyeroglifining tosh bilan umuman aloqasi yo‘q, undagi tosh kaliti iyeroglif o‘qilishini ifodalaydi. Chunki azaldan iyerogliflarda o‘zgarishlar sodir bo‘lgan, shu sababli uning o‘qilishi qadimgi o‘qilishidek emas.

日- 日字旁 *rì zì páng* – kun, quyosh kaliti

日 *rì* – quyosh, 明 *míng* – yorug‘lik, 晒 *shài* – quritmoq, isinmoq, 时 *shí* – vaqt, 星 *xīng* – yulduz.

日 iyeroglifi quyosh ko‘rinishiga o‘xshaydi, 日 iyeroglif oldida kelsa quyosh, vaqt va ob-havo bilan bog‘liq bo‘ladi. Masalan: 明, 暗, 昨, 春, 时, 早, 晚, 阳, 晴 va b. Ayrim old 日 iyerogliflarning hozirgi ma‘nosi quyosh, vaqt va ob-havo bilan aloqasi yo‘q, lekin ularning oldingi ma‘nosi quyosh, vaqt va ob-havo bilan aloqador. Masalan: 是非 ning 是 oldingi yozilishi – 是 tepa qismida 日, pastki qismida 正, to‘liq quyosh ma‘nosini ifodalaydi. 愚昧 ning 昧 asl ma‘nosi – qorong‘ulik. 昙花 ning 昙 asl ma‘nosi – bulutli. 晃眼 ning 晃 oldingi ma‘nosi – nurlarning yorug‘ligi. 昭然 ning 昭 asl ma‘nosi – quyosh nurlarining yorug‘ligi. 普遍 ning 普 oldingi ma‘nosi – qorong‘ulik. 晕眩 ning 晕 ilgarigi ma‘nosi – quyosh, oyning yorug‘ligi. 暴露 ning 暴 asl ma‘nosi – quyoshda qoraymoq. 暂时 ning 暂 asl ma‘nosi – vaqtning qisqaligi. 亲昵 ning 昵 avvalgi ma‘nosi – kundan kunga yaqin bo‘lmoq. 昌盛 ning 昌 ilk quyosh nurlarini bildirgan. 旺 iyeroglifining asl ma‘nosi quyosh nurlari chiroyliligini ifodalaydi. 量 iyeroglifining asl ma‘nosi ochiq havoda ishlamoqni bildiradi. 显 to‘liq yozilishi – 顯, asl ma‘nosi – quyosh ipaklarini ko‘rmoq. 昆 iyeroglifi – «比».

«日» ning pastida, asl ma‘nosi – umumiy, birlashgan. 莫 iyeroglifi daraxt va o‘tlar orasidagi kun botishiga o‘xshaydi, ma‘nosi – oqshom vaqti. 昂 iyeroglifining asl ma‘nosi – boshni ko‘tarmoq. Ayrim iyerogliflar oldida 日 bo‘lsa, quyosh, vaqt va ob-havo bilan aloqasi yo‘q, ular avvalgi old 日 bo‘lmagan, iyerogliflarning ko‘rinishi o‘zgarganda ular 日 ko‘rinishida yozila boshlangan. Masalan, 星 iyeroglifining tepa qismi oldin yulduz ko‘rinishida bo‘lgan. 易 iyeroglifi kaltakesak ko‘rinishida bo‘lgan, tepa qismi kaltakesak boshi. 晋 iyeroglifining tepasi ikkita nayza, pastida qadalgan nayza quroli. 曲 iyeroglifining avvalgi shakli qiyshaygan ko‘rinishga ega, ma‘nosi qiyshaygan, bukilgan. 皙 iyeroglifining avvalgi yozilishi 皙, pastida 白, ma‘nosi – oq tanli odam. Keyinchalik iyeroglif ko‘rinishi 皙 ga o‘zgarib, tushunarli,

tushunmoq degan ma'nolarni bildirgan. 暂 ni 晰 qilib ham yozsa bo'ladi, hozir 晰 namunali iyeroglif hisoblanadi.

麻- 麻字头 *má zì tóu* – kanop

磨 (oddiy), 摩 (ishqalanish), 嘛 (undov belgi), 糜 (bo'tqa, jazolanish).

麻 kalitining ma'nosi uyida sariq ip yigirayotgan odam kabi tarjima qilinadi. Bu kalit ko'pincha ohangni ifodalab keladi, masalan: 嘛, 糜, 靡, 摩, 磨, 魔 等等. Chunki hozirgi va avvalgi iyerogliflarning o'qilishida farq bo'lgan, avvalgi iyerogliflarning o'qilishi hozirgi bilan o'xshamagan.

歹- 歹字旁 *dǎi zì páng* – halokatli, yovuz kaliti

死 si – o'lmoq, 殃 yang – kulfat, 残 can – toshbag'ir, 殉 xun – qandaydir sabab tufayli o'lmoq.

歹 iyeroglifi go'shti yo'q suyakka o'xshaydi. Bu kalit bilan keladigan iyerogliflarning ko'pchiligi shafqatsiz va xavfli vaziyatlar bilan bog'liq. Masalan: 死 si – o'lmoq, 残 can – shafqatsiz, 歼 jian – buzmoq va b.

«百战不殆» dagi 殆 dai xavfli degan ma'noni anglatadi (har bir jangni yutmoq).

«暴殄天物 *bào tiǎn tiān wù* tabiat ne'matlarini isrof qilmoq» dagi 殄 tian ning ma'nosi yo'qolmoq degani. Bu kalit bilan keladigan ba'zi iyerogliflar shafqatsiz, yo'qolmoq ma'nolari bilan bog'liq emas, lekin qadimda shunday ma'no anglatgan. Masalan, 特殊 te shu dagi 殊 ilk ma'nosi– o'ldirmoq. 排列 pai lie dagi 列 ilk ma'nosi – pichoq bilan bo'lmoq. 繁殖 fan shi dagi 殖 ilk ma'nosi– yog'li go'sht aynib qoladi.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Tabiat va tabiat hodisalariga oid kalitlar soni qancha?
2. Tabiat va tabiat hodisalariga oid kalitlar qaysi iyerogliflarda uchraydi?
3. O'simliklarga oid kalitlar bilan yasalgan iyerogliflarni izohlang.

3.2. Hayvonot dunyosiga oid kalitlar

Darsning maqsadi: xitoy tilidagi hayvonot dunyosiga oid kalitlar haqida ma'lumot berish.

Tayanch so'z va iboralar: cho'chqa, to'ng'iz, pat, yomon illat; o'lik, jun, hayvon tirnog'i, sigir, it, teri; charm, hayvon izi, qo'y, pat, go'sht, sher, hasharot, shox, adolat va haqiqat ramzi bo'lgan hayvon

nomi, ilon, chig'anoq, ajratmoq, kalta dumli qush, xom charm, oshlangan charm, shamol, ot, suyak; skelet, baliq, qush, jayron, qurbaqa, sichqon, ajdar, toshbaqa.

彡 – 三撇旁 *sān piě páng* – patli, yengil

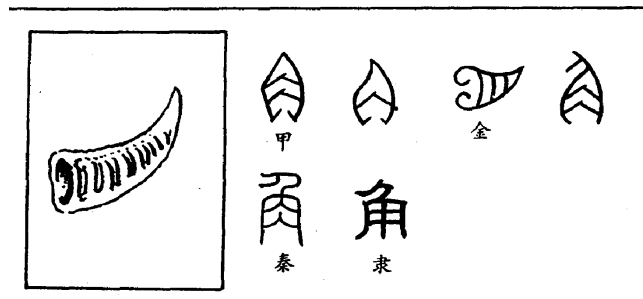
须 xu – soqol, 彩 cai – turfa xil, 影 ying – soya, 彭 peng – familiya.

«彡» kaliti hayvonlarning mo'ylovi yoki gulli naqsh ma'nolarini bildiradi. 彡 kaliti ishtirok etgan iyerogliflarning ko'pchiligi ushbu ma'nolar bilan aloqador. Masalan, «须» iyeroglifining «彡» kaliti yuzdagi mo'ylov yoki soqol ma'nosini, «彪» iyeroglifidagi «彡» kaliti yo'lbars terisidagi yo'l-yo'l izlar ma'nosini, «彩» ning «彡» kaliti rangbarang naqsh ma'nosini ifodalab keladi. «形» ning «彡» kaliti tananing ko'rinishi ma'nosida, «影» dagi «彡» yorug'lik soyasi ma'nosida keladi. «彤» iyeroglifining ma'nosi qizil rang bilan qurol-aslahani bo'yash ma'nosini, «彰» murakkab, chalkash naqshni qayta ishlash ma'nosini bildiradi. «彬» ning ma'nosi yaxshi sifat orqali ijobiy natija yuzaga kelishi degani. «修» mazmunan naqsh ko'rinishini qayta tuzatish deb talqin etiladi.

«彡» kaliti ishtirok etgan ba'zi iyerogliflar hayvon mo'ylovi yoki rangli naqshlar ma'nosi bilan umuman bog'liq emas. Masalan, «彭» iyeroglifining chap tomonida «彡», ya'ni do'mbira berilgan bo'lib, uning o'ng tomonidagi «彡» kaliti do'mbira chalinganda taralayotgan ohang ma'nosini bildiradi. «彦» iyeroglifi (金文) qadimda ma'naviyatli odam ma'nosini ifodalagan, ushbu iyeroglifning yuqorisida «文» kaliti, quyi qismida «弓» bo'lib, o'rtasidagi «厂» so'zning talaffuzini anglatadi, keyinchalik yozuv islohotlari natijasida ushbu kalit o'zgarishlarga uchragani tufayli «弓» «彡» tarzida yozila boshlagan.

«彡» kaliti uchta pie imlo chizig'idan iborat bo'lgani tufayli «三撇旁» deb nomlanadi.

角 – 角字旁 *jiǎo zì páng* – shox

«角» kalitining qadimgi ko'rinishi yovvoyi hayvonlarning shoxini eslatgan, «角» kalitli iyerogliflar hayvonlarning shoxlari bilan aloqador.

Masalan: «解剖» (murdani yorish)dagi «解» qo‘l bilan sigir shoxi yordamida jonliqni so‘yish ma’nosini ifodalaydi. «抵触»dagi«触»ikki shox o‘rtasida muvozanatga keltirmoq degan ma’noni anglatgan.

Ma’lumotlarga qaraganda, qadimda buqalarning shoxidan may ichish vositasi, ya’ni jom yoki qadah o‘rnida foydalanishgan, shu sababli sharob, may kabi vositalarda «角» kaliti ko‘p uchraydi. Masalan:

觥 (shang)

觥 (gu)

觥 (zhi) va b.

革 – 革字旁 *gé zì páng* – teri, charm

«革» kaliti shilib olingan hayvon terisi ma’nosini anglatadi. «革» kalitli iyerogliflarning aksariyati teri, charm bilan aloqador, masalan: 鞋, 靴, 鞭, 鞍 va b.

Hozirga kelib ayrim «革» kalitli iyerogliflarning charm bilan aloqasi yo‘q, ammo ularning eng qadimgi ko‘rinishlarida charm va teri vositalari bilan uzviy aloqador bo‘lgan. Masalan: «巩固» (mustahkam)dagi «巩» iyeroglifi 繁体字 dagi ko‘rinishi «鞏» bo‘lgan, u charmli arqon (chilvir) bilan bog‘lash ma’nosini anglatgan. «勒» esa otning bosh qismi ma’nosini bildirgan, «靶» ning eng qadimgi ma’nosi otning yuganidir. «鞣» qadimda charmdan yasalgan koptok, «靳» otning ko‘krak qismiga tutiladigan himoya vositasi ma’nosida qo‘llangan.

肉月旁 *ròu yuè páng* – go’sht, muskul kaliti

脚 jiao – oyoq, 有 you – bor, mavjud, 肚 du – qorin, 肥 fei – semiz.

Go’sht oy kaliti go’sht shakliga o‘xshaydi. Uning shakli oyga o‘xshagani uchun odamlar uni go’sht-oy kaliti deb nomlashga odatlanishgan, go’sht-oy kaliti bilan keladigan iyeroglif ko‘pchiligi tana va go’sht bilan bog‘liq. Masalan: 脚 oyoq, 肩 jian – yelka, 脑 nao – miya, 胃 wei – oshqozon, 脸 lian – yuz. 胶 jiao ning ma’nosi – go’sht terisidan qilingan yopishqoq qorishma. «五脏» dagi «脏» fantizida 臟 yozilib, ma’nosi ichki organ degani. 膘 iyeroglifining ma’nosi sigir qornining ikki tarafidagi go’shtni bildiradi.

Ba’zi go’sht-oy kaliti bilan keladigan iyerogliflarning hozirgi kundagi ma’nosi tana va go’sht bilan bog‘liq emas, lekin ularning boshlang‘ich ma’nosi tana va go’sht bilan bog‘liq. Masalan, 有 iyeroglifi

qo‘lida bir bo‘lak go‘sht ko‘tarib turgan odamga o‘xshaydi. 胡 ning ilk shakli panjasida go‘sht ushlab turgan hayvonga o‘xshaydi. 肯 ning ilk ma’nosi suyak ustidagi go‘sht ma’nosini anglatadi. «生育» dagi 育 bola tug‘ayotgan ayolga o‘xshaydi. «不肖» o‘g‘li otasiga o‘xshamaydi ma’nosini bildiradi.

脱 ning ilk ma’nosi tanasi ozg‘in degani. 胁 fantizida 脅 tarzida yozilib, ilk ma’nosi – qo‘ltiqdan to belgacha bo‘lgan qism. 胭 yan iyeroglifi bilan 咽 iyeroglifi sinonim, ikkalasi ham tomoq degani. 佳肴 *jia yao* dagi 肴 ning tepasidagi 爻 kaliti uning o‘qilishini ifodalaydi, pastidagi 月 ning ma’nosi – pishgan go‘sht mahsuloti. 腌 iyeroglifining ilk ma’nosi – go‘shtni tuzlamoq. 腊 xi fantizida 臘 ko‘rinishida bo‘lib, biror-bir jonzotning go‘shtini qurbonlik qilish degan ma’noni anglatadi. 隋 sui ning ilk ma’nosi qurbonlikdan qolgan go‘sht degani. 腥 xing iyeroglifining ilk ma’nosi – kasal cho‘chqa go‘shtida yulduz yoki guruch kurmagiga o‘xshaydigan zararli modda.

腩腩 mian dian dagi 腩 dian iyeroglifining ilk ma’nosi go‘shtli taomlar mo‘l-ko‘l degani. 能 iyeroglifi ayiqqa o‘xshaydigan yovvoyi hayvonni bildiradi. 脆 cui iyeroglifining ma’nosi – sindirish oson, 月 go‘sht-oy kaliti borligi uning go‘sht bilan bog‘liqligini ifodalaydi.

肮脏 ang zang fantizida 骯髒 ko‘rinishida bo‘lib, ilk ma’nosi – egilgan tana, kir, toza emas. 肮 va 骯 oldin bitta iyeroglif bo‘lmagan. 肮 ang iyeroglifining ma’nosi – katta arteriya, sodda shakl – 肮 ga o‘zgartirilgan. 脏 fantizida «tananing ichki organi» ma’nosini anglatganda 臟 yozilgan, kir, toza emas degan ma’noni anglatganda 髒 ko‘rinishida yozilgan. Sodda iyeroglif shakliga o‘tilganda 脏 zang ko‘rinishida yozilgan.

«月» go‘shtni ifodalovchi kalit iyeroglifning chap tarafida yozilib, keyinchalik oy kaliti bilan bir xil yozilgan, odamlar buni farqlash uchun go‘sht-oy kaliti deb nomlashgan.

皮 - 皮字旁 *pí zì páng* – charm kaliti

皱 *zhòu* ajin, 皴 *cūn* dars ketmoq, 鞣 *jūn* sovuqdan yorilmoq, 披 *pī* yelkaga tashlamoq.

皮 kaliti qurol olib kurashmoq degan ma'noni anglatadi. 皮 kaliti bilan qo'llanilgan ko'plab iyerogliflar teri ma'nosi bilan bog'liqdir. Masalan: «皮肤皱纹»dagi 皱 iyeroglifi, «皮肤皴裂»dagi 皴 iyeroglifi, «皮肤鞣裂»dagi 鞣 iyeroglifi va b.

Ba'zi 皮 kaliti qatnashgan iyerogliflar teri ma'nosi bilan bog'liq emas. Bu iyerogliflarda ishtirok etgan 皮 kaliti faqatgina o'qilishni ifodalaydi, xolos. Masalan: 披, 疲, 被, 波, 玻 va b. Qadimda fonetikada, ya'ni talaffuzda o'zgarishlar sodir bo'lganligi sababli ba'zi iyerogliflarning avvalgi va hozirgi o'qilishi bir xil emas.

毛 - 毛字旁 *máo zì páng* – jun kaliti

尾 *wěi* dum, 毫 *háo* jun, 毯 *tǎn* gilam, 耄 *mào* qariya.

毛 kaliti jun kaliti hisoblanib, 毛 kaliti bilan ifodalangan ko'plab iyerogliflar jun, soch ma'nosi bilan bog'liq. Masalan: 尾, 毫, 毯, 毡, 牦, 髦, 旄 va b.

髦 iyeroglifining asl ma'nosi yorqin, nafis sochlar deganidir. 髦 iyeroglifining asl ma'nosi bir turdagi suv qushining patidir.

耄, 耗 iyerogliflari soch ma'nosi bilan aloqador emas. Bu iyerogliflardagi 毛 kaliti faqatgina o'qilishni ifodalaydi, xolos. Qadimda fonetikada o'zgarishlar sodir bo'lganligi sababli ba'zi iyerogliflarning hozirgi va avvalgi talaffuzlari bir xil emas.

髟 - 髟字头 *bìn zì tóu* - soch o'rami kaliti

髟 *bìn* soch, 鬟 *huán* soch turmagi, 髢 *zōng* otning yoli, 髦 *máo* soch popuk.

髟 kalitining o'ng tarafidagi 彡 (shan) xuddi inson sochiga o'xshaydi. Chap tarafidagi 髟 o'smoq ma'nosini anglatadi, birgalikdagi ma'nosi esa uzun sochlarning tebranishi, uchishi degani. 髟 kaliti bilan ifodalangan ko'plab iyerogliflar soch ma'nosi bilan bog'liq. Masalan: 髟, 髢, 鬟, 髦 va b. 头发 so'zidagi 发 iyeroglifining murakkab, ya'ni繁体字dagi ko'rinishi shunday. Bu iyerogliflardagi ifodalangan 髟 kaliti soch ma'nosi bilan aloqador. 时髦 so'zidagi 髦 iyeroglifi mayin, nafis sochlar degan ma'noni bildiradi. 松懈 so'zidagi 松 iyeroglifining繁体字 ko'rinishi shunday. Uning tub ma'nosi opala sochlar deganidir.

贝 - 贝字旁 *chig'anoq*

«贝» ning 繁体字 da yozilish shakli «貝» kabi, yozilishidan chig‘anoqning ustiga o‘xshaydi. Qadimda odamlar chig‘anoqni pul o‘rnida ishlatishgan, shuning uchun chig‘anoq kalitli deyarli barcha iyerogliflar pul va boylik bilan aloqador, masalan: 财, 货, 贫, 费, 赠, 呗, 赔, 贪, 贸, 贿, 资 va b.

Ayrim «贝» kalitli iyerogliflarning hozirga kelib pul bilan aloqasi yo‘q, lekin qadimda aloqasi bo‘lgan. Masalan: «贤惠» dagi «贤» dastlab pulning ko‘pligini bildirgan. «津贴» dagi «贴» ning asl ma’nosi mahsulotning yig‘ilishi, ipoteka ma’nosini anglatgan. «入赘» (turmush qurmoq)dagi «赘» qadimgi ma’nosi esa pul to‘plash bo‘lgan. «人质» (garovga olingan kishi)dagi «质» esa boylik, narsa, buyum to‘plagan odamni nazarda tutgan. «比赛» (musobaqa)dagi «赛» mol-dunyasini boshqalar bilan ulashish ma’nosini ifodalagan. «祝贺»dagi «贺» sovg‘a berib tabriklash, «宾客» dagi «宾»繁体字 da yozilishi «賓» kabi va yiqqan-terganini mehmonga berish ma’nosini anglatadi. «赞助» (ta-minlamoq)dagi «赞» uchrashgandagi sovg‘a, «贻害» (qiyinchiliksiz yashash)dagi «贻» sovg‘a bermoq, «贬值» (kamaytirmoq)dagi «贬» boylik kamayishi ma’nosini, «赖账» (foйда)dagi «赖» esa kirim ma’nolarida qo‘llangan. «婴儿» (go‘dak)dagi «婴» chig‘anoqli taqinchoqlar bilan qornini o‘rab olgan ayol ma’nosini ifodalagan.

Ayrim «贝» kalitli iyerogliflarning hozirga kelib pul bilan aloqasi yo‘q, ammo iyeroglifning talaffuziga xizmat qiladi. Masalan: 呗, 钡, 狽 va b.

«贝» kalitli 繁体字 da «貝» kabi yoziladi, «鼎» markaziy qismi «贝» bilan juda o‘xshash, shuning uchun tarkibida «鼎» bo‘lgan ayrim iyerogliflarda «鼎» o‘rniga «貝» yozilgan. Masalan: «员»繁体字 da «員» ko‘rinishida yozilgan, uning ustki qismidagi «口» esa qozonning og‘zini eslatuvchi ko‘rinishda bo‘lgan. «则» iyeroglifi 繁体字 da «則» ko‘rinishida yozilgan, chap tarafda«鼎», o‘ng tarafda «pichoq» kaliti bilan yozilgan va u pichoq bilan qozonga o‘yib yozish degan ma’noni ifodalagan. «贞» (vafodorlik) 繁体字 da«貞»kabi yozilgan, bunda «鼎» iyeroglif talaffuzini bildirib turadi, «卜»ma’noni anglatadi, «贞»ning asl ma’nosi oldindan taxmin qilmoq deganidir.

大 大字旁 dazipang – katta

天 osmon, 夫 erkak, 达 cho‘zmoq, uzaytirmoq, 奖 mukofot kabi so‘zlarda qo‘llaniladi.

大 kaliti bir odamning qo‘llarini yoyib turgan shakliga o‘xshaydi. Bu kalit bilan kelgan iyerogliflarning ko‘pchiligi odam bilan aloqador. 夫 iyeroglifi sochini yig‘gan odam ko‘rinishiga o‘xshaydi. Qadimda bolalar bir-birlarining sochini tortishgan, kattalar esa ularning sochlarini o‘rab qo‘yishgan, o‘ralgandan so‘ng sochlar qattiq mustahkam turgan.

Ba’zi 大 kaliti bilan kelgan iyerogliflar odam bilan bog‘liq emasga o‘xshaydi, biroq ularning ilk ma’nosi odam bilan bog‘liq. Masalan, 天 iyeroglifi avval katta boshli odam shaklida chizilgan, odamning boshi ma’nosini anglatgan. 天 iyeroglifi qo‘llarini yoygan va boshini qimirlatib ketayotgan odam ko‘rinishiga o‘xshaydi.

«美丽»dagi 美 iyeroglifi qo‘y terisini boshiga kiyib olgan odam ko‘rinishiga o‘xshaydi. 中央 dagi 央 o‘rtadagi odam ma’nosini bildiradi. 夹 iyeroglifi bir odamni ikki qo‘ltig‘idan ushlab turgan ikkita odam ko‘rinishiga o‘xshaydi.

奔 iyeroglifi tepasida ikkita qo‘li bilan harakatlanayotgan odam, pastida uch oyoqli 止 iyeroglifi, ma’nosi yugurayotgan odam.

夷 iyeroglifi kamon ko‘targan odamga o‘xshaydi. 奎 iyeroglifining ilk ma’nosi odam oyoq qismining soni.

奚 iyeroglifi o‘rilgan sochni qo‘l bilan ushlab turgan shaklga o‘xshaydi, «qul» ma’nosini anglatadi.

大 kaliti keyinchalik katta ma’nosini bildirgan va bu kalit bilan keladigan iyerogliflar tana bilan bog‘liq. Masalan, 太 va 大 oldin bitta iyeroglif bo‘lgan, ikkalasi ham katta ma’nosini anglatgan. «神采奕奕»dagi 奕 ning ma’nosi ham katta. 奢 ning ma’nosi katta quloq. «奢侈»dagi 奢 ning ma’nosi ko‘p pul sarflovchi. 奋斗 dagi 奋 qushning patlarini qimirlatib, tanasini kattalashtirib uchishini bildiradi. 套 ning ma’nosi katta narsalarni o‘ramoq, 奄 ning ma’nosi katta va ulkan narsalarni qoplamoq. 夯 ning ma’nosi kuch bilan og‘ir narsani ko‘tarmoq.

Ba’zi 大 kaliti bilan keluvchi iyerogliflar odam yoki katta so‘zlari bilan bog‘liq emas, ular avval bu kalit bilan yozilmagan, xitoy yozuvi rivojlanishi bilan 大 kaliti qo‘llanila boshlangan.

«樊笼»dagi 樊 pastida 升 birlashgan qo‘l ma’nosini bildiradi. Kai-shu – qadimgi xitoy yozuvida ikkita qo‘l – 升大 ga o‘zgargan.

E’tibor bering: «达» iyeroglifi «達»ning sodda shakli bo‘lib, band emas degan ma’noni bildiradi. 达 Han davridagi xitoy yozuvida

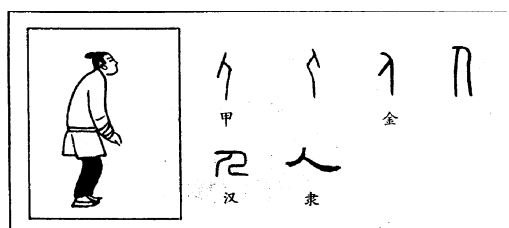
«Iyerogliflar tahlili» kitobida ilk bor qo‘llanilgan. Sodda iyeroglif shakliga o‘tilganda «达» qo‘llanila boshlangan.

类 iyeroglifi 類 ning sodda shakli bo‘lib, bu iyeroglif Jin davridayoq mavjud bo‘lgan. Nafaqat uning o‘ng tarafidagi 頁 tushirib qoldirilib, balki pastidagi «犬»«大»ga o‘zgargan. Sodda iyeroglif shakliga o‘tilganda «类» tarzida yozila boshlangan.

«头» iyeroglifi Han davrida mavjud bo‘lgan. Sodda iyeroglif shakliga o‘tilganda 头 iyeroglifi yozila boshlangan.

达, 头, 类 lar odam va katta so‘zlari bilan bog‘liq emas.

亻 – 单人旁 tik turgan odam kaliti

你 sen, 他 u, 休 dam olmoq, 信 haqiqat kabi so‘zlarda qo‘llaniladi.

人 iyeroglifi yon bo‘lak kaliti sifatida kelganida 亻 tarzida yozilib, bu kalit bilan keladigan iyerogliflarning ko‘pchiligi odam va odam harakati bilan bog‘liq. Masalan, 你 sen, 他 u, 休 dam olmoq, 俩 ikkovi, 伯 amaki. «休息»dagi 休 ning ma’nosi daraxtga suyanib dam olayotgan odamni bildiradi. Ba’zi bu kalit bilan keladigan iyerogliflar odam va odam harakati bilan bog‘liq bo‘lmaydi, lekin ularning boshlang‘ich ma’nosi odam va odam harakati bilan bog‘liq. Masalan:

但 ning ilk ma’nosi – tananing tepa qismidagi kiyimni yechish.

何 iyeroglifi yelkasida narsa ko‘tarib turgan odam ko‘rinishiga o‘xshaydi. 件 iyeroglifining ilk ma’nosi – odamning sigirlarni tartibga keltirishi.

便 iyeroglifining ilk ma’nosi – odamni xotirjam qilish.

低 ning ilk ma’nosi – boshini egib turgan odam.

变化 dagi 化 odamning egilib umbaloq oshishiga o‘xshaydi.

倍 ilk ma’nosi – ko‘tarmoq.

偏 ning ilk ma’nosi – egilib turgan odam, to‘g‘ri emas, notekis.

俄 ning ilk ma’nosi ham egilib turgan odam.

仗 ning ilk ma’nosi yog‘och ushlab turgan odamni bildiradi.

守候 dagi 候 ning ilk ma’nosi – kuzatmoq, navbatchilik qilmoq.

埋伏 dagi 伏 ning ilk ma'nosi itning egilib odamni kutishini bildiradi. 依靠 dagi 依 iyeroglifi odamning yo'rgaklangan chaqaloq ko'rinishiga o'xshaydi.

优秀 dagi 优 hamda 倡议 dagi 倡 ning ilk ma'nosi qadimgi davrdagi san'atkorlar ma'nosini bergan.

估计 dagi 估 ning ilk ma'nosi – savdogar.

俗 ning ilk ma'nosi kishilarning urf-odatlarini anglatgan.

倘 ning ilk ma'nosi hayratlanish, ikkilanish holatini ifodalagan.

交付 dagi 付 ning ilk ma'nosi – narsani olib boshqa odamga berish.

落伍 dagi 伍 ning ma'nosi – besh kishining uyushgan ittifoqi.

什 ilk ma'nosi yashash hujjati, o'n kishining bir birlikda bo'lishi ma'nosini anglatgan.

替代 dagi 代 ning ilk ma'nosi – bir kishining boshqa kishi bilan almashishi. «供给»dagi 供 ilk 共 tarzida yozilgan, shakli uy-ro'zg'or buyumlarini ikki qo'li bilan qo'yayotgan odamga o'xshaydi. Keyinchalik tik turgan odam kaliti bilan yozilgan.

作 oldin 乍 tarzida yozilib, boshlanish ma'nosini anglatgan. Keyinchalik 𠂇 kaliti bilan yozilgan. 做-作 ning nostandart shakli.

3.3. Tana a'zolariga oid kalitlar

Darsning maqsadi: xitoy tilidagi inson va inson tanasi a'zolariga oid kalitlar haqida ma'lumot berish.

Tayanch so'z va iboralar: ochilgan og'iz, kuch, xususiy, kaft, og'iz, 3, 2 sm.ga teng uzunlik o'lchovi, usul, yo'l, qo'l, qarshi olmoq, harakatlanmoq, yurmoq, yurak, qo'l, daraxt novdasi, urmoq, gapirmoq, bayon etmoq, turmoq, bambukli nayza, ota, avlod, tish, shirin, oyoq, majaqlamoq, ko'z, mo'ylov, quloq, yozuv ashyosi, yo'ldosh, o'zi, til, to'siq, qator, rasta, oldinga qarab yurmoq, ko'rmoq, til, yurmoq, oyoq, achchiq, shirin, tez yurmoq, yetib olmoq, yuz, tovush, bosh, yetakchi, bosh, birlamchi, hid, bo'y, yovuz ruh, ruh, burun, ensa, chakka.

Xitoy tilidagi tana a'zolari bilan bog'liq kalitlar boshqa turkumga qaraganda ko'proq – 46 ta bo'lib, ularga quyidagilar kiradi: ochilgan og'iz, kuch, xususiy, kaft, og'iz, 3, 2 sm.ga teng uzunlik o'lchovi, usul, yo'l, qo'l, qarshi olmoq, harakatlanmoq, yurmoq, yurak, qo'l, daraxt novdasi, urmoq, gapirmoq, bayon etmoq, turmoq, bambukli nayza, ota, avlod, tish, shirin, oyoq, majaqlamoq, ko'z, mo'ylov, quloq, yozuv ashyosi, yo'ldosh, o'zi, til, to'siq, qator, rasta, oldinga qarab yurmoq, ko'rmoq, til, yurmoq, oyoq, achchiq, shirin, tez yurmoq, yetib olmoq,

yuz, tovush, bosh, yetakchi, bosh, birlamchi, hid, bo'y, yovuz ruh, ruh, burun, ensa, chakka.

Quyida ushbu kalitlarga to'xtalamiz:

言 (讠) 言字旁 yán – til kaliti

课 kè – dars, mashq, topshiriq, 说 shuō – gapirmoq, 誓 shì – qasam, 唁 yàn – ovutmoq, ta'ziya bildirish.

言 iyeroglifi og'zini ochib gapirayotgan odam ko'rinishiga o'xshaydi. Iyerogliflar oldida 言 bo'lsa, ularningko'pi gapirmoq bilan bog'langan. 言 iyerogliflarning chap tomonida tursa, qisqartirilgani 讠 hisoblanadi, masalan, 说, 语, 读, 谢, 课, 讲, 谈 va b. 自诩 ning 诩 asl ma'nosi – katta gapirmoq, maqtanmoq. Ayrim iyerogliflar oldida 言 (讠) kelsa, hozirgi ma'nosi gapirmoq bilan bog'liq emas, lekin uning oldingi ma'nosi gapirmoq bilan bog'liq edi. Masalan: 许诺 ning 许 asl ma'nosi – guruchni maydalaganda chiqadigan ovoz. 请求 ning 请 asl manosi – xabar bermoq. 证明 ning 证 oldingi ma'nosi – xabar bermoq, chaqimchilik, guvohlik. 警告 ning 警 asl ma'nosi – ogohlantirmoq. 校订 ning 订 oldingi ma'nosi – muhokama, muzokara. 详细 ning 详 oldingi ma'nosi – o'rganib chiqmoq, puxta muhokama qilmoq. 詹 oldingi ma'nosi – ko'p gapirmoq. 诧异 ning 诧 oldingi ma'nosi – maqtanmoq. 荒诞 ning 诞 asl ma'nosi – aldamoq. 谬论 ning 谬 ma'nosi – bema'ni gaplani gapirish. 讹误 ning 讹 ma'nosi – mishmishlar, tuhmat. 谦让 ning 让 ma'nosi – ayblamoq, urishmoq. 口诛笔伐 ning 诛 ma'nosi – urishmoq. Ayrim iyerogliflar oldida 言 (讠) ishtirok etsa, adabiy asar va yozish bilan bog'liq. Masalan: 诗歌 ning 诗, 词曲 ning 词, 谚语 ning 谚, 谜语 ning 谜, 记录 ning 记 va b. Ayrim iyerogliflar oldida 言 (讠) ishtirok etsa, axloq, vijdonlilik bilan bog'liq. Masalan: 友谊 ning 谊 asl ma'nosi – haqiqat. 原谅 ning 谅 asl ma'nosi – ishonch. 诚实 ning 诚 ma'nosi – haqiqiylik. 相信 ning 信 asl ma'nosi – gaplarning haqiqiyligi, rostligi. 和谐 ning 谐 asl ma'nosi – garmoniya, uyg'unlik, moslik. 谨慎 ning 谨 ma'nosi – ehtiyotkorlik. 谦虚 ning 谦 asl ma'nosi – xushmuomalalik, kamtar. 唁 iyeroglifi gapirmoq bilan bog'liq emas, undagi 言 talaffuzni ifodalaydi.

力 kuch kaliti

男 *erkak*, 功 *ish*, 助 *yordam*, 劲 *kuchli*, *ishonchli*

力 iyeroglifi dehqonchilik asboblari “耒” “qadimiy dehqonchilikdagi ferma quroli” shakliga o‘xshaydi. “男” erkak iyeroglifi “田” va “耒” iyerogliflarining qo‘shilishidan kelib chiqqan bo‘lib, ma’nosi dalada barmoq bilan asbob yordamida chopilgan yer ma’nosidadir. Chunki, daladagi chopiladigan yerlarning asosiy qismida erkaklar mehnat qiladi. Shuning uchun, “田” va “耒” so‘zlari birikmasidan kelib chiqqan “男” iyeroglifi ham, aynan, erkaklarning xarakterini ko‘rsatadi. “协作” “hamkorlikda ishlash” so‘zining “协” qadimiy “協” iyeroglifidan kelib chiqqan bo‘lib, o‘ng tarafidagi uchta asbob kaliti oddiy mehnatkash xalqni ifodalaydi. Chap tarafidagi “十” kaliti mehnatkash insonlarning birgalikdagi kuchini ifodalaydi.

Chopiladigan yerlar uchun kuch kerak, shuning uchun “力” kalitining yonidagi ko‘pgina so‘zlarning aksariyati kuch bilan aloqasi bordir. Masalan: “劲” “劳” “动” “努” “助” “办” “劫” “勇” “勒” “势” “勃” so‘zlaridir.

“功” so‘zi esa, kuchdan foydalanib ish bajarish misolida gavdalanadi. “办” so‘zi esa, kuchdan foydalanib boshqarish ma’nosidadir. “勃” so‘zining ma’nosi ham kuchdan foydalangan holda, boshqalarni qo‘rqitmoqdir.

Ba’zi bir “力” kalitli so‘zlarining hozirgi ma’nosi kuch ma’nosi bilan aloqasi yo‘q. lekin ularning kelib chiqish ma’nolarining bari kuch ma’nosi bilan aloqasi bordir. Masalan: “劝导 ishontirmoq” so‘zining “劝” so‘zining kelib chiqish ma’nosi ham inson tirish-qoqligidir. “功劳” so‘zining “功” iyeroglifining asl ma’nosi kuchdan foydalangan holda ish bilan mashg‘ul bo‘lmoq ma’nosidadir. “功勋” “xizmat ko‘rsatish” so‘zining “勋” iyeroglifining asl ma’nosi katta omonatlarni bildiradi. “募捐” so‘zining “募” iyeroglifi kuchdan foydalangan holda namoyish etmoq ma’nosiga to‘g‘ri keladi. “劣” so‘zining asl ma’nosi ham kuchi kam va zaifligi xususiyatini bildiradi. “幼” so‘zining ma’nosi kuchi kam deb tarjima qilinadi. “加” so‘zining ma’nosi kattalashtirmoq deganidir. “勘察” tekshirib bilmoq, “勘” so‘zining ma’nosi to‘g‘irlangan nashr deb yuritiladi.

“胁” so‘zining qadimiy ma’nosi ham “脅” bo‘lib, uning kuch ma’nosi bilan hech qanday aloqasi yo‘q. “脅” kishining qo‘ltiqdan to belgacha bo‘lgan qismlari kiradi. Iyeroglifning tepasidagi “勑” talaffuz qilishni ifodalaydi. “勒” so‘zining “力” kaliti ovoz ma’nosini ifodalaydi, chunki qadimiy

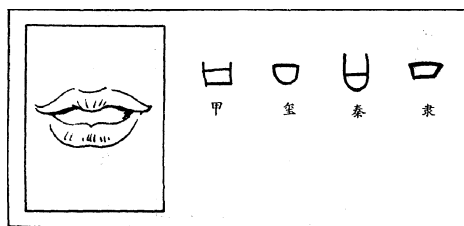
va zamonaviy talaffuz tovushlarida ancha o'zgarishlar yuz bergan. Uning hozirgi talaffuzi avvalgisidan ancha farq qiladi.

“另” so‘zining avvaldan, ajralish, bo‘linish degan ma’nolari mavjud. Uning “力” kalitining qanday ma’no anglatishi esa, bizgacha ma’lum emas.

Diqqat: “边” iyeroglifi “邊” ning soddalashtirilgan ko‘rinishidir. “邊” ning “边” ko‘rinishiga o‘zgartirilishi uzoq asrlik tarixga borib taqaladi. Allaqachon “边” iyeroglifiga o‘zgartirilgan “邊” iyeroglifi o‘zgartirilgan iyeroglifning qadimiy ko‘rinishidir.

“历” iyeroglifi “曆，曆” iyerogliflarining osonlashtirilgan ko‘rinishidir. “历史” so‘zidagi “历” kaliti fantizida, qadimdan bizgacha kelgan tajribalar natijasida, “曆” ko‘rinishida yoziladi. “日历” so‘zidagi “历” so‘zining fantizida yozilishi “曆” tarzidadir. Oy, yulduz, quyosh harakati va bir yilda to‘rt fasl vaqtini hisoblashdagi usul tarzida namoyon bo‘ladi. Uning osonlashtirilgan ko‘rinishi “历” ko‘rinishidadir. Mazkur aytib o‘tilgan iyerogliflarning kuch ma’nosi bilan hech qanday aloqasi yo‘q.

口 – 口子旁 kǒu – og‘izkaliti

吃 chī – yemoq, 喝 hē – ichmoq, 扣 kòu – tiymoq, ushlab qolmoq, 向 xiàng – yo‘nalish.

口 iyeroglifi og‘izga o‘xshaydi, ko‘p iyerogliflarning oldida 口 bo‘lsa og‘iz bilan bog‘liq bo‘ladi. Masalan: 吃, 喝, 咬, 问, 唱, 叫, 喊, 吹, 否 va b. 否 ning ma’nosi – rozi bo‘lmaslik, rad etmoq. Ayrim iyerogliflarning oldida 口 bo‘lsa, hozirda ular og‘iz bilan bog‘liq emas, lekin ularning asl ma’nosi og‘iz bilan bog‘liq. Masalan: 姓名 ning 名 asl ma’nosi – kechasi gapirganda bir-birini ko‘rmaslik, o‘zini ismini atab chaqirish chart 一唱一和 nino 和 asl ma’nosi – tovush mosligi. 喜欢 ning 喜 iyeroglifi tepa qismidagi 喜, 喜 ma’nosi baraban, pastki 口 odam xursandchiligini ifodalaydi. 可以 ning 可 asl ma’nosi – ruxsat berish. 唯唯诺诺 ning 唯 asl ma’nosi – javob bermoq, rozi bo‘lmoq. 吴 iyeroglifining asl ma’nosi – baland ovozda gapirmoq. 荒唐 dagi 唐 ning ma’nosi – maqtanmoq. 加 ning ma’nosi – oshirib yubormoq, bo‘rttirib yubormoq. 伤害 ning 害 ma’nosi – gapirgan gaplar zarar yetkazishi mumkin, gaplar tez-tez uydan kelib chiqadi. 占卜 ning 占 asl ma’nosi –

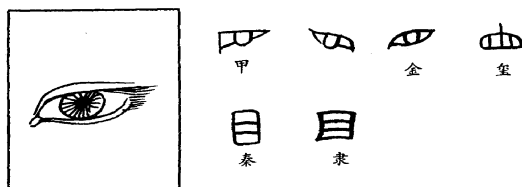
toshbaqa kosasidagi rasmlarga qarab qayg‘u va baxtni so‘rash. 古 iyeroglifining tepa qismida 十, pastki qismida 口 ma’nosi – o‘nta og‘iz (ko‘p odam) afsonaga binoan miloddan avvalgi voqea, hodisa. 喧 器 ning 器 bosh qismida ifodalangan 页 va to‘rtta 口 dan iborat, to‘rtta 口 shovqin ma’nosini anglatadi. 噩 耗 ning 噩 bronza tovoqlardagi yozuv ichida 夨 iyeroglifi va to‘rtta 口, ma’nosi qo‘rqmoq va sho‘vqinlik. 君 iyeroglifining 尹 odamning ixtiyorida bo‘lmoq, pastki 口 iyeroglifi buyruq berishni ifodalaydi. 恐吓 ning 吓 asl ma’nosi – ovozida odamga nisbatan g‘azabni ifodalamoq. 咱 iyeroglifining oldidagi 口 o‘zini chaqirmoq ma’nosini bildiradi. 台 asl ma’nosi – xursandchilik. 员 to‘liq yozilishi 員, tepa qismida 口, pastki qismida ilgari 鼎, aylanaga ega bo‘lgan 鼎 aylana ma’nosini anglatadi, keyinchalik 口 qo‘shilganda 圓 yozilgan. Ayrim iyerogliflarning oldida 口 bo‘lsa, og‘iz bilan bog‘liq bo‘lmaydi, ulardagi old 口 talaffuzni ifodalaydi, masalan: 扣子 kòu zi ning 扣, 叩头 kòu tóu ning 叩.

Ayrim iyerogliflarning oldida 口 bo‘lsa, og‘iz bilan bog‘liq bo‘lmaydi. Vaqtlar o‘tib iyerogliflarning ko‘rinishi o‘zgargan, ularni oldiga 口 yoza boshlashgan. Masalan, 向 iyeroglifining 口 deraza ko‘rinishiga o‘xshaydi. 宫 iyeroglifining 口 xonaning qurilishi, 各 iyeroglifining 口 uy ostonasi, tepasidagi 久 oyoq, ma’nosi – odam keldi. 合 iyeroglifining 口 idish-tovoqning qopqog‘iga o‘xshaydi. 后 iyeroglifi ayol bola tug‘ganga o‘xshaydi, oldidagi 口 kichkina bolaning bosh suyagi ko‘rinishiga ega. 器 ning 口 idish-tovoqni ifodalaydi. 品 iyeroglifidagi uchta 口 uchta idish-tovoq, ko‘p ma’nosini bildiradi. «吊» – «弔» ning odatiy iyeroglifi, ma’nosi – o‘lganlarni esga olish. 另 iyeroglifining asl ma’nosi – ajralmoq. 吉 iyeroglifining ma’nosi – baxt, baxtli. 呈 iyeroglifining ma’nosi – namoyish qilmoq, ko‘rsatmoq.

E’tibor bering: «听» – «聽»ning soddalashtirilgan shakli, 听 Han davridagi «Xitoy iyeroglifining kelib chiqishi» nomli asarda bor, 听 kulmoq ma’nosini bildiradi, undagi old 口 ma’noni anglatadi, oldidagi 斤 talaffuzni ifodalaydi. 听 va 聽, aslida, bitta iyeroglif emas, keyinchalik 聽 iyeroglifining qisqa iyeroglifi – 听 ni olishgan. «号» – «號»ning qisqa iyeroglifi Han davridagi «Xitoy iyeroglifining kelib chiqishi» ichida (ham 号, ham 號) bor. 号 iyeroglifining ma’nosi – baland ovoz bilan yig‘lamoq, 號 hào ning ma’nosi – baland ovozda chaqirmoq. 號 ning qisqa iyeroglifi 号 hisoblanadi. «虽» – «雖» ning sodda iyeroglifi, 雖 iyeroglifining chap

tomonda pastki chetidagi 虫, 雖 hayvonning ismini ifodalaydi, undagi 唯 talaffuzni ifodalaydi, «虽» «雖» ning soddalashgan iyeroglifi hisoblanadi. «叶» – «葉» ning qisqa iyeroglifi, 叶 iyeroglifi avval ham bor edi, ma'nosi 协(birgalikda, hamkorlik) bilan bir xil. 叶 va 葉, aslida, bitta iyeroglif emas, 葉 ning qisqa iyeroglifi 叶 hisoblanadi.

目 – 目字旁 *mù zì pang* – ko'z kaliti

眼 *yǎn* – ko'z, 看 *kàn* – qaramoq, 苜 *mù* – beda, 着 *zhe* – uyquga ketmoq, yonmoq.

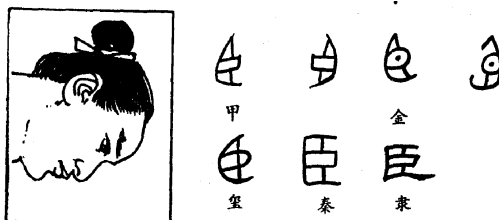
目 *mù* iyeroglifi ko'z kaliti hisoblanib, ko'pincha ko'z bilan aloqador so'zlar bilan bog'liq bo'lib keladi. Masalan: 眼 *yǎn*, 睛 *jīng*, 看 *kàn*, 瞧 *qiáo*, 盯 *dīng*, 盼 *pàn*, 睁 *zhēng*, 盲 *máng*, 瞎 *xiā*, 眉 *méi*, 眨 *zhǎ*, 睡 *shuì*, 眠 *mián* va b.

Ba'zi 目 *mù* kaliti bilan kelgan so'zlar hozirda ko'z ma'nosi bilan aloqador emas. Ammo ularning asl ma'nolari ko'z so'zi bilan bog'liq. Masalan: 反省 *fǎn xǐng* so'zidagi 省 iyeroglifining eng avvalgi ma'nosi 察看 *chá kàn*, ya'ni qaramoqdir. 相亲 *xiāng qīn* so'zidagi 相 *xiāng* iyeroglifining asosiy ma'nosi daraxtlarga e'tibor bilan qaramoq degani. 蔓延 *màn yán* so'zidagi 蔓 *màn* iyeroglifi xuddi ikki qo'li bilan ko'zini ochib turganga o'xshaydi. 明了 *míng liǎo* so'zidagi 了 *liǎo* iyeroglifi murakkab yozuv, ya'ni 繁体字 da 瞭 ko'rinishida bo'lgan, asl ma'nosi ko'zlar yorishmoq degani. 眷顾 *juàn gù* so'zidagi 眷 *juàn* iyeroglifining asl ma'nosi orqaga qaramoqdir. 隐瞒 *yǐn mán* so'zidagi 瞒 *mán* iyeroglifining asl ma'nosi – biron narsani ko'zdan yashirmoq, “ko'zning ravshan ko'rmasligi” ma'nolarini anglatadi. 矛盾 *máo dùn* so'zidagi 盾 *dùn* iyeroglifi tana va ko'zni yopmoq, berkitmoq degan ma'nolarni anglatadi.

苜 *mù* – “beda” iyeroglifining ko'z ma'nosi bilan hech qanday aloqasi yo'q. Bu iyeroglifdagi 目 *mù* kaliti faqat uning o'qilishini ifodalaydi, xolos. 着 iyeroglining ham ko'z bilan hech qanday ma'noviy aloqasi yo'q, 着 iyeroglifining eng avvalgi ko'rinishi 箸 bo'lgan. 箸

iyeroglifi bambukdan yasalgan ovqat uchun maxsus cho‘p degan ma‘noni anglatadi. Han davrida Lishu yozuvida bambuk 𣎵 hamda o‘t 𣏟 kalitlari, odatda, bo‘linmagan. Shuning uchun ham 箸, ham 箸 ko‘rinishlari mavjud.

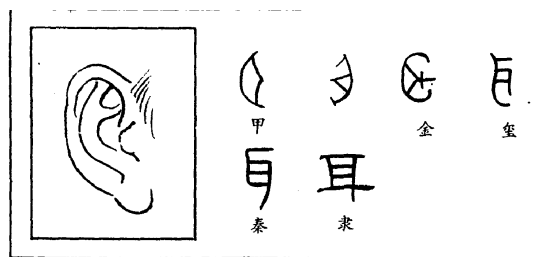
臣-臣字旁 *chén zì páng* – vassal, xizmatkor

臣 *chén* – qul, xizmatkor, 卧 *wò* – yotmoq, 监 *jiān* – nazorat qilmoq, 临 *lín* – tashrif buyurmoq.

«臣 *chén*» iyeroglifi vertikal ko‘z kaliti hisoblanib, 臣 *chén* kaliti bilan boshlanuvchi ko‘plab so‘zlar ko‘z ma‘nosi bilan bog‘liq. Masalan, 监视 *jiān shì* “nazorat qilmoq” so‘zidagi 监 *jiān* iyeroglifi murakkab yozuv, ya‘ni 繁体字 da 監 shaklida yozilib, xuddi boshini pastga qaratib, ko‘zlarini katta ochib suvda o‘z aksiga qarayotgan odamga o‘xshaydi. Bronza oyna hali ixtiro qilinmagan vaqtlarda odamlar suvni oyna sifatida ko‘rishgan. 遥望 *yáo wàng* so‘zidagi 望 iyeroglifining avvalgi ko‘rinishi 望 shaklida bo‘lgan. Bu iyeroglif uyum bo‘lib qolgan baland yer ustida turib ko‘zlarini katta ochib uzoqdan yorug‘likka qarab turgan odamga o‘xshaydi. Keyinchalik so‘zlarning fonetik imkoniyatlarini kuchaytirish uchun birinchi yuqori burchakdagi ko‘z ma‘nosini anglatuvchi 臣 *chén* kaliti shakli yaqin bo‘lgan 亡 kalitiga o‘zgartirildi va 望 tarzida yozildi. Hozirda 望 iyeroglifi standart ko‘rinishdir. 卧 iyeroglifi yozuv stoli ustida pastga qarab yotib dam olayotgan vaqtida odamlarga qarash ma‘nosini anglatadi, ko‘z iyeroglifining shakli vertikal holatda. 奴隶 *nú lì* – qul, 战俘 *zhàn fú* – asir olingan askar. 臣 *chén* iyeroglifi vertikal holatda ko‘z ma‘nosida qo‘llanganda xalq, qul degan ma‘noni anglatadi. 临时 *lín shí* so‘zidagi 临 *lín* iyeroglifining 繁体字, ya‘ni murakkablashgan ko‘rinishi 臨 *lín* shaklida yozilgan.

耳-耳字旁 *ěr zì pang* – quloq kaliti

聾 *lóng*- garang, 闻 *wén* – yangilik, 饵 *ěr* – ho‘rak, 耶 *yē* – ritorik savolni ifodalovchi yordamchi morfema.

耳 *ěr* quloq kaliti bo‘lib, 耳 *ěr* kaliti bilan qo‘llaniladigan ko‘pchilik so‘zlar quloq ma‘nosi bilan bog‘liq. Masalan: 聾 *lóng*, 聆 *líng*, 闻 *wén* va b.

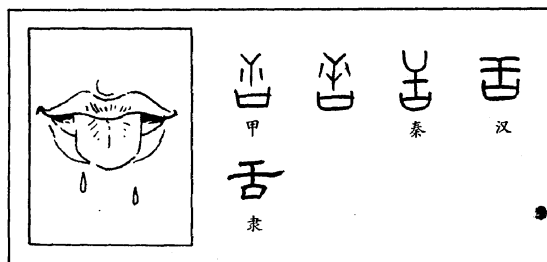
Ba‘zi 耳 *ěr* kaliti ishtirokidagi so‘zlar hozirda quloq ma‘nosi bilan bog‘liq emas. Biroq ularning eng avvalgi ma‘nolari quloq bilan bog‘liq bo‘lgan. Masalan, 获取 *huò qǔ* so‘zidagi 取 *qǔ* iyeroglifi qo‘lga kiritmoq degan ma‘noni anglatadi. 聪明 *cōng míng* so‘zidagi 聪 *cōng* iyeroglifining asl ma‘nosi odamning eshitish qobiliyati juda kuchli degani. 耄拉 *dā la* so‘zidagi 耄 *dā* iyeroglifining asl ma‘nosi katta quloq deganidir. 圣明 *shèng míng* so‘zidagi 圣 *shèng* ning murakkab, ya‘ni 繁体字 *dag*i ko‘rinishi 聖 shunday. U odamda katta quloq, og‘iz bor deganidir. Ma‘nosi esa eshitish qobiliyati juda kuchli va o‘tkir aql egasi degan ma‘noni anglatadi. 聘请 *pìn qǐng* so‘zidagi 聘 *pìn* iyeroglifining asl ma‘nosi borib ko‘rmoq, tashrif buyurmoq deganidir. Bu so‘zdagi quloq kaliti 耳 gaplashmoq, eshitmoq ma‘nolari bilan bog‘liq. 耽误 *dān wu* so‘zidagi 耽 *dān* iyeroglifining tub ma‘nosi quloqning trubkasi, qulog‘i yelkasiga tushgan degani. 职业 so‘zidagi 职 iyeroglifining tub ma‘nosi eshitib barchasini eslab qolmoq degani. 聒 iyeroglifining asl ma‘nosi quloq ostida past ovozda gaplashmoqdir. «聒人听闻 *sǒng rén tīng wén* – olamshumul yangilik» *dag*i 聒 *sǒng* iyeroglifining ayrim shewalarda asl ma‘nosi kar, eshitmaydigan degani. 聊天 so‘zidagi 聊 ning o‘z ma‘nosi quloqdagi shovqin degani. 聒 so‘zining asl ma‘nosi shovqin solmoq, to‘polon qilmoq, shovqin deganidir. 聒 *áo* iyeroglifi esa hech kimning gapiga quloq solmaydigan, o‘z bilganidan qolmaydigan degani. 联结 *lián jié* so‘zidagi 联 *lián* iyeroglifi 繁体字, ya‘ni murakkab iyeroglif sifatida ko‘rinishi 聯 shunday. Bu iyeroglif asboblarni qalin arqon bilan bog‘lab qo‘ymoq degan ma‘noni bildiradi.

Ba‘zi 耳 kaliti bilan qo‘llaniladigan iyerogliflar quloq ma‘nosi bilan mutlaqo bog‘liq emas. Bu iyerogliflardagi 耳 faqatgina uning o‘qilishini ifodalaydi, xolos. Masalan: 饵 *ěr*, 珥 *ěr*, 洱 *ěr* va b. 耻 *chǐ* iyeroglifi dastavval 恥 *chǐ* ko‘rinishda bo‘lgan: Undagi 耳 *ěr* kaliti faqat o‘qilishini ifodalaydi, xolos. Buning sababi qadimda fonetikada o‘zgarishlar sodir bo‘lganligidadir. Ularning o‘qilishi oldingi o‘qilishi

bilan bir xil emas. 聚 *jù* iyeroglifi ham quloq ma'nosi bilan aloqador emas. Uning ilk shakli 取 iyeroglifidir. 耿 *gěng* iyeroglifi ham quloq bilan aloqador emas. Bu iyeroglifning ilk yozilish shakli «聖» (圣)dir. 聖 iyeroglifi tarkibida 口 hamda 壬 kalitlari qisqartirilgan.

耶 *yē* iyeroglifi ham quloq bilan aloqador emas. 耶 iyeroglifining dastlabki ko'rinishi 邪 bo'lgan. U joy nomi bo'lib, keyinchalik 牙 va 耳 iyerogliflari 隶书 yozuvida formalari o'xshash bo'lganligi uchun 耶 tarzida yozilgan.

舌 – 舌字旁 *shé zì páng* – til kaliti

甜 *tián* – shirin, 舔 *tiǎn* – yalamoq, 恬 *tián* – tinch, osuda 活 *huó* – yashamoq, jonli.

舌 *shé* kaliti xuddi til og'izdan chiqayotgandek formada ifodalanadi. 舌 *shé* kaliti bilan birga keladigan ko'plab iyerogliflar til ma'nosi bilan bog'liq. Masalan: 甜 *tián* iyeroglifining ma'nosi til orqali ta'm bilmoq deganidir. 舔 *tiǎn* so'zining ma'nosi esa til bilan narsalarni yalamoq. 舐 *shì* iyeroglifi ham xuddi shu ma'noni anglatadi.

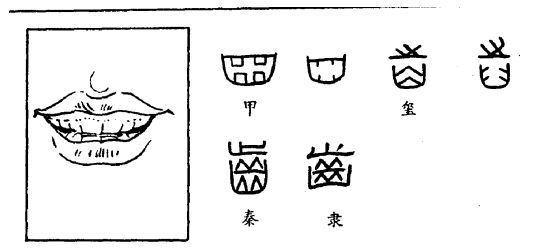
恬静 *tián jìng* so'zidagi 恬 *tián* iyeroglifi til ma'nosi bilan bog'liq emas. 恬 *tián* iyeroglifining tub ma'nosi tinch, tinchlik degani. 恬 *tián* iyeroglifining tovushini ifodalovchi kalit 甜 dir. 甜 kaliti iyeroglif tarkibida fonetik vazifani bajarganda 甘 iyeroglifi qisqartirib tushirib qoldirilgan. 刮风 *guā fēng* so'zidagi 刮 *guā* iyeroglifining 繁体字 dagi ko'rinishi 颯 *guā* shunday. Bu iyeroglif til ma'nosi bilan mutlaqo aloqador emas. Bu iyeroglifning fonetik qismi 刮 *guā* dir. 刮 *guā* iyeroglifi fonetik vazifani bajarganda «刂» kaliti qisqartirib tushirib qoldirilgan.

刮削 *guā xiāo* so'zidagi 刮 *guā*, 讲话 *jiǎng huà* so'zidagi 话 *huà*, 生活 *shēng huó* so'zidagi 活 *huó*, 包括 *bāo kuò* so'zidagi 括 *kuò*, 聒噪 *guō zào* so'zidagi 聒 *guō*, 老鸹 *lǎo guā* so'zidagi 鸹 *guā*, qadimda ism-familiya so'zlarida qo'llaniladigan 适 (*kuo*) va boshqa iyerogliflar til ma'nosi bilan bog'liq emas. Bu iyerogliflarning dastavval fonetik qismi shunday bo'lgan. Keyinchalik imlo yozuvining rivojlanishi

davrida bu iyeroglifning shakli ham o‘zgardi, ya’ni iyeroglif 舌 tarzida yozila boshlandi. Qadimda talaffuzda o‘zgarishlar bo‘lganligi sababli ba’zi iyerogliflarning talaffuzi oldingi talaffuz bilan bir xil emas. 宿舍 *sù shè* so‘zidagi 舍 iyeroglifi xuddi uy formasiga o‘xshaydi. U til ma’nosi bilan bog‘liq emas.

E’tibor bering: soddalashtirilgan ba’zi iyerogliflar orasida 舌 bilan birga qo‘llangan iyerogliflarning ayrim qismlari til ma’nosi bilan bog‘liq emas. Bu iyerogliflardagi 舌 kaliti ba’zi grafemalarning o‘zgarishlari sababli hosil bo‘lgan.

齿 - 齿字旁 *chǐ zì páng* - old tishlar kaliti

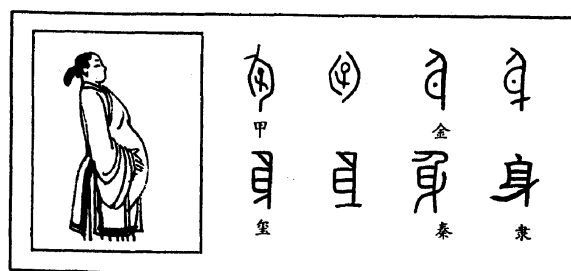

龄 *líng* – yosh; 齍 *qǔ* – tishning yemirilishi, kariyes; 龈 *yín* – milk; 齍 *zī* – tishlarni g‘ichirlatmoq.

齿 *chǐ* iyeroglifining 繁体字, ya’ni murakkab ko‘rinishi 齒 shunday. U dastlab xuddi tepa-past tishlar ko‘rinishi sifatida ifodalangan. 齿 *chǐ* kaliti bilan qo‘llanilgan ko‘plab iyerogliflar tish ma’nosi bilan bog‘liq. Masalan: 齍齿 *qú chǐ* so‘zidagi 齍 *qú* so‘zi, 牙龈 *yá yín* so‘zidagi 龈 *yín*, 齍牙 *zī yá* so‘zidagi 齍 *zī*, 啮合 *niè hé* so‘zidagi 啮 *niè* iyeroglifi va b. Tish o‘lish bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli 年龄 *nián líng* so‘zidagi 龄 *líng* iyeroglifida ham qo‘llangan.

Ba’zi 齿 *chǐ* kaliti bilan ifodalanadigan iyerogliflar tish ma’nosi bilan mutlaqo aloqador emas. Ammo ularning eng avvalgi ma’nosi tish bilan bog‘liqdir. Masalan, 齍齍 *wò chuò* so‘zining dastlabki ma’nosi to‘g‘ri, tekis tishlar, 齍齍 *jǔ yǔ* iyeroglifining ma’nosi esa tepa va past tishlarning notekisligini bildiradi.

身 - 身字旁 *shēn zì páng* – tana kaliti

躺 *tǎng* – yotmoq; 躲 *duǒ* – yashirinmoq, berkinmoq; 躬 *gōng* – tana; 射 *shè* – kamondan o‘q otmoq.

身 *shēn* kaliti inson gavdasi kaliti bo‘lib, 身 *shēn* kaliti bilan ifodlangan ko‘plab iyerogliflar inson tanasi bilan bog‘liq. Masalan: 躯 *qū* so‘zining ma’nosi inson tanasidir. 躺 *tǎng* so‘zining ma’nosi – tananing yotgani. 躲 *duǒ* iyeroglifining ma’nosi inson tanasining berkitilganligidir. 躬 *gōng* so‘zining ma’nosi tananing qiyshiq, egilgan holatda ekanligini bildiradi.

身 *shēn* kaliti bilan ifodalanib, tana ma’nosi bilan aloqador bo‘lmagan 射 iyeroglifi qadimgi xitoy yozuvi ko‘rinishi chap tarafda 弓 *gōng*, o‘ng tarafda esa qo‘lida kamon o‘qi ushlab olgan ma’nosidagi 射 *shè*, iyeroglifning dastlabki ma’nosi kamondan o‘q otmoq degani. Keyinchalik yozuv rivojlanishi davomida bu iyeroglifning ko‘rinishida ham o‘zgarishlar ro‘y berdi. 弓 *gōng* iyeroglifi 身 *shēn* tarzida yozila boshlandi.

甲骨文 da 身 *shēn* iyeroglifi qorin qismi ishib, katta bo‘lib turgan odam holatini eslatadi. Bu hol ayol qornida homila borligini bildirgan.

Bundan tashqari, 身 *shēn* odam yoki hayvon tanasi, badani umumiy ma’noda shaxs so‘zi o‘rnida ham qo‘llangan. Mazkur iyeroglif ham kalit, ham iyeroglif sifatida qo‘llanadi.

身份 *shēn fèn* – odam, shaxs, ID;

身世 *shēn shì* – odamning malakasi;

身教 *shēn jiāo* – (tarbiya) o‘z-o‘zini tarbiyalamaoq, tanani chiniqtirmoq;

身体力行 *shēn tǐ lì xíng* – o‘z tanasida sinab ko‘rish.

页- 页字旁 *yè zì páng* – bosh, peshona kaliti

𦣻
甲
頁
來

𦣻

𦣻
金

𦣻
秦

颈 *jǐng* – tomoq; 顶 *dǐng* – tepa, choqqi; 颜 *yán* – yuz ko‘rinishi; 领 *lǐng* – bo‘yin.

页 *yè* kalitining 繁体字, ya‘ni murakkab ko‘rinishi 頁 shunday. Tepa qismi odam boshiga, past qismi esa odam tanasiga o‘xshaydi. Tub ma‘nosi insonning bosh qismidir. 页 kaliti bilan ifodalangan ko‘plab so‘zlar insonning bosh qismi ma‘nosi bilan aloqador. Masalan: 颈 *jǐng*, 颊 *jiá*, 顶 *dǐng*, 额 *é*, 颧 *quán*, 颞 *lú*, 颌 *hé*, 颌 *hàn*, 颜 *yán*, 领 *lǐng*, 项 *xiàng*, 顾 *gù*, 颐 *yí* va b.

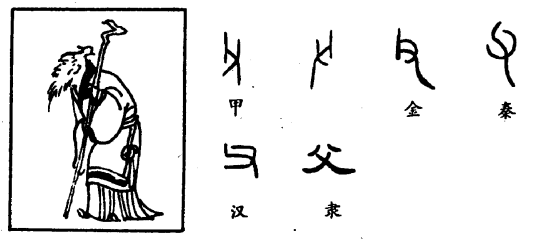
项链 *xiàng liàn* so‘zidagi 项 *xiàng* iyeroglifining tub ma‘nosi bo‘yinning orqa qismi degani. «引领想望 *yǐn lǐng xiǎng wàng* intizorlik bilan kutmoq » iborasidagi 领 iyeroglifining asl ma‘nosi bo‘yin cho‘zib qaramoq deganidir.

Ba‘zi 页 *yè* kaliti bilan ifodalangan so‘zlarning hozirgi ma‘nosi bosh bilan mutlaqo aloqador emas. Ammo ularning eng dastlabki ma‘nolari inson bosh qismi bilan bog‘liqdir. Masalan, 题目 *tí mù* so‘zidagi 题 *tí* iyeroglifining dastlabki ma‘nosi inson daxanidir. 须 so‘zi esa yuzdagi yonoq degan ma‘noni bildiradi. 烦 *fán* so‘zining tub ma‘nosi isitma vaqtidagi bosh og‘rig‘i degani. 颞 *bān* iyeroglifining dastlabki ma‘nosi boshliq bo‘lgan. 颞 *kē* iyeroglifining asl ma‘nosi miyacha deganidir. 颠 *diān* iyeroglifining asl ma‘nosi – bosh miya tepa qismining yumshoq qismi.

类 *lèi* iyeroglifining murakkab, ya‘ni 繁体字 dagi ko‘rinishi 類 shunday. U inson bosh qismi ma‘nosi bilan mutaqqo aloqador emas. Bu iyeroglifning murakkab ko‘rinishi o‘qilishini ifodalaydi, iyeroglif pastki qismidagi 犬 *quǎn* iyeroglifi ma‘noni ifodalaydi, tub ma‘nosi esa gapirish turlarining o‘xshashligidir.

预 *yù* iyeroglifining asl ma‘nosi quvonch bo‘lib, bu so‘zda qo‘llanilgan 页 kaliti qanday ma‘noni ifodalashi aniq emas.

父 - 父字旁 *fù zì páng* – ota

«父 fù » iyeroglifining qadimgi ko‘rinishi «斧» kabi ifodalangan. Keyinchalik 金文 jīn wén da «斧 fǔ » dan hozirgi ko‘rinishda yoziladigan bo‘lgan. «父 fù » iyeroglifining qadimgi ko‘rinishi qo‘l bilan uchli toshni mahkam ushlab turuvchi xalatni eslatadi.

Patriarxat davrida (taxminan miloddan avvalgi III mingyillik) uchli tosh asosan uyda ro‘zg‘or vositasi yoki harbiy aslaha vazifasini bajargan. Ov paytida yovvoyi hayvon terilarini shilishda pichoq o‘rnida ishlatilgan. Matriarxat davri an‘analariga ko‘ra bu vazifa oilada erkak kishiga topshirilgan. Shuning uchun «父 fù » iyeroglifi umumiy ma’noda erkak kishini nazarda tutgan. Hozirda mazkur iyeroglif ota, dada ma’nolarini anglatadi.

女- 女字旁 – nǚzipang – ayol kaliti

马 mǎ – ona, 乃 nǎi – buvi, 好 hǎo – yaxshi, 姓 xìng – familiya.

“女 nǚ” kaliti – qo‘lini bir biriga qovushtirib turgan ayol ko‘rinishiga o‘xshash. Ayol kaliti ishtirok etgan so‘zlarning aksariyati “ayol jinsi ma’nosiga” aloqadordir.

Masalan:

妈 mā – ona, 乃 nǎi – buvi, 破 pò – qaynona, 妹 mèi – singil va hokazo.

Qadimda, ma’lum bir davrda oila va jamiyat boshlig‘i ayol kishi bo‘lgan. Shuning uchun ham 姓名 xìng míng so‘zidagi 姓 xìng familiya ma’nosini anglatuvchi iyeroglifda 女 nǚ kaliti qatnashgan, 开始 kāi shǐ boshlamoq so‘zidagi 始 iyeroglifida ham 女 nǚ kaliti ishtirok etgan. Ayrim familiyalarda ham 女 nǚ kaliti ishtirok etganini guvohi bo‘lishimiz mumkun. Masalan; 姜 – jiāng, 姚 – yáo, 姬 – jī va hokazo.

女 nǚ kalitining yaxshi degan ma’nosi ham bor. Ya’ni bu kalit ishtirok etgan iyerogliflar yaxshi ma’noni anglatib keladi. Masalan; 娇 jiāo – sevimli 娥 é yoqimtoy yosh qiz va hokazo.

Bundan tashqari iyerogliflarga qo‘shilib yomonlikni anglatuvchi ma’nolarni ham beradi.

Masalan; 嫌 *xián* yoqtirmaslik, 妒 *dù* yoqimsiz.

Hozirgi kunda 女 *nǚ* kaliti ishtirok etgan so‘zlar “ayol” ma’nosiga u qadar aloqador bo‘lmasa ham, lekin qadimda “ayol” ma’nosi bilan chambarchas aloqada bo‘lgan. Masalan; 好 – *hǎo* iyeroglifi ayol va bolaning birgalikdagi baxti degan ma’nodan kelib chiqqan.

要 *yào* yao kerak iyeroglifi bo‘lsa ayol kishini qo‘llarini tepaga ko‘tarib biror narsani so‘rayotganini ifodalagan.

如意 – *rú yì* iyeroglifidagi niyatlarning amalga oshishi 如 *rú* iyeroglifi ayol kishini erkak kishisiz yolg‘izligi ifodalangan.

姿色 *zī sè* zise ayol ko‘rinishi iyeroglifidagi 姿 *zī* iyeroglifi ayol kishining chiroy ma’nosini ifodalab kelgan.

耍 *shuǎ* so‘zining ma’nosi o‘ynamoq degan ma’noni anglatadi.

楼 *lóu* so‘zidagi 女 *nǚ* kaliti esa nima ma’no anglatishi haligacha noma’lum.

尺- 尺字旁 *chǐ zì páng* – **uzunlik o‘lchovi**

Xitoy milliy o‘lchov birligi. Bir 尺 $1/3$ metr bilan barobar, o‘nta 寸 bir 尺 ga teng.

Qadimgi Xitoyda turli o‘lchov birliklari odamning turli tana a‘zolariga tenglashtirilgan. Masalan: qadam, qarich, en va b. Bronza davri yozuvlarida 尺 *chǐ* iyeroglifi oyog‘ining boldir qismi balandligini ko‘rsatuvchi belgi bilan ifodalangan odam rasmini eslatgan. Yozuvlarning rivojlanishi va ularning soddalashishi sababli 尺 *chǐ* iyeroglifi o‘zining qadimgi ko‘rinishini saqlab qolgan, faqatgina ko‘rinishi ozgina pastroqda bo‘lgan. Keyinchalik 尺 *chǐ* iyeroglifi uzunlikni ifodalovchi o‘lchov birligi sifatida qo‘llangan. Shuning uchun uzunlikni o‘lchovchi asbob 尺子 *chǐ zi* (jazbar, chizgich) deb yuritiladi.

尺寸 *chǐ cùn* iyerogliflari turli o‘lchov birliklarini ifodalagani uchun kalit, mitti degan ma’nolarni anglatadi.

尺度 *chǐ dù* – uzunlik o‘lchov birligi.

尺 *chǐ* – xabar

尺短寸长 *chě duǎn cùn cháng* – har qanday odamning o‘ziga yarasha kamchiliklari va afzalliklari bor. Besh qo‘l barobar emas.

走 – 走字旁 *zǒu zì páng* – **yurmoq kaliti**

走 *zǒu* kaliti qadimgi yozuvda ikki qo‘lini ochib yurayotgan odamni eslatadi. Bu kalit bilan keladigan iyerogliflarning ko‘pchiligi yo‘l va yurmoq fe‘li bilan bog‘liq. Masalan, 赶 *gǎn* – shoshilmoq, 超 *chāo* – uzib ketmoq, 越 *yuè* – borgan sari, 趟 *tàng* – safar; marta, 起 *qǐ* – turmoq va b. 趔 *jiū* iyeroglifi kuchli va sog‘lom bo‘lishni bildiradi.

Ba’zida bu kalit bilan kelayotgan iyerogliflarning ko‘pchiligi «yurmoq» ma’nosi bilan bog‘liq bo‘lmaydi. Lekin ularning ilk ma’nosi yurmoq ma’nosini anglatgan.

Masalan, 赵 *zhào* 繁体字 da yozilishi 趙 *zhào* bo‘lib, ilk ma’nosi tez yurmoqni bildirgan.

兴趣 *xìng qù* – qiziqish so‘zidagi 趣 *qù* ning ilk ma’nosi tezlik bilan biror joyga borishni anglatgan.

趁机 *chèn jī* so‘zidagi 趁 *chèn* iyeroglifining ilk ma’nosi qiyinchilik bilan yurmoqni ifodalaydi.

陡 *dǒu* iyeroglifi yo‘lda yurmoq ma’nosi bilan bog‘liq emas, uning yon bo‘lagi talaffuzini bildiradi, xitoy yozuvida o‘zgarish yuz berganligi sababli uning o‘qilishi avvalgidek emas.

徒步 *tú bù* so‘zidagi 徒 *tú* iyeroglifining yon bo‘lagi avval 辵 *zǒu* kaliti bilan yozilib, ma’nosi yurmoq, o‘ng tarafdagi 土 *tǔ* kalitining o‘qilishini bildiradi. Keyinchalik xitoy yozuvida o‘zgarishlar bo‘lganligi sababli o‘ng tarafdagi kalit 走 *zǒu* kalitiga o‘zgargan.

β – 右耳朵 *yòu ěr duo* – o‘ng quloq kaliti

都 *dōu* – poytaxt, 那 *nà* – anavi, 邻 *lín* – qo‘shni, 耶 *yē* – yordamchi so‘z kabi iyerogliflar tarkibida uchraydi.

β o‘ng quloq kaliti – odamlar yashash joyidagi 邑 *yì* iyeroglifining o‘zgargan shakli. β kaliti asosi joy, makon bilan bog‘liq bo‘lgan iyeroglif. Masalan, «首都 *shǒu dū* » poytaxtdagi 都 asl ma’nosi milliy poytaxt deganidir.

郊外 *jiāo wài* shahar atrofidagi aholi turar joylari so‘zidagi 郊 ning asl ma’nosi – shahar atrofidagi tumanlar.

Hozirgi kunda bir qancha «邮 *yóu* » o‘ng quloqli kalitli iyerogliflarning ma’nosi joy bilan bog‘liq emas, aslida, bularning ilk ma’nosi joy makon bilan aloqador. Masalan, 那么 *nà me* dagi 那 oldin joy nomi, 香郁 *xiāng yù* dagi 郁 *yù*, 邮局 *yóu jú* pochtadagi 邮 *yóu* avvallari barchasi joy nomi bo‘lgan.

«邮局 *yóu jú* »dagi 邮 *yóu* ning 繁体字 da ko‘rinishi «郵 *yóu* » bo‘lib, ma’nosi odamlarning yo‘ldagi dam olish maskani deganidir.

邪 *xié* ayyor iyeroglifining chap tomonidagi 牙 *yá* kaliti (tish va quloq kalitlari) 隶书 *lì shū* lishūkalligrafiyasiga o‘xshash bo‘lgani uchun 邪 *xié* iyeroglif 耶 *yē* ga xato bo‘lib o‘zgarib ketgan. Keyinchalik bu ikki so‘z turli ma‘nodagi so‘zlar bo‘lib o‘zgargan.

Shaxs ism-sharifining birinchi qismi joy nomining o‘zgarishidan kelib chiqqan, shuning uchun bir qancha familiyalarda o‘ng quloq kaliti uchraydi. Masalan, «邓 *dèng*», «郑 *zhèng*», «郭 *guō*» va b.

«乡 *xiāng*» so‘zining 繁体字 ko‘rinishi «乡 *xiàng*», 乡 so‘zining joy bilan aloqasi mavjud emas, u ikki kishi yuzma-yuz o‘tirib ovqatlanayotgandagi ko‘rinish bo‘lib, oralig‘ida oziq-ovqat mahsuloti to‘liqligini bildiradi.

Quloq kaliti odamning quloq shakliga o‘xshagani uchun 耳朵旁 *ěr duo páng* deyiladi, 邑 *yì* shahar kaliti o‘zgarib, o‘ng quloq kalitiga aylangan, shuning uchun o‘ng quloq kaliti deyiladi.

ㄩ - 左耳朵 *zuǒ ěr duo* – **chap quloq kaliti**

Chap quloq kaliti ㄩ – 阜 *fù* iyeroglifining o‘zgarma ko‘rinishidir. «阜 *fù*» tog‘ shakliga o‘xshash. Chap quloq kalitining ko‘plari baland-past notekis relyeflarga aloqador. Masalan, «阳光 *yáng guāng*» quyosh so‘zidagi «阳 *yáng*» 繁体字 da yozilishi 陽 *yáng*, ma‘nosi esa tog‘ning janubi dengizning shimoli quyoshga yo‘nalganini bildirgan. 阴天 *yīn tiān* ma‘nosi tog‘ning janubi, dengizning shimoli quyoshga yo‘nalgan. 阴天 *yīn tiān* dagi 阴 *yīn* so‘zining 繁体字 da yozilishi 陰 *yīn*, ma‘nosi esa olisdagi quyosh zarrasiga qaralmaydi.

降落 *jiàng luò* dagi 降 *jiàng* ma‘nosi – balanddan pastga tushmoq.

队伍 *duì wu* unvon, martaba so‘zidagi 队 *duì* odam tepadan pastga qarab turganga o‘xshaydi.

Chap quloq kaliti ko‘p uchraydigan so‘zlar: 台阶 dagi 阶, 陡坡 *qiya* tushgan so‘zidagi 陡, 丘陵 tepalikdagi do‘nglik so‘zidagi 陵, 阻挡 to‘xtatish, qarshilik qilish so‘zidagi 阻, 陨落 osmondan tushish so‘zidagi 陨.

Bir necha chap quloq kalitli iyerogliflar hozirgi ma‘nosi tubdan o‘zgarib baland-pastlik, relyef bilan aloqasi yo‘q, ammo ular, aslida, ilk ma‘nosi – baland-pastlik.

扫除 *supurish* so‘zidagi 除 *asl* ma‘nosi – shox saroyining yo‘lagi.

庭院 *hovli* so‘zidagi 院, aslida, hovlidagi devor.

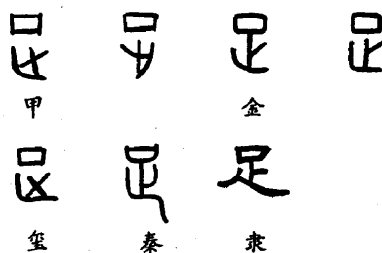
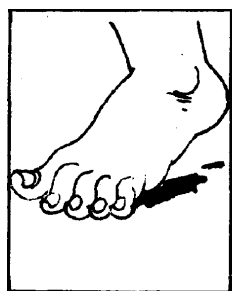
国际 *davlatdagi* 际 *qadimda* ikki yopiq devorning birlashishi.

陪伴 aloqada bo‘lish so‘zidagi 陪 qisman qoplangan ko‘tarma.

阿姨 xoladagi 阿 katta yer-tog‘ deganidir.

陈 iyeroglifining asli tashlab chiqmoq, 陈(qisqa vaqt mobaynida), aslida, jangchilarning qisqa vaqt mobaynida saflanishi, avvallari ikkitasi birga 陳 yozilgan. Qadimda urushda mana shulardan foydalanishgan, shuning uchun 陳 iyeroglifi jangdagi qisqa vaqt ma’nosini beradi. 東 grafemasi 車 ga o‘zgartirilgan. Oddiy qilib ajratib yozilsa, 陣 va 陣 ga ajraladi.

足 – 足字旁 *zú zì páng* – oyoq kaliti

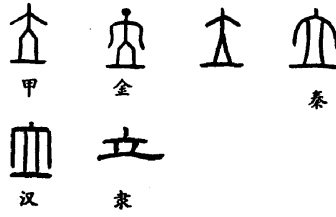

足 iyeroglifining pastki qismi – 止 (to‘xtamoq) oyoq kalitiga o‘xshaydi. Yuqori qismi esa tizzaning shaklini yodga soladi. 足 iyeroglifi, aslida, oyoq yoki oyoqqa tegishli bo‘lgan harakatlar bilan bog‘liq. Masalan, 跑 *pao* – yugurmoq, 跳 *tiao* – sakramoq, 踢 *ti* – tepmoq, 路 *lu* – yo‘l, 蹲 *dun* – oyog‘ini jarohatlamok va boshqalar. 跋 *ba* iyeroglifining avvalgi ma’nosi yiqilmoq bo‘lgan, hozirda esa cho‘qqiga chiqmoq ma’nosida ishlatiladi.

Ba’zan shunday iyerogliflar uchraydiki, ular 足 iyeroglifining hozirgi kundagi ma’nosi, ya’ni oyoq yoki oyoq harakatlariga bog‘liq. Lekin ularning boshlang‘ich ma’nosining hammasi ham oyoq bilan bog‘liq bo‘lmagan. Masalan, 暴躁 *baozao* – asabga tegish, 躁 *zao* – olib bormoq, yetaklab bormoq, uning asl ma’nosi esa tez harakatlanmoq demakdir. 距离 *juli* – masofa o‘zidagi 距 *ju* ning asl ma’nosi tovuq panjasining orqa oyog‘ini bildiradi.

Ba’zida 足 *zu* yon bo‘lak bo‘lib keladigan iyerogliflarda oyoq harakatiga bog‘liq, ularning yon bo‘lagi 足 talaffuzni beradi. Masalan, 捉 *zhuo* – ushlab olmoq, 促 *cu* – shoshilmoq, 齧 *chuo* – tishni g‘ichir-latmoq va b. Chunki qadimdan hozirgacha talaffuzda o‘zgarish sodir bo‘lgani uchun ularning o‘qilishi oldingidek emas.

立 – 立字旁 *lì zì páng* - tik turmoq kaliti

立 kaliti odamning tik turgan holatiga o‘xshaydi. Bu kalit bilan ke-
ladigan iyerogliflarning ko‘pchiligi «turmoq» ma’nosi bilan bog‘liq.
Masalan, 站 zhan turmoq ma’nosini, 位 wei odamning to‘g‘ri turgan
joyini, 竣 jun odamning turgan holda orqa tomonga harakatini bildiradi,
竭 jie og‘ir narsani ko‘tarib turish, 靖 jing tinch turgan holat ma’nolarini
anglatadi.

Ba’zida 立 li yon bo‘lak ishtirokidagi iyerogliflarning ma’nolari tik
turmoq ma’nosiga bog‘liq bo‘lmaydi. 立 li kaliti faqatgina ularning
talaffuzini ifodalaydi. Masalan, 粒 li – urug‘, 笠 li – bambukli shlyapa,
拉 la – tortmoq, 垃 la – xarakter, 泣 qi – unsiz yig‘lamoq, 翊 yi –
yordam bermoq, 翌 yi – keyingi kun, 飒 sa – xarakter va b. Shuningdek,
童 tong, 妾 qie kabi iyerogliflar «turmoq» fe’li bilan bog‘liq emas. Bu
iyerogliflarning tepasidagi kalit «立» li emas, 辛 bo‘lib, u qadimgi jazo-
lash qurolini bildiradi, jinoyat belgisi ma’nosini ham anglatadi. 童 tong
iyeroglifining ma’nosi ilk jinoyat qilgan erkak ma’nosini bildiradi. 妾
qie ayol qul ma’nosini anglatgan. Keyinchalik xitoy yozuvida islohotlar
amalga oshirilgani uchun uning shakli o‘zgarib, 立 li ko‘rinishiga kelgan.

辵 – 走字旁 zǒu zì páng – harakatlanmoq kaliti

辵 kaliti qadimda 辵 ko‘rinishida yozilgan. Uning tepa qismi 辵, pastki
qismi esa 止 ko‘rinishida bo‘lgan, ma’nosi oyoqda yurib ketayotganligini bild-
iradi. 辵 kaliti asosan yurish bilan bog‘liq. Masalan, 远 yuan – uzoq, 送 song –
kuzatmoq, 进 jin – kirmoq, 近 jin – yaqin, 逃 tao – sakrash, 还 huan – qay-
tarish va b. Bir qancha 辵 kaliti bilan yoziladigan iyerogliflarning ma’nosi
hozirda yo‘l bilan bog‘liq emas. Masalan:

链接 lianjie dagi 连 lian qadimda aravasini ushlab turgan odamni
anglatgan.

造访 zaofang – taklif qilmoq so‘zidagi 造 zao ning asl ma’nosi –
oldinga intilmoq.

启迪 qidi – yo‘l-yo‘riq ko‘rsatmoq so‘zidagi 迪 di iyeroglifining
dastlabki ma’nosi yo‘lni bildirgan.

旁边 *pang bian* (yon)dagi 边 *bian* iyeroglifining ma'nosi chet, qirg'oqni anglatadi.

逆行 *nixing* – noto'g'ri yo'ldan yurish so'zidagi 逆 *ni* ning ilk ma'nosi uchrashuv, kutib olishni bildiradi.

辽阔 *liao kuo* – ulkan, juda yirik so'zidagi 辽 *liao* ning asl ma'nosi uzoq, yiroqni anglatadi.

谦逊 *qianxun* – kamtar, sharm-hayoli so'zidagi 逊 *xun* ning asl ma'nosi qochib qutulmoqni bildiradi.

逃逸 *tiaoyi* – qochib ketmoq so'zidagi 逸 *yi* iyeroglifining asl ma'nosi qochmoqni bildiradi.

遏制 *ezhi* – o'z ichiga olmoq so'zidagi 遏 *ye* iyeroglifining asl ma'nosi oldini olmoq, to'sqinlik qilmoq ma'nolarini bildiradi.

遮拦 *zhelan* – to'sib qo'ymoq so'zidagi 遮 *zhe* iyeroglifining asl ma'nosi tekshirish ma'nosini anglatadi.

这 *zhe* iyeroglifining 繁体字 dagi ko'rinishi 這 shaklida bo'lib, uning ilk ma'nosi uchrashuv, kutib olishni bildirgan. Ba'zilar 這 iyeroglifini 適 *shi* – mos bo'lmoq iyeroglifining qadimgi 古体字 ko'rinishi ham deyishadi.

走 *zou* kaliti ko'rinishi 之 *zhi* ga o'xshaydi. Yurib ketayotgan ko'rinishga o'xshagani uchun taxminan «走之旁» *zǒu zhī páng* deb nomlangan.

廴 – 建之旁 *jiàn zhī páng* – oldinga intilmoq kaliti

廴 *jian* kaliti 辵 kalitining o'zgarishidan kelib chiqqan. Hozirgi zamon xitoy yozuvida 廴 *jian* kalitini oladigan iyerogliflar faqatgina 建 *jian*, 廷 *ting*, 延 *yan* iyerogliflari hisoblanadi. 辵 bilan 廴 kalitlari shakli bir-biriga o'xshash. Yozayotganda ularni bir-biriga adashtirib yubormaslik kerak. Avvallari 辵 kaliti bilan kelgan iyerogliflarning yon bo'lagi 廴 bilan yozilgan. Masalan, 巡 – 巡 *xun* – aylanib o'tmoq, 迫 – 迫 *pai* – sho-shirmoq, 廻 – 廻 *hui* – qayrilmoq va b. Avval bular standartlashtirilmagan iyerogliflar bo'lib, hozir boshqacha yoziladi. 建 *jian* yon bo'lagi 廴 bo'lib, kaliti ham shu hisoblanadi. Bu ko'p qo'llaniladigan iyeroglif hisoblanib, 之 *zhi* ko'rinishiga o'xshaydi. Shuning uchun 建之旁 *jian zhi pang* deb nomlanadi.

扌 – 提手旁 *tí shǒu páng* – tik qo'l kaliti

打 *dǎ* – urmoq, 推 *tuī* – itarmoq, 挂 *guà* – osmoq, 折 *zhé* sindirmoq, o‘girmoq kabi iyerogliflar tarkibida uchraydi.

Ushbu kalit 手 qo‘l kalitining yon bo‘lak shakli bo‘lib, iyeroglifning yonida kelsa 扌 tarzida yoziladi, odatda, qo‘l va qo‘l harakati bilan bog‘liq iyerogliflarda uchraydi. Masalan, 打 urmoq, 推 itarmoq, 抓 ushlamoq, 找 qidirmoq, 扶 suyanmoq, 拔 tortmoq, 指 ko‘rsatmoq, 提 ushlamoq, olib bormoq, 摇 ikkilanmoq, 捕 tutmoq, 捉 tutmoq, 挡 yopmoq, 拒 oyoq tiramoq, 操 bermoq kabi.

Ba‘zi iyerogliflar qo‘l va qo‘l harakati bilan umuman aloqador bo‘lmaydi, lekin shuni ta’kidlash joizki, ularning kelib chiqishi qo‘l va qo‘l harakatlari bilan aloqador bo‘lgan. Masalan, 把握 ning asl ma’nosi – ushlamoq, 技术 ning asl ma’nosi – mahorat, 笨拙 epchil emas, 挺拔 tortmoq, 摊开 joylamoq, 比拟 qamrab olmoq, 抒情 tashlab yubormoq, 措施 taxmin qilmoq, 抒情 ko‘tarmoq, 措施 qo‘ymoq, 擅自 o‘ziniki qilib olish, 快捷 harbiy o‘lja, 依据 qo‘l bilan ushlamoq, 拮据 moliyaviy jihatdan qiynalib qolmoq.

折 iyeroglifining o‘ng tarafida avvallari daraxt tasviri, chap tarafida esa yog‘och bolg‘a tasviri, uning ma’nosini ifoda etuvchi kalitlar bo‘lgan, keyinchalik iyerogliflar islohotlari natijasida 木 kaliti 手 kalitiga, hozirda esa 扌 qo‘l yon kalitiga o‘zgargan.

E’tibor qiling: 报 iyeroglifi 報 ning sodda varianti bo‘lib, 報 ning chap tarafidagi kalit qo‘lga, o‘ng tarafi esa qo‘llari bilan biron narsani tutib turgan insonga o‘xshaydi. 报 iyeroglifi Han sulolasi davrida soddalashtirilgan.

报 va 执 iyerogliflarining chap tarafidagi 扌 kaliti avvallari 幸 ko‘rinishida bo‘lib, ulardagi qo‘l kalitining qo‘l bilan aloqasi yo‘q.

护 iyeroglifi 護 ning sodda variantidir, uning til kaliti «o‘z ko‘zi bilan ko‘rgani kelmoq» ma’nosini anglatadi. 30–40-yillarda 護 iyeroglifi 护 ga o‘zgartirilgan, sodda variant tariqasida qabul qilingan.

扌 kaliti 手 kalitining yon bo‘lak shakli bo‘lib, 扌 kalitining pastki chizig‘i gorizontal holda emas, balki yuqoriga ko‘tarilgan holda bo‘lgani sababli «提手旁» deyiladi.

扌 – 弄字低 *nòng zì dī* – ochiq qo‘llar kaliti

弄 *nòng* – qilmoq, 戒 *jiè* – ehtiyot choralarini ko‘rmoq, 弃 *qì* – tashlamoq, 葬 *zàng* – ko‘mmoq kabi iyerogliflar tarkibida uchraydi.

弄 kalitining ma'nosi ikki ochiq qo'l degani. Bu kalit qatnashgan iyerogliflarning ko'p qismi qo'l bilan bog'liq. Masalan, 弄 iyeroglifining asl ma'nosi qo'l bilan o'ynaydigan yashma va tosh degani, 弃 qadimgi yozuv ko'rinishida ikki qo'llab bolani ushlab turish, 戒 ikki qo'l bilan nayzani ushlab himoyalani, 弈 qo'l bilan shaxmat o'ynash, 弁 ikki qo'l bilan bosh kiyimga suyanish ma'nolarini anglatgan.

Lekin ba'zi iyerogliflarning qo'l bilan aloqasi yo'q bo'lib, iyeroglifning komponenti sifatida kelishi mumkin, masalan, 算 iyeroglifining bosh qismida 竹 kaliti, pastki qismida esa 工具 ish quroli so'zidagi 具 bo'lib, qadimda kirish degan ma'noga ega edi.

Ba'zi 升 kaliti qatnashgan iyerogliflarning qo'l bilan aloqasi bo'lmay, ularning kelib chiqishi ham 升 kaliti bilan aloqador emas. Ya'ni iyerogliflarning taraqqiyot davrida shunday holatga kelib qolgan. Masalan, 埋葬 iyeroglifining avvallari tepa va pastki qismi ham boshqacha ko'rinishda bo'lgan, keyinchalik odamlar ushbu iyeroglifni shunday yoza boshlaganlar.

花卉 ham avvallari uch ifodani bildiruvchi o'tning ma'nosini bildirgan, keyinchalik uning pastki qismini hozirgi ko'rinishda yoza boshlashgan.

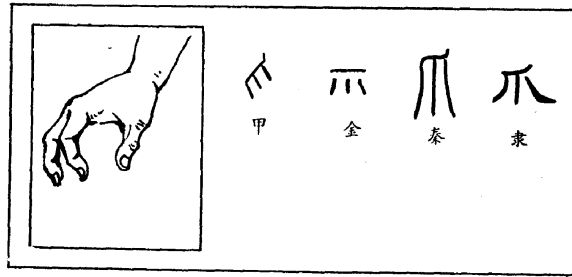
羿 iyeroglifida ham yuqori qismi 羽, pastki qismi esa 开, ya'ni qush qanotlarini yozgan holda uchishga hozir degan ma'noni bildirgan. Vaqt o'tib odamlar ushbu iyeroglifni hozirgi ko'rinishda yoza boshlagan.

E'tibor bering: 異 iyeroglifi 昇 iyeroglifining boshqacha ko'rinishi bo'lib, Han davrida ushbu holatga kelgan. Uning ma'nosi ikki qo'llab narsani ko'tarmoq degani. 昇 va 異 kelib chiqishi jihatidan bir iyeroglif emas. Hozirda 昇 yozuvda norma qilib olingan.

升 kaliti 弄 iyeroglifining bir bo'lagi bo'lib, odatda, iyeroglifning pastki qismida joylashadi. Shuning uchun «弄字底» deb ataladi.

𠂇 – 爪字头 *zhǎo zì tóu* – tirnoq kaliti

受 *shòu* – qabul qilmoq, 采 *cǎi* – tanlamoq, 爱 *ài* sevgi kabi so'zlar tarkibida uchraydi.

Kaliti qo‘l shakliga o‘xshash bo‘lib, bu kalit qatnashgan iyerogliflarning ko‘p qismi qo‘l bilan aloqador. Masalan, 抓 tutmoq, 爬 tirnashmoq kabi. 爪 iyeroglifining tepa qismida joylashsa 𠂔 shaklida yoziladi va qo‘l bilan aloqasi bo‘ladi. Masalan:

接受 tepa pastki qismi ham qo‘l kaliti bo‘lib, olmoq, qabul qilib olmoq degan ma’noni anglatadi.

舀取 qo‘l bilan narsani olish degan ma’noni anglatadi.

作为 so‘zidagi 为 iyeroglifi qadimgi yozuvda 爲 tarzida yozilib, qo‘li bilan filni tortgan holda ishga ketish tasvirini bergan.

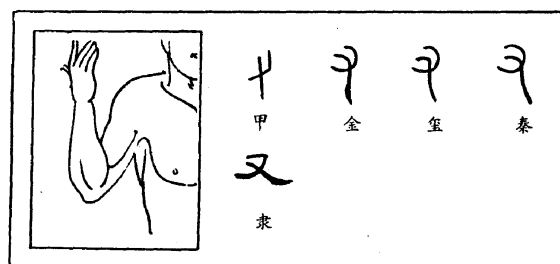
妥当 so‘zidagi 妥 iyeroglifi qo‘l bilan silamoq, ya’ni tinchlantirish ma’nosini anglatgan.

争夺 so‘zidagi 争 iyeroglifiikki qo‘l bilan narsani olib qo‘yish, 奚 qo‘llari bilan insonning o‘ralgan sochlaridan sudrab kelish, uning ilk ma’nosi qul degan ma’noni bildirgan.

采 qo‘li bilan daraxtdagi mevalarni terish. Keyinchalik bu iyerogliflarga 扌 kaliti qo‘shilib 採 holatiga o‘zgargan va shu asosda qabul qilingan.

Ba’zi 𠂔 kaliti qatnashgan iyerogliflarning qo‘l bilan aloqasi bo‘lmay, hatto kelib chiqishi ham unga borib taqalmaydi. Iyerogliflarning taraqqiyot jarayonida o‘zgarishlarga duch kelilishi natijasida shu ko‘rinishga kelib qolgan. Masalan: 爪 kaliti iyeroglif bilan birga qo‘llanganda iyerogliflarning yon qismida yoziladi, shuning uchun «爪字旁» deb yuritiladi. 𠂔 kaliti 爪 ning yon bo‘lak shakli bo‘lib, iyeroglifning bosh qismida keladi. Shuning uchun «爪字头» deyiladi.

又 – 又字旁 yòu zì páng – kaft kaliti

受 *shòu* – qabul qilmoq, 友 *yǒu* – do‘st, 反 *fǎn* – aksi, tashqari, 取 *qǔ* – olib kelmoq kabi iyerogliflar tarkibida uchraydi.

又 kaliti qo‘lning yon tarafidan ko‘rinishiga o‘xshaydi, bu kalit qatnashgan iyerogliflarning aksariyat qismi qo‘l bilan aloqador, masalan, 隻 *zhī* iyeroglifi – 只 iyeroglifining ilk ko‘rinishi, qo‘l bilan qush tutmoq ma‘nosini anglatgan, 雙 *shuāng* 双 iyeroglifining ilk ko‘rinishi qo‘l bilan ikkita qushni tutmoq ma‘nosini beradi.

友 iyeroglifi ikki qo‘lning bir-birini qisishi, ya‘ni do‘st ma‘nosini, 取 qo‘lda quloq bor, ya‘ni olib kelmoq, 反 qo‘l bilan qal‘aga chiqmoq, tepa-pastki qismi qo‘l bo‘lib, narsani berib yubormoq ma‘nolarini, hozirda esa aks, teskari ma‘nosini beradi.

Ba‘zi iyerogliflarning hozirda qo‘l bilan aloqasi yo‘q, lekin boshlang‘ich ma‘nosi qo‘l bilan bog‘liq bo‘lgan. Masalan, 叔 iyeroglifida uning ma‘nosi qo‘l bilan narsani tanlab olishdir.

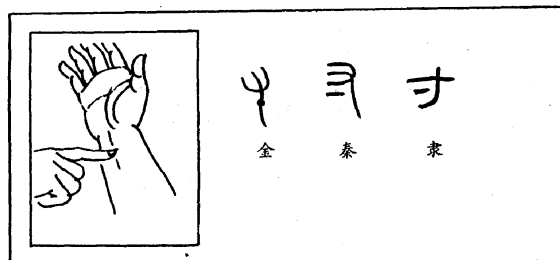
叟 ning ma‘nosi – qo‘lda olov ushlab turgan holda xonada bo‘lmoq. Uning murakkab variantida iyeroglifning tepa va pastki qismida qo‘l kaliti, o‘rtasida esa ko‘z kaliti bo‘lgan. Ma‘nosi qo‘llar bilan ko‘zni ochish.

度 – qo‘llar bilan uzunlikni qarichlab o‘lchash.

叙述 *so‘zi* bayon etmoq ma‘nosini anglatadi, undagi 叙 iyeroglifi tartib ma‘nosini ifodalaydi.

Ayrim soddalashtirilgan iyerogliflarda 又 kalitining qo‘l yoki kaft bilan aloqasi bo‘lmaydi, ular iyerogliflar islohotlari jarayonida kaft kaliti bilan yozila boshlagan, masalan, 漢 – 汉; 對 – 对 kabi iyerogliflar.

寸 – 寸字旁 *cùn zì pang* – qarich kaliti

射 *shè* – otmoq, 封 *fēng* – yozib olish, 肘 *zhǒu* – tirsak, 村 *cūn* – qishloq kabi iyerogliflar tarkibida uchraydi.

«寸» kaliti indikativlar guruhiga kiradi. 小豪 da «寸» iyeroglifi «又» va «一» iyerogliflari birlashishidan hosil bo‘lgan. Bunda 又 qo‘l ma‘nosini, 一 esa bilakka ishora qilib turgan ko‘rsatkich barmoq holatini

tasvirlagan va bu qo‘ldan to bilakkacha bo‘lgan masofa – bir «寸» (ya’ni 2, 54 sm)ni anglatgan.

Qo‘lning shu qismidan Xitoy tabiblari bemorning tomir urishini (puls) tekshirishgan. «寸» iyeroglifining asl ma’nosi tabibning inson organizmi bilan bog‘lana oladigan kanalidir.

Xitoy milliy uzunlik o‘chovida o‘nta «寸» bitta «分» yoki «尺» ning o‘ndan biriga barobar bo‘lgan. Boshqacha qilib aytganda, detsimetrning o‘ndan biriga barobar edi.

«寸» qatnashgan aksar iyerogliflar qisqa yoki kichkina kabi ma’nolarni bildiradi.

寸土 yer bo‘lagi

寸步 mayda qadam

寸阴 qisqa davr

寸心 1) yurak; 2) kichkina qalb

寸进 kichik rivojlanish

寸隙 bo‘sh vaqt

寸步难移 qilt eta olmaslik (joyidan qo‘zg‘alolmaslik).

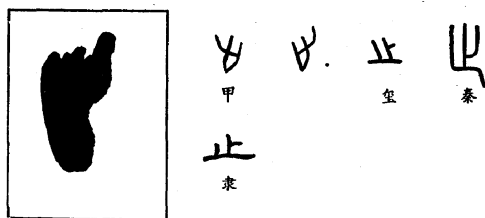
寸 kaliti 手 ning 又 iyeroglifiga qo‘shilib qo‘ldan tirsakkacha bo‘lgan uzunlikni ifodalaydi. Bunday iyerogliflar qo‘l bilan aloqador. Masalan: 肘 tirsak, 射 o‘q-yoydan otish. 夺 iyeroglifining qadimgi ko‘rinishida xuddi qo‘li bilan qushni kiyim ichida ushlab turish tasviriga o‘xshash bo‘lgan, 封 iyeroglifining etimologik ma’nosi qo‘l bilan daraxtga u-bu narsa sepishni anglatgan.

Ba’zi 寸 kaliti qatnashgan iyerogliflarning hozirda qo‘l bilan aloqasi yo‘q, lekin ularning qadimgi ma’nolari qo‘l bilan aloqador. Masalan: 对 iyeroglifi qo‘l bilan u-bu narsani ushlash, 专 qo‘l bilan harakatlantirish, 寺 iyeroglifining ilk ko‘rinishida tepa qismida 之, pastki qismida esa 寸 kalitlari bilan yozilgan. Ya’ni qo‘lda narsani ushlash ma’nosini bergan. 寻 iyeroglifi qadimda tepa va past qismi ham qo‘l kalitidan iborat bo‘lib, betartib turgan narsalarni tartibga keltirish ma’nosini anglatgan. 导 olib bormoq, nazoratda ushlamoq degan ma’nolarni anglatgan. 尊 ikki qo‘li bilan ko‘tarmoq, keyinchalik esa pastki qismi qo‘l ma’nosini bera boshlagan.

耐 qadimda soqol olganlik uchun solingan jarima deb tarjima qililib, chap tomondagi 而 soqol ma’nosini, 寸 esa uzunlik ma’nosini bergan.

村 va 忖 iyerogliflari fonoideografik kategoriyaga oid, ulardagi 寸 kalitining qo‘l bilan aloqasi bo‘lmay, faqat talaffuz uchun xizmat qiladi.

止– 止字旁 *zhǐ zì páng* – oyoq kaliti

步 *bù* – qadam, 武 *wǔ* harbiy, 址 *zhǐ* – joy, 耻 *chǐ* – uyat.

«止» kaliti oyoq shaklida bo‘lib, u qatnashgan iyerogliflarning aksariyat qismi oyoq hamda qadam bilan aloqador. Masalan: «步伐» ning «步» ikkita oyoq bilan qadam tashlash, «历史» ning «历» bosib o‘tgan yo‘l. «历» ning «歷» inson harbiy qurol ushlagan holda qadam bosishi.

Ushbu kalit hozir oyoq, ov, mana shu kabi so‘zlarda qatnashadi. «正» iyeroglifining pastki qismi «止» kaliti bo‘lib, tepa qismi «一», ya’ni borish shart bo‘lgan joy degan ma’noni beradi. «足» da ham pastki qismi oyoq bo‘lib, tepa qismi og‘iz kalitidir, u tizza ma’nosini beradi. «肯» suyakka yopishib turgan oyoqdagi go’sht. «彼此» ning «此» inson bir yerda tinch turib, keyin shu yerdan boshqa yaqin yerga o‘tishini anglatadi.

«岁» iyeroglifining fantizisi «歲» bo‘lib, u ikki qismdan iborat; «步» va «戌». «步» ma’noni bildirsa, «戌» talaffuzni beradi. «步» iyeroglifining tepa qismida ham shu kalit qatnashgan.

«齿» ning fantizisi «齒» bo‘lib, avvallari tepa-pastki qism ham tish shaklida edi. Keyinchalik tepa qism faqat talaffuzni, pastki qism esa shaklni beradigan bo‘ldi. «址» so‘zida «止» kaliti talaffuz uchun xizmat qiladi.

甲骨文 da «止» iyeroglifi odam oyoq izlarini ifodalagan. O‘zining ma’nosi – iz, umumiy olganda, oyoq ma’nosini anglatadi. Bundan tashqari, oyoqlarning joyida turishi to‘xtab turmoq, dam olmoq, qimirlamaslik ma’nolarini anglatadi. «止» iyeroglifi qatnashgan barcha so‘zlar oyoq harakatlari bilan bog‘liq. Masalan:

步 – qadam

此 – shu yerda

陟 – tepaga ko‘tarilmoq

攴 – 反文旁 *fǎn wén páng* – tayoq bilan urmoq kaliti

教 *jiāo* – o‘qitmoq, 败 *bài* – yengilmoq, 救 *jiù* – yordam bermoq, 致 *zhì* – yubormoq kabi iyerogliflar tarkibida uchraydi.

父 avvallari 支 (pu) tarzida yozilgan bo‘lib, qo‘lda cho‘p ushlab turgan odam tasviriga o‘xshaydi. Zamonaviy tilda 敲打 *qiāo dǎ*, 敌寇 *dí kòu* kabi iyerogliflardagi 支 *pō* kaliti hozirda 父 *fǎn* tarzida yoziladi.

Bu kalit qatnashgan iyerogliflarning hozirda qo‘lda ushlab turilgan tayoqqa o‘xshash asbob va urish bilan aloqasi bo‘lmay, ularning ilk ma’nosi shunga borib taqaladi. Masalan: 教育 *jiào yù* qadimda tayoqni olgan holda bolani tarbiyalamoq, 改正 *gǎi zhèng* uradigan tayoqcha bilan bolaning xatosini to‘g‘rilash, 败坏 *bài huài* buzmoq, tayoq bilan sigirni urmoq, 放牧 *fàng mù* tayoq ushlagan podani haydamoq, ya’ni qo‘riqchi, 尊敬 *zūn jìng* ehtirom ko‘rsatmoq.

流放 *liú fàng* so‘zidagi 放 *fàng* ning ma’nosi – haydab chiqarmoq, 收押 *shōu yā* so‘zidagi 收 *shōu* ning ma’nosi – hibsga olmoq, 数落 *shǔ luò* so‘zidagi 数 *shǔ* ning ma’nosi – sharmanda qilmoq, 救火 *jiù huǒ* dagi 救 *jiù* iyeroglifining ma’nosi – taqiqlamoq, 政治 *zhèng zhì* so‘zidagi 政 *zhèng* iyeroglifining ma’nosi–to‘g‘rilamoq, 缘故 *yuán gù* so‘zidagi 故 *gù* iyeroglifining ma’nosi–odamni ish qilishga majburlamoq. Ushbu iyerogliflarning aksariyatida kuchga ega bo‘lib, biron ishni amalga oshirish ma’nolarini anglashimiz mumkin, shuning uchun 父 *fǎn* kaliti qo‘llangan.

Cho‘pni ushlagan holda urmoq, qo‘l harakati va qo‘l kuchi bilan amalga oshirilgan ish kabi ma’nolarda qo‘llanadi, masalan: 整理 *zhěng lǐ* dagi 整 *zhěng* iyeroglifida qo‘l yordamida narsani bog‘lamoq, 收敛 *shōu liǎn* dagi 敛 *liǎn* iyeroglifi yig‘moq, 敦促 *dūn cù* so‘zidagi 敦 *dūn* iyeroglifi tashlamoq, 敷设 *fū shè* so‘zidagi 敷 *fū* iyeroglifi joylamoq, o‘rnatmoq, 分散 *fēn sǎn* so‘zidagi 散 *sàn* iyeroglifi ajralmoq, tarqalmoq, 勇敢 *yǒng gǎn* so‘zida 敢 *gǎn* iyeroglifining etimologik ma’nosi bir qo‘llab hayvonni ushlamoq, 宽敞 *kuān chǎng* so‘zidagi 敞 *chǎng* ning ilk ma’nosi yerni haydamoq, hozirda «keng» ma’nosini anglatadi.

致 *zhì* iyeroglifi, aslida, urmoq so‘zibilan aloqador emas, uning o‘ng tarafidagi kalit oyoq ma’nosini beruvchi kalit bo‘lib, sovg‘ani olmoq ma’nosini anglatgan.

父 - 折文旁 *zhé wén páng* – asta yurmoq; oyoqlarni chalishtirmoq

夏 *xià* yoz fasli, 处 *chù* joy, 各 *gè* har bir, 冬 *dōng* qish fasli.

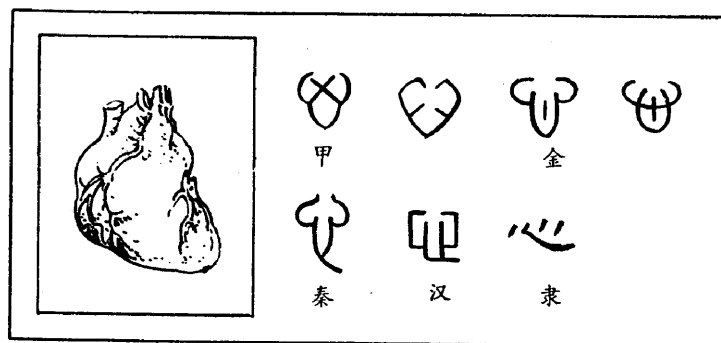
«久» kalitiva «止» kalitlari qadimda bir-biriga teskari holda yozilib, ularning formasi xuddi oyoq formasiga o'xshatilar hamda oyoq bilan bog'liq iyerogliflarda uchrardi. «处 chù» inson charm bosh kiyimni kiygan holda stulda o'tirishi, 各 so'zida tepa qism oyoq ma'nosini, pastki qism ostona degan ma'noni bildirgan. 久 kalitining yana bir ma'nosi – murakkab yo'lni bosib o'tmoq.

麦 mài va 和 hé iyeroglifi pastki qismi 久 bo'lib, qadimda kelib o'rnashmoq ma'nosini bergan. Ushbu iyeroglifning qadimda yozilishi bug'doy shaklida bo'lgan, shuning uchun bug'doy ma'nosini bergan. Keyinchalik esa nuqtalarning qo'shilib ketishi natijasida shunday holda yozila boshlandi.

Ushbu 冬 dōng iyeroglifning oyoq bilan aloqasi bo'lmay, qadimda yozilishi tepa qismi xuddi ipakning osilib tugun qilib qo'yilgan tasviriga o'xshar, tugatmoq degan ma'noni anglatardi. Keyinchalik o'zgarishlarga duch kelishi natijasida 久 yoziladigan bo'ldi.

E'tibor qiling: 条 tiáo iyeroglifi 條 tiáo ning sodda varianti. 條 tiáo iyeroglifining ilk ma'nosi kichik daraxt navdasi. 條 tiáo ning tepa qismida 攸 yōu iyeroglifi bo'lib, uning talaffuzini ifodalaydi. Quyi qismida esa 木 kaliti, ma'nosini bildiradi.

心 – 心字底 xīn zì dǐ - yurak

«心 xīn» kalitining ma'nosi – yurak. Qadimda «心 xīn» iyeroglifi ko'rinishi xuddi odamning yuragi kabi yozilgan. Yurak odamning eng muhim tana a'zosi ekanligi bizga sir emas, lekin qadimda odamlar: «Inson yuragi o'ylash, qayg'urish va his-tuyg'ular vazifasini bajaruvchi a'zodir», – deb xato o'ylashgan. Bundan tashqari, ular inson yuragi odamning ko'krak qafasi o'rtasida joylashgan deb hisoblashgan. Shuning uchun «心 xīn» iyeroglifi markaz, o'rta degan ma'nolarda ham qo'llanadi.

Komponentida «心 xīn» iyeroglifi bo‘lgan so‘zlarning aksariyatida odam his-tuyg‘ulari, kechinmalari, fikr-u xayoli kabi tuyg‘ularni ifodalash maqsadida qo‘llanadi, masalan:

志 *zhì* xohish;

忠 *zhōng* vafodorlik;

恭 *gōng* hurmat qilmoq, e‘zozlamoq;

添 *tiān* kamsitmoq, yerga urmoq;

心匠 *xīn jiàng* ijodkorlik, topqirlik;

心法 *xīn fǎ* (buddizm) ma’naviy barqarorlik;

心得 *xīn dé* tushunib yetmoq, o‘rganmoq.

黑 - 黑字旁 *hēi zì páng* – qora

墨 *mò* – siyoh; 黯 *àn* – qorong‘ulik; 黛 *dài* – qora rang; 嘿 *hēi* – hey. Ushbu kalitning ma’nosi pang‘illoqlar portlashidagi qora tutun ma’nosini beradi, ushbu kalit ishtirok etgan iyerogliflarning hammasi qora rang yoki siyohga aloqasi bor bo‘lib, masalan: 墨 *mò*, 黯 *àn*, 黛 *dài*, 黝 *yǒu*, 黢 *qū*, 黔 *qián*, 黠 *dú*, 黥 *qíng* 等等. 黠 *dú* iyeroglifining ma’nosi kir, iflos degani. “黥 *qíng*” iyeroglifi qadimda jazo sifatida yuzga to‘kiladigan qora siyoh ma’nosini bergan.

Hozirgi kunda ushbu kalit bilan keladigan qator iyerogliflar borki, qora rang yoki siyoh ma’nosiga umuman aloqasi yo‘q, lekin ularning eng dastlabki ma’nosi bunga aloqasi bo‘lgan. Masalan, “污点 *wū diǎn*” dagi “点 *diǎn*” iyeroglifining murakkab ko‘rinishi “黠 *diǎn*” bo‘lib, uning dastlabki ma’nosi kichkina qora rang izi deb tarjima qilingan. “党派 *dǎng pài*” dagi “党 *dǎng*” ning murakkab ko‘rinishi “黨 *dǎng*” bo‘lib, uning dastlabki ma’nosi qorong‘ulik yorug‘ emas degan ma’noni bergan.

“狡黠 *jiǎo xiá*” iyeroglifidagi “黠 *xiá*” ning dastlabki ma’nosi qora yoki qattiq deganidir. “罢黜 *bà chù*” iyeroglifidagi “黜 *chù*” ning dastlabki ma’nosi davlat mansabidan olib tashlanish degani bo‘lib, undagi “黑 *hēi*” kaliti davlat mansabidan olib tashlanish qora siyoh ma’nosiga aloqasi bor deb qabul qilinadi.

“嘿 *hēi* “默 *mò*” iyerogliflarining qora rang yoki siyohga aloqasi yo‘q bo‘lib, unadi “黑 *hēi*” uning ohangini ifodalab, hozirgi va qadimgi o‘qilishida farq bo‘lgan va qadimgi o‘qilishi hozirgi o‘qilish kabi bo‘lmagan.

赤 - 赤字旁 *chì zì páng* – qizil

赧 *nǎn* – uyalgan; 赫 *hè* – muhim; 赭 *zhě* – qizg‘ish jigarrang; 赦 *shè* – uzr.

“赤 *chì*” iyeroglifining tepa qismidagi asl iyeroglif “大 *dà*” pastki qismida esa “火 *huǒ*” ma’nosi esa qizg‘ish olov rang ma’nosini berib, bu kalit mavjud barcha iyerogliflar qizil rangga aloqasi bor. Masalan, “赫 *hè*” bu qizg‘ish olov rangning ko‘rinishini ifodalaydi. “赧 *nǎn*” ma’nosi uyalgan yoki yuzi qizargan degan ma’noni beradi. “糖 *táng*” ning ma’nosi qizil rang degani. “赭 *zhě*” ma’nosi qizil yer. “赧 *xì*”ning ma’nosi katta qizil degani. “郝 *hǎo*”, “赦 *shè*” iyerogliflarining ma’nosi qizil rangga umuman aloqasi yo‘q, ulargadi “赤 *chì*” kaliti ohangini ifodalaydi, chunki qadimda va hozirda o‘qilishi o‘zgargan bo‘lib, ularning hozirgi va qadimgi o‘qilishi har xil.

鬼 - 鬼子旁 *guǐ zi páng* – ruh

魂 *hún* – ruh; 魄 *pò* ruh; 魔 *mó* shayton; 愧 *kuì* uyalgan.

Ushbu kalitning tepa qismi katta ruhning boshiga o‘xshatilgan, pastki qismi esa tizzaning ko‘rinishiga o‘xshatilgan. Ushbu kalit ishtirok etgan barcha iyerogliflar ruhga aloqasi mavjud bo‘lib, masalan: 魂 *hún*, 魄 *pò*, 魔 *mó*, 魑 *chī*, 魅 *mèi*, 魍 *wǎng*, 魃 *yǎn* 等等. “魃 *yǎn*” iyeroglifining ma’nosi tushda qo‘rqib ketish, yomon tush ko‘rish ma’nosini beradi.

Ba’zi iyerogliflar ruh ma’nosiga aloqasi yo‘q bo‘lib, ulardagi ushbu kalit faqatgina ohangni bildiradi. Masalan, 玫瑰 *méi gui* dagi 瑰 *gui*, 惭愧 *cán kuì* dagi 愧 *kuì*, 傀儡 *kuí lěi* dagi 傀 *kuí*, 魁斗 *kuí dòu* dagi 魁 *kuí*, 崔嵬 *cuī wéi* dagi 嵬 *wéi*. Chunki hozirgi va avvalgi iyerogliflarning o‘qilishda farq bo‘lgan, avvalgi iyerogliflarning o‘qilishi hozirgi bilan o‘xshamagan.

“魏 *wèi*” iyeroglifi qirol saroyining tashqaridagi binosi ma’nosini berib, undagi “鬼 *guǐ*” kalitining ma’nosi noma’lum.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Inson va inson tana a’zolariga oid kalitlardan yana qaysilarini bilasiz?
2. Inson va inson tana a’zolariga oid kalitlardan qaysilari ikki xil yozilish shakliga ega?
3. Inson va inson tana a’zolariga oid kalitlar doim ham iyeroglif tarkibida ma’no anglatuvchi bo‘lak sifatida qo‘llaniladimi?

3.4. Mehnat qurollari va jangovar qurollarga oid kalitlar

Darsning maqsadi: xitoy tilidagi mehnat qurollari va jangovar qurollarga oid kalitlar haqida ma'lumot berish.

Tayanch so'z va iboralar: Jom, Nayza, kamono'qi, Mehrob, maydatola, musiqiyasbob, to'r, Omoch, yetmoq; erishmoq, o'g'ir, Qayiq, Qon, Kiyim, aroq uchun jom, ulov; arava, Shahar, Chaqirim, eshik; darvoza, Yashil, ovqat; taom, Baland, ko'za, Tuz, sariq rang, qorarang, Baraban, nay.

Xitoy tilidagi mehnat qurollari va jangovar qurollarga oid kalitlar ham miqdoran ko'pchilikni tashkil etadi (67ta). Ulardan ayrimlarining tahlilini ko'rib chiqsak:

刀 – 刀字旁 *dāo zì pán* – pichoq kaliti

刀 *rèn* – pichoq tig'i, 切 *qiē* kesmoq, 剪 *jiǎn* kesmoq, qirqmoq, 叨 *dāo* quruq gap, mahmadonalik.

“刀 *dāo*” iyeroglifi pichoqning formasiga o'xshaydi, “刀 *dāo*” kaliti ishtirokidagi iyerogliflarning aksariyat qismi pichoq va pichoqqa oid bo'lgan anjomlarga qarata aytiladi. Masalan: “刀 *dāo*, 刀 *rèn*, 剪 *jiǎn*, 切 *qiē*, 劈 *pī* yorilmoq, tilinmoq” va h.k.

Ba'zi bir “刀 *dāo*” kalitli so'zlarning hozirgi ma'nosi pichoq anjomi yoki pichoq qo'llaniladigan so'zlar bilan hech qanday aloqasi yo'q. Aslini olganda esa, ularning tub kelib chiqishida pichoq anjomi yoki pichoq bilan ish bajariladigan yumushlarning aloqasi bor. Masalan: “分离 *fēn lǐ*” iyeroglifining “分 *fēn*” so'zi pichoqdan foydalangan holda narsani ikkiga bo'lish, ayirish degan ma'nolardadir. “初始 *chū shǐ*” iyeroglifining “初 *chū*” so'zining asl kelib chiqish ma'nosi, pichoqdan foydalanib, terini qirqib olish va undan kiyim tayyorlash ma'nosidadir. “证券 *zhèng quàn*” so'zining “券 *quàn*” so'zining tub kelib chiqish mohiyati pichoqdan foydalangan holda bambuk daraxtiga o'yib yozilgan shartnomalarni anglatgan.

“叨 *dāo*, 召 *zhào*” so'zlarining ma'nosida pichoq anjomlariga yaqinlik yo'q. Ularning “刀 *dāo*” kalitining bayoni talaffuz qilish ma'nosida boradi. Chunki, qadim va hozirgi zamon talaffuzlarida anchagina o'zgarishlar sodir bo'lgan. Ba'zi so'zlarning talaffuzi avvalgisidan farq qiladi.

Diqqat : “ 彻 *chè* ” iyeroglifi “ 徹 *chè* ” ning osonlashtirilgan ko‘rinishidir. “ 彻 *chè* ” so‘zining o‘ng tarafidagi kalit “ 切 *qiē* ” tarzida o‘qiladi. “ 切 *qiē* ” ning “ 刀 *dāo* ” kaliti pichoqdan foydalanib kesish demakdir.

刂 - 立刀旁 *lì dāo páng* – tik pichoq kaliti

剑 *jiàn* – qilich; 刻 *kè* – iskana, (kesish moslamasi); 到 *dào* – kelmoq; 剧 *jù* qattiq, keskin.

“ 刀 *dāo* ” iyeroglifining o‘ng tomonidagi kalitlarning aksariyat qismi 立刀旁 *lì dāo páng* “ 刂 ” tarzida o‘zgargan va uning ko‘pchilik qismi pichoq va pichoq bilan bog‘liq yumushlarni ifodalab keladi. Masalan: “ 剑 *jiàn*, 刻 *kè*, 划 *huá*, 利 *lì*, 削 *xuē*, 割 *gē*, 剖 *pōu*, 刑 *xíng*, 剁 *duò*, 刮 *guā*, 创 *chuàng*, 刽 *guì*, 剔 *tī* ” va h.k. “ 剥削 *bō xuē* ” so‘zining “ 剥 *bāo* ” iyeroglifi pichoqli kesuvchi apparatni bildiradi. “ 创伤 *chuāng shāng* ” so‘zining “ 创 *chuāng* ” iyeroglifining asl kelib chiqishi shikastlanish ma‘nosidadir. “ 锋利 *fēng lì* ” ning “ 利 *lì* ” iyeroglifining boshlang‘ich ma‘nosi pichoqdan foydalanib chopilgan yoki haydalgan yer. “ 划分 *huà fēn* ” iyeroglifining “ 划 *huà* ” so‘zi fantizida “ 劃 *huá* ” tarzida yoziladi va bu uchi tig‘li pichoq bilan narsani bo‘lish deganidir.

Ba‘zi bir “ 刂 ” kalitli so‘zlarning hozirgi ma‘nosi pichoq va pichoqli yumushlar bilan aloqasi yo‘q. Ammo, ularning asl kelib chiqishi pichoq va pichoq bilan bog‘liq yumushlarga taalluqlidir. Masalan: “ 刘 *liú* ” ning fantizida yozilishi “ 劉 *liú* ” tarzida yoziladi. Bu iyeroglif katta bir turdagi katta boltaning qismlarini anglatadi. “ 划船 *huá chuán* ” so‘zining “ 划 *huá* ” iyeroglifining qadimiy ma‘nosi qishloq xo‘jaligidagi bir turdagi pichoqdir. “ 分别 *fēn bié* ” so‘zidagi “ 别 *bié* ” so‘zining asl kelib chiqish ma‘nosi pichoqdan foydalangan holda narsani bo‘lish demakdir. “ 排列 *pái liè* ” so‘zining “ 列 *liè* ” ning asl kelib chiqishi pichoqdan foydalangan holda bo‘lish, ayirish ma‘nosini beradi. “ 判断 *pàn duàn* ” so‘zidagi “ 判 *pàn* ” iyeroglifining tub ma‘nosi narsani pichoq yordamida ikki bo‘lakka bo‘lish demakdir. “ 正副 *zhèng fù* ” so‘zining “ 副 *fù* ” iyeroglifi pichoq yordamida biror narsani chaqib ochish ma‘nosini berib kelgan. “ 刚强 *gāng qiáng* ” so‘zining “ 刚 *gāng* ” iyeroglifi pichoqdan foydalangan holda narsani bo‘limlarga bo‘lish demakdir. “ 册除 *cè chú* ” so‘zining “ 册 *cè* ” so‘zi pichoqdan foydalanib

bitilgan bambukdagi yozuv ma'nosini bergan. “刊误 *kān wù*” so‘zining “刊 *kān*” iyeroglifining asl kelib chiqish ma’nosi ham bo‘lish ma’nosini beradi. “制度 *zhì dù*” so‘zining “制 *zhì*” iyeroglifi ham pichoqdan foydalangan holatda shox-shabbani qirqish, tartibga keltirish ma’nosini beradi. “刘量 *liú liàng*” so‘zining “剂量 *jì liàng*” so‘zining “剂 *jì*” iyeroglifining asl kelib chiqishi bo‘limlarga bo‘lib kesish ma’nosida keladi. “围剿 *wéi jiǎo*” ning “剿 *jiǎo*” iyeroglifi ham kesish ma’nosidadir. “克敌 *kè dī*” so‘zining “克 *kè*” iyeroglifi fantizida “剋 *kè*” tarzida yoziladi. Hamda asl ma’nosi ko‘pchilikni tashkil qilish tarzida ifodalanadi. “剽窃 *piāo qiè*” so‘zidagi “剽 *piāo*” iyeroglifi qazish ma’nosini beradi. “前进 *qián jìn*” so‘zining “前 *qián*” iyeroglifi qadimda “𠂔 *qián*” tarzida yozilgan bo‘lib, ma’nosi kemaning ustida harakatlanmayotgan oyoq timsolida ifodalanadi. Keyinchalik unga “𠂔” kaliti qo‘shilgandan so‘ng “前 *qián*” tarzida o‘zgaradi va bo‘limlarga kesish ma’nosida keladi. Chunki, qadimiy qo‘lyozmalarda “前 *qián*” so‘zidan o‘tgan ma’nosida ham foydalanilgan. Keyin esa, bu Iyeroglifga “力” kalitini qo‘shib, “剪 *jiǎn*” ko‘rinishida, kesish, bo‘limlarga bo‘lish ma’nosini ifodalab keldi.

“到 *dào*” so‘zi pichoq yoki pichoqdan foydalaniladigan yumushlarga umuman aloqasi yo‘q. Uning “𠂔” kaliti ovoz ma’nosini ifodalaydi.

“剧 *jù*” so‘zi ham pichoq yoki kesadigan asboblardan qilinadigan yumushlar borasida umuman aloqasi yo‘q. “剧 *jù*” ning fantizida yozilishi “劇 *jù*” ko‘rinishida keladi. Uning yonidagi kalitning qadimiy ko‘rinishi “力 *lì*” ko‘rinishida bo‘lib, tub ma’nosi pichoqdan foydalanib bo‘lish ma’nosidadir. Keyinchalik yozuv madaniyati o‘zgarishi asnosida mazkur iyeroglifning yonidagi kalit “力 *lì*” dan “𠂔” ga o‘zgaradi.

“剩 *shèng*” kelib chiqish ma’nosi ko‘p qoldiqlar ma’nosini bildiradi. “刹 *chà*” so‘zining asl kelib chiqishi u qadar aniq emas. Uning “𠂔” kalitining ma’nosi ham ma’lum emas.

“𠂔” kaliti “刀” kalitining qisqartirilgan shakli bo‘lib, “立刀旁 *lì dāo páng*” deb yuritiladi.

斤 - 斤字旁 *jīnzìpáng* – **bolta kaliti**

斧 *fǔ* – bolta, 折 *zhé* – teshik, 断 *duàn* – sindirmoq, 近 *jìn* – yaqin. “斤 *jīn*” iyeroglifi boltaning formasiga o‘xshaydi. “斤 *jīn*” kalitli iyerogliflarning ko‘pchiligi bolta yoki bolta bilan bog‘liq yumushlar ma’noni anglatadi. Masalan: “斧 *fǔ*, 折 *zhé*, 斩 *zhǎn*, 断 *duàn*” va h.k.

Ba'zi bir “斤 *jīn*” kalitli iyerogliflar bolta va bolta bilan bog'liq yumushlarga bog'liq emas. Lekin, uning tub kelib chiqishida bolta va bolta bilan bog'liq yumushlarning bog'liqlik darajasi bor. Misol uchun “新 *xīn*” so'zi avvallari, daraxt yog'ochini maydalash ma'nosidadir. “所 *suǒ*” iyeroglifi esa, bolta bilan daraxt maydalayotgan vaqtdagi chiquvchi ovozni ifodalagan. “斯 *sī*” so'zining ham boshlang'ich ma'nosi bolta bilan biror narsani bo'lish demakdir. “兵器 *bīng qì*” ning “兵 *bīng*” kaliti ham ikkita qo'l bir boltani ushlab turganiga qiyoslanadi.

“近 *jìn*, 欣 *xīn*” so'zlari bolta va bolta bilan bog'liq ishlarga hech qanday aloqasi yo'q. Ularning “斤 *jīn*” kaliti talaffuzni ifodalaydi. Chunki avvaldan to hozirgi vaqtgacha til madaniyatida ko'pgina o'zgarishlar sodir bo'ldi. Ba'zi bir iyerogliflar avvalgisidan talaffuzi jihatidan tubdan farq qiladi.

“排斥 *pái chì*” so'zidagi “斥 *chì*” kaliti bolta bilan hech qanday aloqasi yo'q. “斥 *chì*” Mazkur kalit zamonlar osha shunday o'zgarishda bizgacha yetib kelgan.

Diqqat: “听 *tīng*” so'zi ham avvallari “聽 *tīng*” tarzida yozilgan. Uning “口 *kǒu*” kaliti og'iz ochib kulib turgan ko'rinishni bergan. “斤 *jīn*” kaliti esa, talaffuzda kelgan. Xitoy tili iyerogliflarini osonlashtirish vaqtida “聽 *tīng*” iyeroglifini “听 *tīng*” ko'rinishiga o'zgartirilgan va u jiantizida shunday ko'rinishda qolgan.

Keyinchalik, “斤 *jīn*” iyeroglifi og'irlik hisobini o'lchashda keng qo'llanila boshlandi. Mazkur iyeroglif 500 grammni ifodalaydi. Ammo, bolta so'zi bilan hech qanday aloqasi yo'q.

口 – 方框旁 *fāng kuàng páng* - sarhad kaliti

口 *wéi* – chegara, o'rab olmoq, 国 *guó* – davlat, 围 *wéi* – o'rab olmoq, chegara, 园 *yuán* – bog', 囚 *qiú* – mahbus kabi iyerogliflarning tarkibida uchraydi.

口 *wéi* iyeroglifi bitta o'rab olgan formaga o'xshaydi. 口 *wéi* bilan bor iyerogliflarning ko'pi har tomonlama o'ralgan ma'nosini anglatadi. Masalan: 国家 *ning* 国, 包围 *ning* 围, 地图 *ning* 图, 花园 *ning* 园 va hokazo.

Ayrim 口 ishtirokidagi iyerogliflarning hozirgi ma'nosi har tomonlama o'ralgan bilan aloqasi yo'q, lekin oldin hammasi aloqador edi. Masalan: 回 iyeroglifining asosiy ma'nosi – aylanmoq. 固 to'rt tomoni yopilgan holat. 困 tashqarisidagi 口 eshikning to'rtta ramasiga o'xshaydi, ichidagi 木 ikki eshik ortasida turgan tayoq, simyog'och, stolbaga o'xshash.

四 iyeroglifining har tomonlama o‘ralgan bilan aloqasi yo‘q. 四 suyakda yozilishi 三, 小篆 yozuvi 三 yozilishi o‘zgartirildi: □ ichidagi 八 iyeroglifiga. □ to‘rtta tomon, ichidagi 八 ajratmoq, bo‘lmoq ma’nosini bildiradi.

弋 - 弋字旁 *yì zì páng* – ustun kaliti

式 *shì* – uslub, 代 *dài* – davr, 忒 *tè* – xato, 武 *wǔ* – harbiy kuch kabi iyerogliflar tarkibida yoziladi.

“弋 *yì*” so‘zi avallari bir daraxtning ko‘rinishini bildirgan. Zamonaaviy xitoy yozuvida “弋” kalitida daraxt bilan biror bir aloqasi yo‘q. masalan: “式 *shì*, 代 *dài*, 忒 *tè*, 杙 *yì* kabi so‘zlardagi kalitlar faqatgina talaffuzda ishtirok etadi. Chunki, qadimdan to hozirgacha til madaniyatida anchagina o‘zgarishlar sodir bo‘lgan, avvalgi talaffuz bilan bugungi kun talaffuzining kattagina farqi bor.

“貳 *èr*” so‘zining kaliti “弍 *èr*” hisoblanadi. “弍 *èr*” iyeroglifi “二 *èr*” raqamining qadimiy ifodasi. “弍 *èr*” ning “弋 *yì*” kaliti nima ma’no anglatishi bizgacha ma’lum emas.

“武 *wǔ*” so‘zida avvallari kalit “戈 *gē*” tarzida bo‘lgan. Ma’nosi esa, harbiy kuch bo‘limlarini olib borish. “武 *wǔ*” ning daraxt ma’nosiga hech qanday aloqasi yo‘q. keyinchalik til madaniyati rivojlanishida ko‘pgina o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. “戈 *gē*” kalitini ham “弋 *yì*” tarzida o‘zgartirish qabul qilingan.

E’tibor bering: “戈 *gē*” va “弋 *yì*” iyerogliflarining ko‘rinish formasi juda bir biriga yaqin, shuning uchun ham, yozish vaqtida xato qilmaslik kerak.

戈 - 戈字旁 *gē zì páng* – nayza kaliti

伐 *fá* – qisqartirmoq, 戕 *zhàn* – urush, 戕 *jiè* – ogohlantirmoq, 戕 *wǒ* – men kabi iyerogliflar tarkibida uchraydi.

“戈 *gē*” kalitining avvalgi ko‘rinishi qurolning bir turini eslatgan. Mazkur kalit ishtirok etgan so‘zlarning ko‘pchiligi qurol yoki qurol bilan bog‘liq hodisalarga nisbatan aloqasi bor. Masalan: “伐 *fá*, 戕 *wù*, 戕 *shù*, 戕 *zhàn*, 戕 *kān*, 威 *wēi*, 戕 *jié*, 戕 *jiè*, 戕 *xū*”. “戕 *wù*” kaliti ham boltaning bir turiga o‘xshaydi. “戎 *róng*” esa, pichoq tig‘iga o‘xshaydi. “戕 *jiè*” esa, juft qo‘llar nayzani ushlab turganiga qiyoslanadi. “威 *wēi*” iyeroglifi ayol kishiga o‘xshab, uni tasvirlagan va u nayza ko‘tarib turibdi.

Ba'zi bir “戈 gē” kalitli soʻzlar hozirgi zamon xitoy tilida harbiy qurol yoki harbiy kuch bilan hech qanday aloqasi yoʻz. Ammo, ularning tub kelib chiqishi harbiy kuch yoki harbiy qurol bilan chambarchas bogʻliqdir. Masalan: “我 wǒ” iyeroglifi tarkibidagi “戈 gē” kalit ham harbiy quroldagi nayzaning bir turini ifodalagan. “成 chéng” soʻzi ham avvallari harbiy qurollarning bir turini ifodalagan. “或 huò” iyeroglifining kelib chiqishi ham nayzadan foydalangan holda shahar yoki oʻz yerini himoya qilish maʼnosida kelgan. “或 huò” iyeroglifi “國 guó” (国 guó) soʻzining qadimiy koʻrinishidir. “戚 qī” soʻzi ham harbiy quroldagi boltaning bir koʻrinishini eslatadi. “咸 xián” iyeroglifida “戍 xū” va “口 kǒu” kalitlari mavjud. Maʼnosi soʻnishni bildiradi.

Ba'zi bir “戈 gē” kalitli soʻzlarning harbiy qurol yoki harbiy kuchlar bilan hech qanday aloqasi yoʻq. Ammo ularning kelib chiqishi yuqoridagi maʼnolar bilan chambarchas bogʻliqdir. Hamda ularda “戈 gē” kaliti mavjud. Bugungi kunga kelib “戈 gē” ishtirokidagi baʼzi soʻzlarning kalitining tuzilishi bir qancha oʻzgargan. Avvaldan to hozirgacha boʻlgan til madaniyatida ancha oʻzgarishlar sodir boʻlgan. Shuning uchun ham avvalgilarining talaffuzi bilan hozirgisining farqi anchagina.

“岁 suì” ning fantizida “歲 suì” tarzida yozilgan. Shuningdek, “步 bù” va “戍 xū” kalitlarida “步 bù” maʼnoni ifodalaydi, “戍 xū” esa, ohangni ifodalab keladi. Chunki zamonaviy xitoy tilida anchagina oʻzgarishlar sodir boʻlgan, avvalgi talaffuzlar bilan hozirgisining anchagina farqi bor.

Eʼtibor bering: “划 huá” va “劃 huá” koʻrinishlari ham avvallari bitta soʻzni ifodalagan. “划 huá” pichoqning bir turidagi anjomlarni bildirgan. “劃 huá” maʼnosi esa, nayzali pichoq bilan narsani ikkiga boʻlish demakdir. Shuning uchun ham, “划 huá” hozirgi osonlashtirilgan usulda yoziladi va “劃 huá” esa, fantizida.

矢 - 矢字旁 *shǐ zì páng* - “nayza oʻqi” kaliti

知 zhī – bilmoq, 短 duǎn – qisqa, 矮 ǎi – kalta, 矩 jǔ – chizgʻich “矢 shǐ” kaliti kamon oʻqiga oʻxshab, “矢 shǐ” kalitili soʻzlarning anchasi kamon oʻqi bilan aloqasi bor. “知 duǎn” ning asl kelib chiqishi shunday izohlanadiki, insonlar bilgan hodisasini nayza tezligida gapirib

berishi bilan taqqoslanadi. “矫正 *jiǎo zhèng*” soʻzining “矫 *jiǎo*” iyeroglifi egilgan nayzani toʻgʻirlangan koʻrinishida. “疾病 *jí bìng*” soʻzining “疾 *jí*” iyeroglifi bir inson nayza tigʻidan yaralangan holatiga oʻxshaydi. “雉 *zhì*” iyeroglifi nayzadagi qushga oʻxshaydi va “矢 *shǐ*” faqatgina uning talaffuzini ifodalagan. Ammo, uning talaffuzi hozirgi vaqtgacha anchagina oʻzgargan.

Qadimda nayzalar uzunlik oʻlchovlarini ifodalovchi moslama sifatida xizmat qilgan. “矢 *v*” kaliti bor baʼzi soʻzlar uzunlik va baland pastlik bilan aloqasi mavjud. Masalan: “短 *duǎn*, 矮 *ǎi*, 挫 *cuó*” kabi soʻzlardir.

“矩 *jǔ*” iyeroglifi chap tarafdagi kalit avvallari insonlarning “大 *dà* katta” maʼnosini bildirgan. Oʻng tarafdagisi esa, chiziladigan bir chiziqni bildirgan. Keyinchalik “大 *dà*” kaliti insonlar tomonidan “矢 *shǐ*” ga oʻzgartirilgan.

殳 – 殳字旁 *shū zì páng* – bambukli nayza kaliti

殴 *ōu* – urmoq; 股 *gǔ* – yon, biqin; 役 *yì* -xizmat qilmoq; 没 *méi* - gʻoyib boʻlmoq, choʻkmoq kabi iyerogliflar tarkibida uchraydi.

殳 *shū* harbiy qurol boʻlib, uning shakli xuddi inson qoʻlida harbiy qurol ushlab turganga oʻxshash. Bu kalit qatnashgan iyerogliflarning aksariyati harbiy qurol va urushlar bilan bogʻliq. Masalan: 殴 *ōu* – urmoq, 毁 *huǐ* – buzmoq.

Baʼzi iyerogliflarda 殳 *shū* qatnashganda ularning hozirgi maʼnosi yuqoridagi maʼnosi bilan bogʻliq emas. Lekin ularning etimologiyasishu maʼnoga borib taqaladi. Masalan: 段落的段 *duàn luò de duàn* – choʻqqiga tirmashib chiqmoq, 佛殿的殿 *fó diàn de diàn* urush vaqtida chiqqan ovoz, 声 *shēng* ushbu iyeroglifning fantizisida insonlar foydalanган harbiy quroldan chiqqan ovoz, 兵役 *bīng yì* insonlarning oʻz qurollari bilan oʻz hududlarini qoʻriqlashi, 殷勤 *yīn qín* musiqa degan maʼnoni beradi. Agar 殳 *shū* qatnashsa, qurol ushlagan holda raqsga tushmoq degan maʼnolarni anglatgan.

Urmoq harakat hisoblanib, baʼzi 殳 kaliti qatnashgan iyerogliflar harakatni bildiradi. Masalan, «设置 *shè zhì*» insonning biror ishni amalga oshirishi. Lekin baʼzi iyerogliflarning urmoq va harbiy qurollar bilan umuman aloqasi yoʻq, ular faqatgina talaffuz uchun xizmat qiladi. Masalan: 役 *yì* xizmat qilmoq, 股 *gǔ* yon biqin kabi.

没 *méi* iyeroglifining bambukli nayza bilan aloqasi yoʻq, uning oʻng tarafida suv va 殳 *shū* kaliti qatnashib, choʻkmoq, yoʻq boʻlmoq maʼnolarini anglatgan.

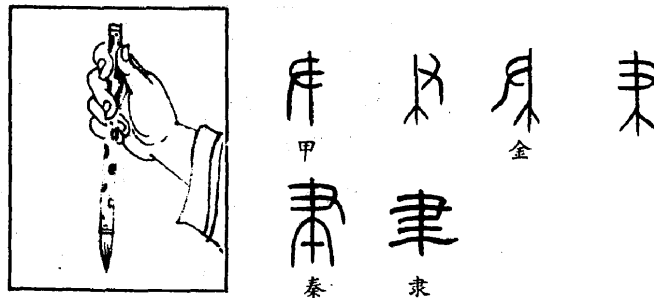
舟- 舟字旁 *zhōu zì páng* – kema

船 *chuán* – kema; 舰 *jiàn* – urush kemasi; 舵 *duò* – rul; 舱 *cāng* – kabina.

“舟 *zhōu*” iyeroglifi kema ko‘rinishiga o‘xshaydi, ushbu kalit mavjud barcha iyerogliflar kemaga aloqasi mavjud bo‘ladi, masalan: 船 *chuán*, 艇 *tǐng*, 舰 *jiàn*, 艘 *sōu*, 舱 *cāng*, 舷 *xián*, 舵 *duò*, 航 *háng*, 舫 *fǎng*, 舶 *bó*, 舸 *gě*, 舫 *shāo*, 舫 *shān* 等等. “般 *bān*” iyeroglifining hozirgi ma‘nosi kemaga aloqasi yo‘q, lekin uning ilk ma‘nosi qurol-aslaha turlarining shakllanganlarini kemada mavjud bo‘lishi tushunilgan.

Ahamiyat bering: “盪 *pán*” iyeroglifi “盤 *pán*” ning soddalashgan yozuv shakli hisoblanadi. “盤 *pán*” pastki qismidagi “皿 *mǐn*” iyeroglifning ma‘nosi uyda saqlanadigan idish-jomlar ma‘nosini bergan, tepa qismidagi “般 *bān*” esa uning o‘qilishini ifodalagan, osonlashtirilgan xitoy tili yozuvida tepa qismidagi “般 *bān*” osonlashtirilib “舟 *zhōu*” ga o‘zgargan.

聿 - 聿字旁 *yù zì páng* – yozuv ashyosi

聿 *yù* – yozuv ashyosi; 肄 *yì* – o‘qimoq; 律 *lǜ* – qonun; 肆 *sì* – bo‘shashtirmoq.

“聿 *yù*” iyeroglifining ma‘nosi qo‘lda ushlagan qalam degan ma‘noni beradi. Ushbu kalit mavjud iyerogliflarning hammasi kitob va qalamda yozishga aloqasi bor. Masalan, “笔 *bǐ*” iyeroglifining murakkab shakli “筆 *bǐ*”, u iyeroglifning pastki qismida joylashgan bo‘lib, bambuk qalami bilan yozilgan degan ma‘noni beradi. “画 *huà*” iyeroglifining murakkab shakli “畫 *huà*” bo‘lib, qalamning turli ko‘rinish shakllarini ifodalaydi. “书 *shū*” iyeroglifining murakkab ko‘rinishi “書 *shū*” bo‘lib, dastlabki ma‘nosi qalam bilan yozish degan ma‘noni beradi. “肄 *yì*” iyeroglifining ma‘nosi o‘qimoq, mashq qilmoq deganidir.

“律 *lǜ*” iyeroglifi qalamga aloqasi yo‘q bo‘lib, undagi “聿 *yù*” kalit ohangini ifodalaydi, chunki uning qadimgi va hozirgi o‘qilishi o‘zgargan bo‘lib, oldin bu iyeroglif bunday shaklda o‘qilmagan. “肇 *zhào*” iyeroglifi ham qalamga aloqasi yo‘q bo‘lib, uning tepasida qo‘llanilgan “久 *dōng*” kaliti uning harakatini ifodalab, uning o‘qilishi “廩 *zhào*”.

“肆 *sì*” iyeroglifi ham qalamga aloqasi yo‘q bo‘lib, uning o‘ng tomonidagi iyeroglifning dastlabki ko‘rinishi “隶 *lì*” bo‘lib, iyerogliflar shakllanib uning ko‘rinishi “聿 *yù*” holatiga kelgan.

车 - 车子旁 *chē zì páng* - arava, ulov

轮 *lún* – g‘ildirak, 辆 *liàng* – mashina, 轨 *guǐ* – og‘ir mashina.
“车 *chē*” Ushbu kalitning qadimgi xitoy yozuvida yozilganda “車” bo‘lib, xuddi mashinaning shakliga o‘xshash bo‘ladi, ushbu kalit mavjud bo‘lgan iyerogliflarning hammasi mashinaga aloqasi bor bo‘ladi. Masalan: 轮 *lún*, 辆 *liàng*, 轴 *zhóu*, 辕 *yuán*, 轩 *xuān*, 辙 *zhé*, 库 *kù*, 轨 *guǐ*, 辎 *zī*, 轱 *gū*, 驴 *lú*, 载 *zǎi*, 轿 *jiào*, 输 *shū*, 轰 *hōng*, 等等.

“输 *shū*” mashina harakat ehtiyot qismlari uchun qo‘llaniladi. “轰 *hōng*” esa ko‘p mashinalar o‘tib ketayotganidagi shovqinni ifodalaydi.

Ba’zi bir ushbu kalit qo‘llaniladigan iyerogliflarning ma’nosi hozirda mashinaga aloqasi bo‘lmaganlari ham mavjud, lekin ularning ilk paydo bo‘lgan davrlarida barchasining ma’nosi mashinaga aloqasi bo‘lgan. Masalan, “柔软 *róu ruǎn*”dagi “软 *ruǎn*” iyeroglifining ilk ma’nosi qabriston mashinasi degan ma’noni bergan. “轻松 *qīng sōng*”dagi “轻 *qīng*” ning dastlabki ma’nosi yengil mashina ma’nosini bergan. “军队 *jūn duì*”dagi “军 *jūn*”ning ilk ma’nosi armiyada qo‘llaniladigan mashina ma’nosini ifodalagan. “阵地 *zhèn dì*”dagi “阵 *zhèn*” iyeroglifi armiyadagi urushdagi turli narsalar darajalarining ketma-ketligini bildirgan, qadimda urushda qo‘llanilgan mashinalarni ma’nosini bergan, shuning uchun ham ushbu kalit qo‘llaniladi. “转 *zhuǎn*”dagi “转 *zhuǎn*” iyeroglifining ilk ma’nosi mashina turlari ma’nosida qo‘llanilgan. “编辑 *biān jī*”dagi “辑 *jī*” iyeroglifining ilk ma’nosi mashina bagaji ma’nosini bergan. “比较 *bǐ jiào*”dagi “较 *jiào*” ning ilk ma’nosi mashina bagajining ikki tomonidagi taxta ma’nosini ifodalagan. “动辄 *dòng zhé*”dagi “辄 *zhé*” iyeroglifining ilk ma’nosi ham mashina bagajining ikki tomonidagi taxta ma’nosini ifodalagan. “辅助 *fǔ zhù*” iyeroglifidagi “辅

fǔ”ning dastlabki ma’nosi mashina g’ildiragining tashqarisiga o’ralgan tayoq ma’nosini bergan. “辈分 *bèi fēn*” iyeroglifidagi “辈 *bèi*” ning dastlabki ma’nosi 100ta mashina ma’nosini bergan. “辍学 *chuò xué*” iyeroglifidagi “辍 *chuò*”ning dastlabki ma’nosi armiyadagi tanklarning ajralishi yoki birlashishi ma’nosini bergan. “斩杀 *zhǎn shā*” iyeroglifidagi “斩 *zhǎn*”ning boshlang’ich ma’nosi daraxtni kesib mashina yasash degan ma’noni ifodalagan. “倾轧 *qīng yà*” iyeroglifidagi “轧 *yà*” esa mashina toshini yo’l bo’ylab sudrab ketish degan ma’noni bergan.

巾– 巾字旁 *jīn zì pang* – sochiq kaliti

巾
甲

巾
金

巾
秦

巾
隶

«巾 *jīn*» iyeroglifi kiyimning pastki qismi formasini bildiradi. Yonida «巾 *jīn*» iyeroglifining kelishi ipaksimon mato bilan bog’liqlikni bildiradi. Masalan: «手帕 *shǒu pà*»dagi «帕 *pà*» dastro‘molcha, «帽子 *mào zi*»dagi «帽 *mào*», «布匹 *bù pǐ*» mato dagi «布 *bù* mato», «带子 *dài zi*» bog’ich dagi «带 *dài* bog’ich», «帘子 *lián zi*»dagi «帘 *lián* parda», «帆船 *fān chuán*» yelkanli qayiqdagi «帆 *fān* yelkan», «帐篷 *zhàng peng*» Palatka, o’tovdagi «帐 o’tov, palatka» va b.

Ba’zi «巾 *jīn*» yonidagi iyerogliflarning hozirgi ma’nosi mato bilan aloqasi yo’q, ammo ularning asl ma’nosi mato bilan aloqador. Masalan: «常 *cháng*» iyeroglifining eng avvalgi ma’nosi qadimgi odamlar kiyimining pastki qismini bildirgan. «常 *cháng*» oldin (裳 *cháng*) bitta iyeroglif hisoblangan. «统师 *tǒng shī*»dagi «师 *shī*» oldin bilakka qo’yilgan malhamni o’raydigan doka ma’nosini bildirgan. «幢 *zhuàng*» iyeroglifining ilk ma’nosi bir turdagi bayroq matosini bildirgan. «钱币 *qián bì*»dagi «币 *bì*» 幣 *bì* ko’rinishida bo’lib, eng avvalgi ma’nosi ipaksimon narsani sovg’a qilish deganidir.

«幅 *fú*» iyeroglifining ilk ma’nosi ipak matosining kengligini bildirgan. «帖 *tiē*» iyeroglifining ilk ma’nosi ipakdagi yozuvni bildiradi. «希 *xī*» iyeroglifining tepasidagi kalit «爻 *yáo*» bo’lib, pastida «巾 *jīn*», «爻 *yáo*» esa uning ingichka ko’rinishini beradi. «帛 *bó*» iyeroglifining ilk ma’nosi bo’z yoki oq rangli mato deganidir. Ba’zi «巾 *jīn*» kaliti bilan keladigan iyerogliflar mato ma’nosi bilan aloqador emas. Ularning

eng avvalgi yon bo‘lak kaliti «巾 *jīn*» bo‘lmagan. Xitoy yozuvi rivojlanish bosqichida ularning shaklida o‘zgarish bo‘lib, yon bo‘lagi «巾 *jīn*» bo‘lgan. Masalan, «市» devori bor muloqot qilinadigan joyni bildirgan.

«帝» iyeroglifi xuddi olovda yog‘ochni kuydirib qurbonlik qilish tasviriga o‘xshaydi.

«吊 *diào*» ning avvalgi ko‘rinishi 弔 *diào* asl ma’nosi azador degani. Hozirda «吊» yoziladi. E’tibor bering: «幫 *bāng*» 幫 *bāng* ning qisqartirilgan shakli, 幫 ning asl ma’nosi oyoq kiyimining ustki qismi, 幫 pastki qismidagi «帛» ning qisqartirilgan ko‘rinishi «巾» bo‘lgan. «幫» iyeroglifi 幫 iyeroglif asosida vujudga kelgan bo‘lib, uning sodda iyeroglifga aylanishi Afyun urushi davriga borib taqaladi.

工 – 工字旁 *gōng zì páng* – ish; mehnat

甲骨文 va ilk 金字文 da 工 *gōng* iyeroglifi dastab boltaga o‘xshagan. Boltahar doim ustaningqo‘lida bo‘lgan va u ish quroli ma’nosini anglatgan.

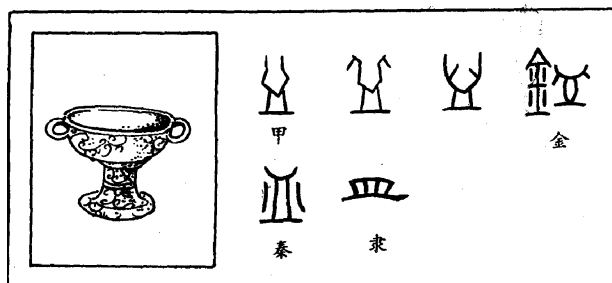
Bundan tashqari, 工 *gōng* iyeroglifi jazbar, chizgich ma’nolarini anglatgan. Har bir usta o‘z ishini aniqlik bilan qilishi lozimligi uchun unga chizgich kerak bo‘lgan. Chizgich doim ustaning qo‘lida bo‘lishi lozim. Kimning qo‘lida ish quroli bo‘lsa, u odam usta hisoblangan. Odatda, usta boshqalarga nisbatan ko‘p narsani biladi deb tushunilgan. Shuning uchun 工 *gōng* iyeroglifi qobiliyatli, mohir ma’nolarini anglatgan.

工夫 *gōng fu* 1) ishlamoq; 2) ishchi;

工巧 *gōng qiǎo* usta;

工艺 *gōng yì* ishlov berish usuli (texnika).

皿 – 皿字底- *mǐn zì dǐ* – jom

«皿 *mǐn*» iyeroglifi katta og‘izli idishni eslatadi, pastki qismida «*mǐn*» bo‘lgan iyeroglifardan aksariyatining idish bilan aloqasi bor, masalan: 盆 *pén* – tog‘ora, 盒 *hé* -quti, 盘 *pán* -lagan, 盏 *zhǎn* –chiroq fonusi va b..

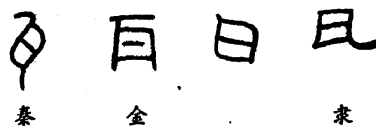
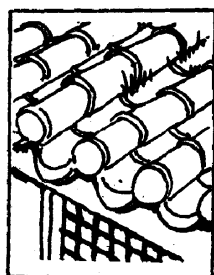
Ayrim «𠔁 *mǐn*» kalitli iyerogliflarning hozirga kelib idish bilan hech qanday aloqasi yo‘q, lekin qadimda idish bilan aloqasi bo‘lgan. Masalan: «头盔 *tóu kuī*» (kaska)dagi «盔 *kuī*» qadimda idish ma‘nosi ifodalagan, «盎然 *àng rán*» (chuqur) iyeroglifidagi «盎 *àng*» idish-tovoqning bir ko‘rinishini ifodalashda qo‘llangan. «穷尽 *qióng jìn*» (cheklangan)dagi «尽 *jìn*» esa idishda hech qanday narsa yo‘qligini ifodalagan. «充盈 *chōng yíng*» (to‘la)dagi «盈 *yíng*» idish narsaga to‘la ma‘nosini ifodalagan. «增益 *zēng yì*» (qo‘shmoq)dagi «益 *yì*» idish suvga to‘lib-toshib ketganini bildirgan. «𠔁 *mǐn* » kaliti ko‘rinishidan to‘lib-toshib ketayotgan idishga judayam o‘xshaydi. «盟约 *méng yuē*» (kelishmoq)dagi «盟 *méng* »ning asl ma‘nosi so‘yilgan jonliqning qoni idishni to‘latganini bildirgan, shu bilan birga, kelishilganlik ma‘nosida kelgan. «监视 *jiān shì*» (tutib olmoq)dagi «监 *jiān*» suvga boshini tiqib o‘z aksini qidirayotgan odamni eslatadi. «偷盗 *tōu dào*» dagi (o‘g‘irlamoq, tashib ketmoq) «盗 *dào*» ko‘rinishidan idishga qarab og‘zini katta ochib so‘lagini oqizib, narsani o‘g‘irlab ketishini eslatadi. «盍 *hé*» esa ko‘rinishidan idishni yopib turgan qopqoqni eslatadi.

Ayrim «𠔁 *mǐn*» kalitli iyerogliflarning hozirga kelib idish bilan hech qanday aloqasi bo‘lmasa ham, ularning pastki qismida «𠔁 *mǐn* » kaliti mavjud. Masalan: “盖 *gài*”, “盐 *yán*”, “监 *jiān*”.

«盂 *mèng*» iyerogligining ham idish bilan aloqasi yo‘q, undagi «𠔁 *mǐn*» kaliti uning o‘qilishini ifodalaydi. Chunki hozirga kelib bu iyeroglif qadimgidan ancha o‘zgargan va uning o‘qilishi avvalgidek emas.

«炉 *lú* » ning ham idish bilan aloqasi yo‘q, uning qadimgi ko‘rinishi o‘choqni eslatgan, tepasida qozon, pastda esa o‘choqni ifodalagan, keyinchalik «火 *huǒ*» kaliti qo‘shilib «炉 *lú*» qozon ma‘nosida qo‘llana boshlagan. So‘ngra iyeroglif ko‘rinishi o‘zgarib, o‘choqning oyoqlarini «𠔁 *mǐn*» kaliti orqali ifodalash urf bo‘lgan.

瓦 – 瓦字旁 - *wǎ zì páng* – cherepitsa

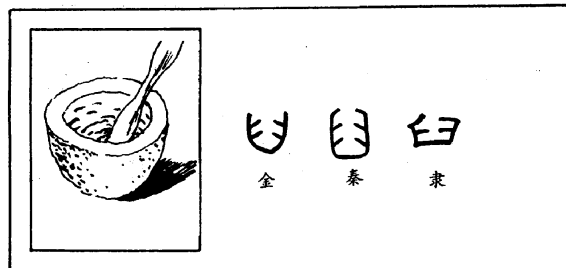
«瓦 *wǎ* » iyeroglifi tuproqdan yasalgan idish ma'nosini anglatadi, «瓦 *wǎ*» - cherepitsa kaliti mavjud bo'lgan iyerogliflar idish ishlab chiqarish bilan uzviy bog'liq. Masalan: 瓶 *píng* -butilka, 瓷 *cí* - chinni, 瓮 *wèng* sopol ko'za, 瓴 *líng*, 甌 *ōu* va b. «瓴 *líng*» ko'zaga o'xshash suv saqlash uchun foydalaniladigan idish turi, «高屋建瓴 *gāo wū jiàn líng*» esa balanddan turib suv to'kmoq ma'nosini ifodalaydi. «甌 *ōu* » kosaga o'xshash yonlari bo'rtib chiqqan idish turi.

«瓠 *wǎ*»ning idish bilan aloqasi yo'q, undagi «瓦 *wǎ*» tovushni ifodalaydi.

缶- 缶字旁 *fǒuzìpáng* - idish, jom

«缶 *fǒu*» loyda kuydirib yasalgan aroq uchun mo'ljallangan idish va suv saqlaydigan idish ma'nosini anglatadi. «缶 *fǒu* » kalitli iyerogliflarning hammasi idish bilan aloqador, masalan: 缸 *gāng* - sharob uchun qadah, 罐 *guàn* - spool idish va b. «残缺 *cán quē*» (siniq, singan)dagi «残 *cán*» biror-bir idishning qayeridir darz ketgani, singanini bildiradi. «罄尽 *qìng jìn*» (hech narsani qoldirmaslik, hammasini ishlatib yubormoq)dagi «罄 *qìng*» idishda hech narsa qolmaganini bildiradi. «罍 *yīng*» (ko'za)ning tarixiy ma'nosi, shishaga o'xshash idish ma'nosini anglatgan, hozirda bu iyeroglif juda kam uchraydi.

臼- 臼字旁 - *jiù zì pang* – o'g'ir

«臼 *jiù*» yassi shakldagi guruchni qayta ishlovchi tegirmonni eslatadi, «臼 *jiù*» kalitli iyerogliflar guruchni qayta ishlovchi tegirmon bilan aloqador. Masalan: «臼 *jiù*» ishqor ichidan biror narsa olish ma'nosini anglatadi. «舂 *chōng* » esa ishqor ichidagi narsani aralashtirish ma'nosida, «舆 *yú*» kaliti ikki qo'llab ishqorni ko'tarib turgan holatni eslatadi. «车舆 *chē yú*» (arava) iyeroglifining ishqor bilan aloqasi yo'q, undagi «舆 *yú*» kaliti iyeroglifning tovushini ifodalashda qo'llangan.

«旧 *jiù*» iyeroglifining qadimgi murakkab ko‘rinishi boyo‘g‘liga o‘xshash qushni ifodalagan. «舊 *jiù*, 舅 *jiù*» dagi «與 *yú*» tovushni ifodalashda qo‘llangan.

«與 *yú*» iyeroglifining ham ohak bilan hech qanday aloqasi yo‘q, lekin uning qadimgi ko‘rinishi ikki qo‘llab biror-bir odamni itarib ushlab tumoq ma‘nosini ifodalagan. Keyinchalik iyeroglif rivojlanishi natijasida uning ko‘rinishi o‘zgarib, iyeroglifning «與 *yú*» bilan o‘qilishi ham, tashqi ko‘rinishi ham mutlaqo farq qilgan. «與 *yú*» iyeroglifining 繁体字 shakli yosh bolaning kalla qismi gavda qismiga mos emasligi ko‘rinishini eslatgan.

𠂇 – 𠂇字头 *sì zì tóu* – to‘r

«𠂇 *sì*» kalitining asl ma‘nosi to‘r, to‘rning ochilgandagi ko‘rinishini ifodalaydi. «𠂇» kaliti aksari to‘r bilan uzviy aloqador. Masalan: «买卖 *mǎi mai*» dagi «买 *mǎi*» qadimgi ko‘rinishi «賈 *mǎi*» bo‘lgan va u chig‘anoqlarni tutmoq degan ma‘noni aglatgan. «罪过 *zuì guò*» (jinoyat qilmoq)dagi «罪 *zuì*», «笼罩 *lǒng zhào*» (yopmoq) dagi «罩 *zhào*» ham qadimgi ma‘nosi baliq tutish uchun to‘r tashlamoq degani. «天罗地网 *tiān luó dì wǎng* – boshga tushganni ko‘z ko‘rar» dagi «网 *wǎng*» esa qush tutadigan to‘rni ifodalagan. «罹难 *lí nàn*» (o‘lmoq)dagi «罹 *lí*» va «罗 *luó*»ning qadimgi ko‘rinishi «蘿 *luó*» kabi bo‘lib, ikkalasi bitta iyeroglif sanalgan va qush tutadigan to‘r ma‘nosini anglatgan. «羈絆 *jī bàn*» iyeroglifi ot og‘zida tishlab turadigan yugan ma‘nosini, «部署 *bù shǔ*»dagi «署 *shǔ*» to‘r og‘zini ochib qo‘ymoq ma‘nosida qo‘llangan. «罟 *fú*» va «罟 *jū*» quyon tutadigan to‘r ma‘nosini bildiradi. «罟 *gǔ*» ham to‘rning keng qo‘llanadigan nomlaridan biridir.

Qadimgi odamlar jinoyatchini xuddi to‘rga tushib qoldan odamdek tasavvur qilingan, shu sababli bir qator «𠂇 *sì*» kalitli iyerogliflar jinoyatchilik bilan uzviy bog‘liq. Masalan: «罢 *bà*» iyeroglifi murakkab ko‘rinishi «罷 *bà*» kabi yozilgan, tarixiy manbalarda keltirilishicha, bu iyeroglif aqlli odam to‘rdan qochib keta olishi mumkinligini ifodalagan. «罚 *fá*» iyeroglifi kichkina jinoyat qilish, xato qilganlik ma‘nosini ifodalagan. «置 *zhì*» uzr so‘ramoq, gunohkorni ozod etmoq ma‘nosini ifodalagan.

Ayrim «𠂇 *sì*» kalitli iyerogliflarning to‘r bilan aloqasi yo‘q. To‘r qadimda «𠂇 *sì*» kabi yozilmagan, iyerogliflar taraqqiyoti natijasida shunday ko‘rinish hosil qilgan. Masalan: «众 *zhòng*»ning 繁体字 da

yoʻzilishi «衆 zhòng» kabidir va u juda koʻp odamning quyosh ostida mehnat qilishini ifodalagan. «蜀 shǔ» kapalakning yosh lichinkaga oʻxshagan davrini ifodalagan, iyeroglifning tepa qismi uning boshini, pastki qismi esa qoʻngʻizning tana qismini ifodalagan.

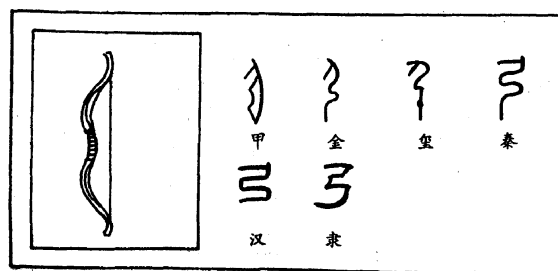
Chunki «𠂔 sì» kaliti «四 sì» iyeroglifiga judayam oʻxshaydi, shu sababli «𠂔 sì» kaliti baʼzan «四字头 sì zì tóu» deb ham ataladi.

革 – 革字旁 *gé zì páng* – oshlanmagan teri, charm

«革 gé» kaliti shilib olingan hayvon terisi maʼnosini anglatadi. «gé» kalitli iyerogliflarning aksariyati teri, charm bilan aloqador, masalan: 鞋 *xié*, 靴 *xuē*, 鞭 *biān*, 鞍 *ān* va b.

Hozirga kelib ayrim «革 gé» kalitli iyerogliflarning charm bilan aloqasi yoʻq, ammo ularning eng qadimgi koʻrinishlarida charm va teri vositalari bilan uzviy aloqador boʻlgan. Masalan: «巩固 gǒng gù» (mustahkam)dagi «巩 gǒng» iyeroglifi 繁体字dagi koʻrinishi «鞏 gǒng» boʻlgan, u charmli arqon (chilvir) bilan bogʻlash maʼnosini anglatgan. «勒 lè» esa otning bosh qismi maʼnosini bildirgan, «靶 bǎ» ning eng qadimgi maʼnosi otning yuganidir. «鞫 jū» qadimda charmdan yasalgan koptok, «靳 jìn» otning koʻkrak qismiga tutiladigan himoya vositasi maʼnosida qoʻllangan.

弓 – 弓字旁 *gōng zì páng* – kamon oʻqi

«弓 gōng» kaliti koʻrinishidan qayrilgan, egilgan buyumni eslatadi. «弓 gōng» kalitli iyerogliflarning aksariyati kamon bilan aloqador emas. Masalan: «弓弦 gōng xián» (kamalak ipi)dagi «弦 xián», «弓弩 gōng nǔ» (oʻqotar)dagi «弩 nǔ», «弹弓 dàn gōng» (rogatka)dagi «弹 dàn» va b.

Hozirda ayrim «弓 gōng» kalitli iyerogliflarning kamon bilan aloqasi yoʻq, lekin ularning eng qadimgi maʼnosida kamon bilan uzviy aloqador boʻlgan. Masalan: «弯曲 wān qū» (zigzag)dagi «弯 wān» ning asl maʼnosi – kamon ipini tortmoq, «牵引 qiān yǐn» (kermoq,

tortilmoq)dagi «引 yǐn» – egmoq, «张开 zhāng kāi» (ochmoq) dagi «zhāng» boshlang‘ich ma’nosi – cho‘zilmoq. «弥补 mí bǔ» (qop-lamoq)dagi «弥 mí»ning eng qadimgi ma’nosi kamonni bo‘shatmoqni bildirgan. «别扭 biè niu» (qaysar)dagi «别 biè »ning 繁体字 ko‘rinishi «𠂔 bié» kabi yozilgan va kamon ipini mahkamlab qo‘ymoq ma’nosida kelgan. «弧度 hú dù» (radian)dagi «弧 hú» yog‘ochdan yasalgan kamon, «弘 hóng» esa kamon o‘qi ovozi anglatgan. «鞠躬 jū gōng» (ta’zim qilmoq)dagi «躬 » yonidagi «弓 » kaliti tananing kamonga o‘xshab egilishini nazarda tutgan. «软弱 ruǎn ruò» (bedarmon; kuchsiz)dagi «弱 ruò» qayrilgan, egilgan taxta, radian ko‘rinishidagi kamonni eslatgan. «弗 fú» esa kamondan o‘q uzish ma’nosini, «吊丧 diào sāng» (o‘lgan kishini hurmat bilan esga olmoq)dagi «吊 diào» qadimda «𠂔 diào» kabi yozilgan va o‘lgan kishini eslagani kelgan odam qo‘lida kamon bilan yomon ruhlarni haydaydi degan ma’noni anglatgan.

«粥 zhōu» iyeroglifi kamon bilan aloqasi yo‘q, uning ikki yonidagi «弓 gōng» kaliti pishiqchilik payti tutab chiqayotgan issiq havo ma’nosini bildiradi.

Etibor qarating: «強 qiáng» (kuchli) va «疆 jiāng» (chegara) bir xil iyeroglif emas. «疆 jiāng» ning asl ma’nosi – qattiq, egilmaydigan kamon, undagi «弓 gōng» kaliti kuchlilik va qattqlikni, o‘ng tarafdagi «𠂔 jiāng» iyeroglifning o‘qilishini ifodalaydi. «強 qiáng» qo‘ng‘izning nomlanishi, chap tarafdagi «虫 chóng » kaliti «強 qiáng » iyeroglifining qo‘ng‘iz bilan aloqadorligini ifodalaydi; uning boshqa bo‘lagi 弘 hóng iyeroglifning talaffuzini ko‘rsatadi. «弘 hóng» (buyuk;katta) bunda u o‘qilishini ko‘rsatadi, chunki hozirga kelib talaffuzda o‘zgarishlar bo‘lgan, shuning uchun uning o‘qilishi oldingidek emas. Keyinchalik odamlar kuchi, qudratining ko‘pligini ifodalash uchun «強 qiáng» o‘rniga «疆 jiāng»ni ishlata boshladi. «強 qiáng »ning «强 qiáng » kabi yozilish turi mavjud. Hozir Xitoyda «強 qiáng » va «疆 jiāng »o‘rniga «强 qiáng» ishlatiladi.

贝 – 贝字旁 - bèi zì páng – chig‘anoq

«贝 bèi » ning 繁体字 da yozilish shakli «貝» kabi, yozilishidan chig‘anoqning ustiga o‘xshaydi. Qadimda odamlar chig‘anoqni pul o‘rnida ishlatishgan, shuning uchun chig‘anoq kalitli deyarli barcha iyerogliflar pul

va boylik bilan aloqador, masalan: 财 *cái*, 货 *huò*, 贫 *pín*, 费 *fèi*, 赠 *zèng*, 呗 *bei*, 赔 *péi*, 贪 *tān*, 贸 *mào*, 贿 *huì*, 资 *zī* va b.

Ayrim «贝 *bèi*» kalitli iyerogliflarning hozirga kelib pul bilan aloqasi yo‘q, lekin qadimda aloqasi bo‘lgan. Masalan: «贤惠 *xián huì*»dagi «贤 *xián*» dastlab pulning ko‘pligini bildirgan. «津贴 *jīn tiē*»dagi «贴 *tiē*» ning asl ma‘nosi mahsulotning yig‘ilishi, ipoteka ma‘nosini anglatgan. «入赘 *rù zhuì*» (turmush qurmoq)dagi «赘 *zhuì*» qadimgi ma‘nosi esa pul to‘plash bo‘lgan. «人质 *rén zhì*» (garovga olingan kishi)dagi «质 *zhì*» esa boylik, narsa, buyum to‘plagan odamni nazarda tutgan. «比赛 *bǐ sài*» (musobaqa)dagi «赛 *sài*» mol-dunyasini boshqalar bilan ulashish ma‘nosini ifodalagan. «祝贺 *zhù hè*»dagi «贺 *hè*» sovg‘a berib tabriklash, «宾客 *bīn kè*»dagi «宾 *bīn*»繁体字da yozilishi «賓 *bīn*» kabi va yig‘ganterganini mehmonga berish ma‘nosini anglatadi. «赞助 *zàn zhù*» (ta‘minlamoq)dagi «赞 *zàn*» uchrashgandagi sovg‘a, «贻害 *yí hài*» (qiyinchiliksiz yashash)dagi «贻 *yí*» sovg‘a bermoq, «贬值 *biǎn zhí*» (kamaytirmoq)dagi «贬 *biǎn*» boylik kamayishi ma‘nosini, «赖账 *lài zhàng*» (foйда)dagi «赖 *lài*» esa kirim ma‘nolarida qo‘llangan. «婴儿 *yīng ér*» (go‘dak)dagi «婴 *yīng*» chig‘anoqli taqinchoqlar bilan qornini o‘rab olgan ayol ma‘nosini ifodalagan.

Ayrim «贝 *bèi*» kalitli iyerogliflarning hozirga kelib pul bilan aloqasi yo‘q, ammo iyeroglifning talaffuziga xizmat qiladi. Masalan: 呗 *bei*, 钡 *bèi*, 狈 *bèi* va b.

«贝 *bèi*» kalitli 繁体字 da «貝 *bèi*» kabi yoziladi, «鼎 *dǐng*» markaziy qismi «贝 *bèi*» bilan juda o‘xshash, shuning uchun tarkibida «鼎 *dǐng*» bo‘lgan ayrim iyerogliflarda «鼎 *dǐng*» o‘rniga «貝 *bèi*» yozilgan. Masalan: «员 *yuán*» 繁体字 da «員 *yuán*» ko‘rinishida yozilgan, uning ustki qismidagi «口 *kǒu*» esa qozonning og‘zini eslatuvchi ko‘rinishda bo‘lgan. «则 *zé*» iyeroglifi 繁体字 da «則 *zé*» ko‘rinishida yozilgan, chap tarafda «鼎 *dǐng*», o‘ng tarafda «pichoq» kaliti bilan yozilgan va u pichoq bilan qozonga o‘yib yozish degan ma‘noni ifodalagan. «贞 *zhēn*» (vafodorlik) 繁体字 da «貞 *zhēn*» kabi yozilgan, bunda «鼎 *dǐng*» iyeroglif talaffuzini bildirib turadi, «卜 *bǔ*» ma‘noni anglatadi, «贞 *zhēn*»ning asl ma‘nosi oldindan taxmin qilmoq deganidir.

八 – 八字旁 - *bá zì páng* – sakkiz

公 *gōng* – ommaviy; 分 *fēn* – ajratmoq; 扒 *bā* – yechmoq; 兵 *bīng* – qurol-aslaha.

«八 *bā*» kaliti bir-biridan ajralayotgan narsalar ko‘rinishiga o‘xshatiladi. «八 *bā*» kaliti mavjud bo‘lgan ba’zi so‘zlar ayriliq ma’nosini ifodalaydi. Masalan, «公» so‘zidagi «八 *bā*» «厶 *sī*» ning yuqori qismida ifodalangan, «厶 *sī*»ning mazmuniga teskari bo‘lib, adolatli, teng taqsimlangan degan ma’noda. «分 *fēn*» so‘zining ma’nosi pichoq bilan biron narsani bo‘lishdir. «平 *píng*» so‘zidagi ikki nuqtali imlo chiziqlari avvallari «八 *bā*» kaliti hisoblangan bo‘lib, tenglik degan ma’noni ifodalagan. «平 *píng*» pallali taroziga o‘xshatilgan.

Ba’zi «八 *bā*» kalitli so‘zlarda ayriliq ma’nosi ifodalanmaydi. Bular «八 *bā*» kaliti talaffuzni bildiradi, masalan: 扒 *bā*, 叭 *bā*, 趴 *pā* va b. Qadimdan to hozirgi kunga qadar tovushlar talaffuzida o‘zgarishlar yuzaga kelgani tufayli ba’zi so‘zlarning o‘qilishi avvalgisidan farqlanadi.

Ba’zi iyerogliflarda ishtirok etadigan «八 *bā*» kaliti qo‘l ma’nosini ifodalaydigan «升 *gōng*»ning o‘zgargan ko‘rinishi hisoblanadi. Masalan, «兵器 *bīng qì*» so‘zidagi «兵 *bīng*» bolta ko‘rinishidagi harbiy qurolni ikki qo‘lda ushlab turishga qiyoslanadi. «典籍 *diǎn jí*» so‘zidagi «典 *diǎn*» iyeroglifiga kitobni ushlab turgan bir juft qo‘l deb ta’rif beriladi. «共 *gòng*» iyeroglifi ikki qo‘l umumiy idishda degani bo‘lib, dastlab qurbonlik keltirish ma’nosini ifodalagan. «兴师动众 *xīng shī dòng zhòng*» polkni ko‘tarib ommani qo‘zg‘atish» iborasidagi «兴 *xīng*» iyeroglifining murakkab ko‘rinishi 甲骨文 da 興 *xìng* tarzida yoziladi, to‘rtta qo‘l kuch bilan biron narsani ko‘tarayotganiga o‘xshatiladi. «具备 *jù bèi*»ning «具 *jù*» (甲骨文) iyeroglifi mazmuni ikki qo‘l bilan tayoq ushlamoq deb ta’riflanadi. «计算 *jì suàn*» dagi «算 *suàn*» yuqori qismidagi «竹 *zhú*» kaliti bambukdan yasalgan hisoblagichni ifodalaydi, quyi qismi dastlab «具 *jù*» tarzida yozilgan bo‘lib, hisob-kitob mazmunini bildiradi.

Shu bilan birga, ba’zi iyerogliflardagi «八 *bā*» bir necha turli ko‘rinishdagi kalitlarning o‘zgargan holati ham hisoblanadi. Masalan, «其 *qí*» iyeroglifi (甲骨文) xokandoz ko‘rinishiga o‘xshatiladi, quyi qismi talaffuzni ifodalaydi – «丌 *jī*». «黄 *huáng*» iyeroglifining ma’nosi dala, yaylovning rangi bo‘lib, quyi qismida dastlab «火 *huǒ*» kaliti bo‘lgan. «六 *liù*» (小篆) ko‘rinishi dastlab oddiy uyga qiyoslangan bo‘lib, quyi qismi ustun deb hisoblangan. «宝贝 *bǎo bèi*»dagi «贝 *bèi*»

ning murakkab ko‘rinishi 貝 *bèi* chig‘anoqqa o‘xshatiladi. «真 *zhēn*» iyeroglifining quyi qismi «贝 *bèi*» kaliti bo‘lib, mazmuni kelajakda o‘zgaruvchi tabiat deb yuritiladi; yuqori qismida kalit vazifada bo‘lib, talaffuzni ifodalaydi. Qadimdan to hozirgi kunga qadar tovushlar talaffuzida o‘zgarishlar yuzaga kelgani tufayli ba’zi so‘zlarning o‘qilishi avvalgisidan farqlanadi.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Jangovor qurollarga oid kalitlar hozirda ham o‘zining ma’nosini saqlab qolganmi?
2. Mehnat qurollariga oid kalitlar asosan qaysi buyumlarda ifodalangan?
3. Kalitlarning ilk ko‘rinishi va hozirgi ko‘rinishida qanday farqlar bor?

Amaliy mashg'ulotlar uchun vazifa va topshiriqlar

1- vazifa

1. Berilgan matnni o'qing va tarjima qiling.
2. Matnda uchragan sodda iyerogliflarni ajrating va izohlang.

一封信

爸爸妈妈：

好久没有给你们写信了 你们身体好吗？ 我很好。你们给我寄的生日礼物很好看。谢谢！ 今天我在宿舍举行生日晚会。我们班的同学和几个中国朋友都来参加。同学们送我很多礼物。中国朋友田芳送我一只玩具小狗，她说 我是属狗的。我不懂什么是属狗的”田芳说，我是狗年出生的，所以属狗。我觉得很有意思。

晚会上，我们一起唱歌，吃蛋糕，玩得都很高兴。能在中国跟同学们一起过生日，我觉得很快乐。祝爸爸妈妈好！

十月十八 娜塔莎

2- vazifa

1. Berilgan matnni o'qing va tarjima qiling.
2. Matnda uchragan ideogrammalarni ajratib oling va izohlang.

爱德华的一天

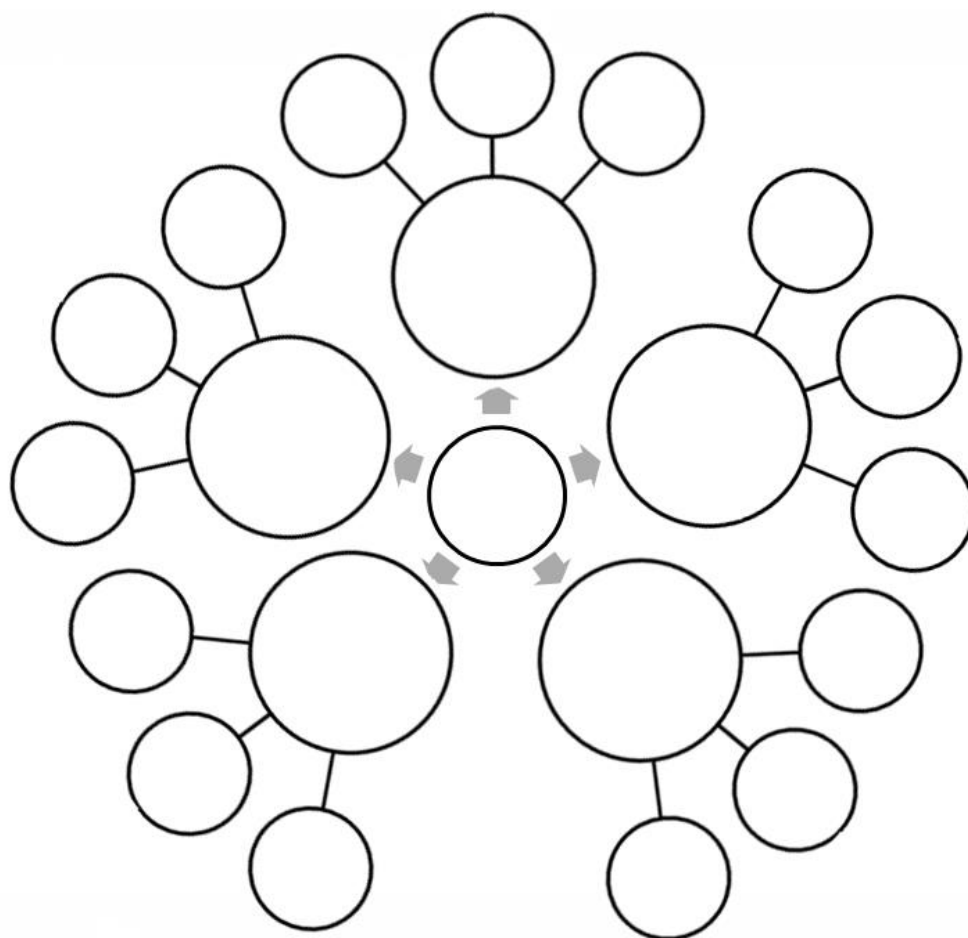
爱德华是俄罗斯留学生，现在在我们大学学习汉语。他学习很努力。每天差十分七点起床，早上他不锻炼身体，也不吃早饭。他读课文、记生词、复习语法。他七点三刻去教室，八点上课。上午有四节课。休息的时候，他去喝一杯咖啡，吃一点儿东西。十二点下课。下课以后他去食堂吃午饭。中午他不睡觉，常常看书或者跟朋友聊天儿。星期二下午有两节课，两点上课，四点下课。下午没有课的时候，他常常去图书馆做练习，看书，或者上网查资料。

每天四点半，他去操场锻炼身体，跑步、打球，五点半回宿舍，洗澡、洗衣服。七点钟吃晚饭。晚上他看电视、听音乐、写汉字、做练习、预习生词和课文，十一点多睡觉。

爱德华每天都很忙。他说，学习汉语比较难，但是很有意思。

3- vazifa

1. Yer kaliti “ $\pm$ ” bilan yoziladigan iyerogliflar ishtirokida klaster tuzing.
2. Har bir iyeroglifni izohlang.

4 - vazifa

1. *Berilgan matnni o'qing va tarjima qiling.*
2. *Matn asosida diktant yozing va tinish belgilariga rioya qiling..*

我迷路了

星期天，我一个人去城里玩儿。要回学校的时候，已经很晚了。我迷路了 不知道公共汽车站在哪儿。

我问一个人，去语言大学怎么坐车，那个人说，他不是北京人，不知道。这时候来了一辆出租车。司机问我：“小姐，你去哪儿？”“回学校，我说，“能告诉我去语言大学怎么走吗？”他说：上车吧，我送你回学校。我说：“对不起，我不坐出租车，我要坐公共汽车。

这时候，前边有几个学生，我问他们去语言大学怎么走。一个男生说：“你是留学生吧？”我说：“是，我是语言大学的学生。他说：“你跟我们一起走吧，我们是北京大学的。你们学校就在我们学校东 达。

我跟他们一起到了车站。他们对我说：“从这儿坐 375 路车，就可以到你们学校”。

上车以后，他们给我买票，我给他们钱，他们不要。那个男生说：“算了吧，才一块钱。”车到了学校门口，我要下车的时候，想对他们说很多话，可是我只会说“谢谢，再见”。

5 - vazifa

1. *Quyida berilgan iyeroglif topishmoqlarni tarjima qiling. .*
2. *Topishmoq javoblarini izohlang.*

1.山上还有山。—— 出

2.十张口，一颗心。—— 思

3.说它小，下边大，说它大，上边小。—— 尖

4. 字谜：一只黑狗，不叫不吼。——默

5. 字谜: 差一点六斤。——兵
6. 字谜: 家中添一口。——豪
7. 字谜: 自小在一起, 目前少联。——省
8. 字谜: 点点成金。——全
9. 字谜: 一人一张口, 下面长只手。——拿
10. 字谜: 四面都是山, 山山都相连。——田
11. 字谜: 种花要除草, 一人来一刀。——化
12. 字谜: 存心不让出大门, 你说烦人不烦人。——闷
13. 字谜: 一只狗, 两个口, 谁遇它谁发愁。——哭
14. 字谜: 皇帝新衣。——袭
15. 字谜: 一点水准。——淮。
16. 字谜: 格外大方。——回
17. 字谜: 七十二小时。——晶
18. 字谜: 需要一半, 留下一半。——雷
19. 字谜: 一月一日非今天。——明
20. 字谜: 综合门市。——闹

6- vazifa

1. Quyida berilgan she'rni o'qing va tarjima qiling va yod oling.
2. Fonoideografik turkumga mansub iyerogliflarni fonetik va determinativlarga ajratib izohlang.

清、请、睛、情、
倩、晴、蜻、精

有水方说清，有言去邀请。
有目是眼睛，有心情意浓。
丽人留倩影，日出天气晴。
有虫是蜻蜓，有米人精神。

池、地、他、驰
有水可养鱼虾，有土可种庄稼，
有人不是你我，有马走遍天涯

7 - vazifa

1. Berilgan matnni o'qing va tarjima qiling.
2. Matnda uchragan odam va uning harakatlariga oid kalitlarni ajratib oling va izohlang.

娜塔莎感冒了

昨天下午，我和娜塔莎一起去超市买东西。回到学校的时候，娜塔莎觉得不舒服，我就陪她一起去医院看病。到了医院，大夫问她：“你怎么了？”娜塔莎说：“我头疼，很不舒服。大夫给她检查了检查说：“你感冒了。烧得很厉害，三十九度五。给你打一针吧。娜塔莎说：“不！我不打针。大夫说：“打了针就不发烧了。娜塔莎说：“不！你给我一些药吧。我可以吃药，但我不想打针。于是，大夫给了她一些药。晚上，娜塔莎吃了药就睡了。

今天早上，她不发烧了。吃完早饭，她要去教室上课，我说：“你在宿舍休息吧，我给你请假。”她说：“我的感冒已经好了 可以上课了”。

到了教室，老师对娜塔莎说：“娜塔莎，要是不舒服的话就回宿舍休息吧。”上午，娜塔莎又有点儿发烧，下了第二节课她就回宿舍了。我对她说：“你最好再去医院看看”。

8- vazifa

1. Berilgan matnni o'qing va tarjima qiling.
2. Matnda uchragan murakkab iyerogliflarni ajratib oling va turini izohlang.

我来了两个多月了

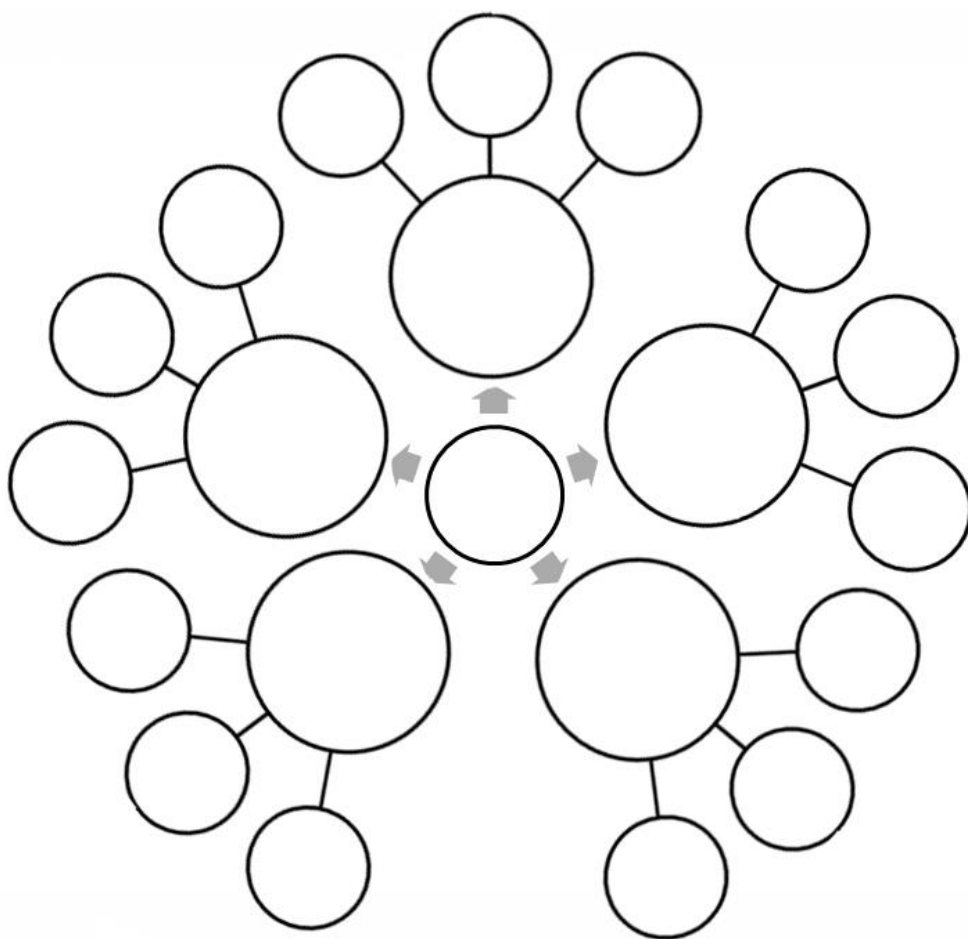
我来了两个多月了，对这儿的生活差不多已经习惯了，不过有的地方还不太习惯。总觉得这儿的气候特别干燥，宿舍周围不太干净，也不太安静，食堂里的菜太油腻。

我每天早上七点多才起床，所以常常没时间吃早饭，喝杯牛奶就去上课了。不过，课间休息的时候，我可以去喝杯咖啡，吃一块点心。中午我去食堂吃午饭。因为吃饭的人很多，所以常常要等十多分钟才能买到饭。吃完饭，回宿舍看书或者听一会儿音乐。中午我从来不睡午觉。下午，有时候上两节课，有时候自己学习。四点以后我去体育馆锻炼身体，跑步、游泳、打球或者跟老师学打太极拳。我很喜欢运动，每天都坚持锻炼一个小时，所以身体很好。

晚饭后我常常散 一会儿步，有时跟朋友聊聊天儿。然后就开始复习功课 Q 听 半个小时课文录音，练习会话，预习生词和课文。生词要记 住，课文要念熟，所以每天晚上一般要复习预习两三个小时，常常学到十一点多才睡觉。我每天都很忙，但过得很愉快。 我很感谢父母给我这个机会，让我来中国留学，原来打算学 一年，现在我觉得一年时间太短了，准备再延长一年。

9- vazifa

1. Ayol kaliti “女” bilan yoziladigan iyerogliflar ishtirokida klaster tuzing.
2. Har bir iyeroglifni izohlang.

10- vazifa

1. Birinchi matnni o'qing va tarjima qiling.
2. Ikkinchi matn bilan taqqoslang, 繁体字 va 简体字 da yozilgan iyerogliflar orasidagi farqni aniqlang.

万里长城	萬里長城
万里长城是两千多年前战国时期开始修的。秦始皇统一中国，建立了秦朝以后，又用了十几年的时间，把原来一段一段的城墙连接起来，并且加以扩展。后来，历代王朝又进行了多次维修。长城东起山海关，西到嘉峪关，全长约五千里。 有些地方有好几层城墙，这样，它的实际长度就有一万二千多里了，因此，人们就叫它万里长城。 长城高约三丈，宽一丈五尺到两丈。如果用长城的砖修一道七尺高，四尺宽的墙，可以环绕地球一周。长城虽然经过了两千多年的风吹雨打，但大部分保存得还比较完整。万里长城十分雄壮观，是世界闻名的古代建筑之一。每天都有很多人参观游览。万里长城是勤劳勇敢人民智慧的结晶。	萬里長城是兩千多年前戰國時期開始修的。秦始皇統一中國，建立了秦朝以後，又用了十幾年的時間，把原來一段一段的城牆連接起來，並且加以擴展。後來，歷代王朝又進行了多次維修。長城東起山海關，西到嘉峪關，全長約五千裏。 有些地方有好幾層城牆，這樣，它的實際長度就有一萬二千多裏了，因此，人們就叫它萬里長城。 長城高約三丈，寬一丈五尺到兩丈。如果用長城的磚修一道七尺高，四尺寬的牆，可以環繞地球一周。長城雖然經過了兩千多年的風吹雨打，但大部分保存得還比較完整。萬里長城十分雄壯觀，是世界聞名的古代建築之一。每天都有很多人參觀遊覽。萬里長城是動勞勇敢人民智慧的結晶。

11- vazifa

1. *Quyida berilgan iyeroglif topishmoqlarni tarjima qiling. .*

2. *Topishmoq javoblarini izohlang.*

1. 字谜: 守门员。——闪
2. 字谜: 有人偷车。——输
3. 字谜: 半青半紫。——素
4. 字谜: 身残心不残。——息
5. 字谜: 千里丢一, 百里丢一。——伯
6. 一人, 猜一个字。——大
7. 一人一张口, 口下长只手, 猜一字。——拿
8. 一人在内, 猜一字。——肉
9. 一人腰上挂把弓, 猜一字。——夷
10. 一口吃掉牛尾巴, 猜一个字。——告
11. 一口咬定, 猜一字。——交
12. 一大二小, 猜一个字。——奈
13. 一斗米, 猜一个字。——料
14. 一月七日, 猜一个字。——脂
15. 一加一, 猜一字。——王
16. 一字十三点, 难在如何点, 猜一个字。——汁
17. 一百减一, 猜一个字。——白
18. 一夜又一夜, 猜一字。——多
19. 一个人搬两个土, 猜一个字。——佳
20. 一个礼拜, 猜一个字。——旨

12- vazifa

1. Berilgan matnni o'qing va tarjima qiling.
2. Matnda uchragan murakkab iyerogliflarni ajratib oling va kalitlarga ajratib izohlang.

中华人民共和国国徽

中华人民共和国国徽，中间是五星照耀下的天安门，周围是谷穗和齿轮。麦稻穗、五星、天安门、齿轮为全色，圆环内的底子及垂绶为红色，金、红两种颜色在中国是象征吉祥喜庆的传统色彩。

天安门象征中国人民反帝反封建的不屈的民族精神；齿轮和谷穗象征工人阶级与农民阶级；五颗星代表中国共产党领导下的人民大团结。

丁文给爸爸的信

亲爱的爸爸：您好！

我们现在很忙，每天上午去学校上课。星期一，星期三有语法课，星期二，星期四和星期五有口语课，星期六下午有历史课。我还常常去阅览室看画报和杂志。

今天是星期四，晚上我有空儿，给您写信。这儿的老师和同学们都很好。我现在有很多朋友。迪丽沙提是我的新朋友，他今年十五岁。他的爸爸教我们历史，他妈妈教我们鸟语，他们常常问您好。

妈妈好吗？哥哥工作忙不忙？问他们好，我很想你们。祝您健康！

丁文 2002年4月6日

参观工厂

星期六下午我们十年级的同学去参观了一个汽车工厂。到了工厂，那里一个工程师把工厂的情况简单地给我们介绍了一下儿。他讲得很有意思，很多同学都把他说的话记在小本子里了。

听完介绍，我就开始参观。这个工厂很大，车间很多。每个车间都又亮又干净。机器都是新的，工人们正在车间里愉快紧张地工作。我们最后参观的那个车间太大，在那里我们看到了工人们用自己的劳动生产新汽车。我们都高兴极了。站在那里看了一刻多钟才出来。

这个工厂每天都生产很多辆汽车，每月都提前完成生产计划。

丁文的一天

丁文是东方学院经济系的学生。他从北京来这儿学习。经济系有三个中国留学生。他们都在学生宿舍住。丁文每天六点一刻起床。起床以后，他学习乌兹别克语和俄语。七点半他坐公共汽车去学院。他们九点上课，一点半下课。下课以后，丁文去食堂吃饭。下午他没有课，回宿舍休息。在宿舍丁文有很多乌兹别克朋友，他跟他们用乌语谈话。丁文的朋友们帮助他学乌兹别克语。他们有时候一起做抓饭。他已经学会了做乌兹别克族民族饭。

13- vazifa

1. *Berilgan matnni o'qing va tarjima qiling.*

2. *Matnda uchragan murakkab iyerogliflardan to'rt kalitdan iboratlarini ajratib oling va izohlang.*

乌兹别克斯坦

一九九一年九月一日乌兹别克斯坦成了一个独立国家。现在世界上有一百四十多个国家承认了乌兹别克斯坦。乌兹别克共和国的总统是伊斯拉姆卡里莫夫阿布杜加尼也维奇。

乌兹别克斯坦位于在中亚细亚，在两条河的中间。面积有四十四万七千四百平方公里。人口有两千五百多万人。

乌兹别克斯坦是一个风景美丽，资源丰富的国家，有很多矿产，煤，石油，农业的特产是丝绸，羊皮，棉花，水果和蔬菜。由于我国人民辛勤劳动，日益我国的经济，重工业轻工业，农业和纺织工业一天比一天积极地发展。

我国有十二个省：塔什干省，执扎克省，费尔干纳省，安得拉省，纳曼干省，纳瓦伊省，撒马尔汗省，布哈拉省，哈拉兹模省，西尔达里亚省，苏尔汗达里亚，陶普卡什卡达里亚省。还有卡拉卡尔帕克自治共和国。努库斯市是卡拉卡尔帕克自治共和国的首都。我国有很多古老的城市：撒马尔汗，布哈拉和等等。还有很多名胜古迹，清真寺。塔什干市是我国的首都，也是政治，经济，文化和科学中心。

一九九二年十二月八日我国通过新宪法。

14- vazifa

1. *Quyida berilgan ideogrammalarning ta'rifini izohlang.*
2. *Har bir iyeroglifning kalitlarini turkumlarga ajrating.*

会意字:

出——出去一看，山外有山。
明——日月齐照，大放光明。
尖——上小下大，形似山尖。
休——一人倚树，立足休息。
采——手在树上，采摘东西。
林——乔木丛生，成为树林。
众——三人团结，众志成城。
艳——色彩丰富，鲜艳美丽。
尘——小土为尘，尘土飞扬。
灾——室中失火，酿成火灾。
裕——有衣有谷，富裕之家。
苗——田间长草，植物幼苗。
掰——用手分物，掰为两截。
泪——眼睛流水，泪水汪汪。
功——出工有力，就会成功。
歪——不端不正，东倒西歪。

15- vazifa

1. *Quyida berilgan iyeroglif topishmoqlarni tarjima qiling. .*
2. *Topishmoq javoblarini izohlang.*

1. 一家十一口,猜一字。 ——吉
2. 一只牛,猜一个字。 ——生

- 3.一只狗四个口,猜一个字。——器
- 4.一边是红,一边是绿,一边怕风,一边怕雨,猜一个字。——秋
- 5.七人头上长了草,猜一字。——花
- 6.九只鸟,猜一个字。——鸠
- 7.九号,猜一字。——旭
- 8.九辆车,猜一个字。——轨
- 9.九点,猜一字。——丸
- 10.人不在其位,猜一个字。——立
- 11.人有他则变大,猜一个字。——一
- 12.人无信不立,猜一字。——言
- 13.八十八,猜一个字。——米
- 14.刀出鞘,猜一字。——力
- 15.十一个读书人,猜一个字。——仕
- 16.十二点,猜一个字。——斗
- 17.十日十月(武昌起义),猜一字。——朝
- 18.十个哥哥,猜一个字。——克
- 19.三口重叠,莫把品字猜,猜一个字。——目
- 20.三张纸,猜一个字。——顺

16- vazifa

1. Berilgan matnni o'qing va tarjima qiling.
2. Matnda uchragan ideogrammalarni ajratib oling va izohlang.

广东的茶楼

不少广东老人的每一天都从茶楼开始。他们都起得很早，五点半就出来散步，锻炼身体，六点钟就到了茶楼。那儿老人很多，他们跟认识的人问好，跟朋友说说昨天的事儿。王先生每天都带报来，他喜欢自己看看报，喝喝茶，等女儿和小孙女儿来。他等

了一会儿，她们都来了。这时候，很多家的爸爸、妈妈、外婆、奶奶，还有孩子们，也都来了，一家人在一起吃饭、喝茶、休息。孩子们不想吃，也不想喝，他们喜欢在一起玩儿，真热闹啊！很多年轻人也都在这儿看报，他们要知道今天的新事儿和新问题。广东人常说：他们来喝茶，喝的是茶楼里的热闹，喝的是一家人一起吃饭的快乐。把茶喝了，把东西吃了，把报也看了，年轻人就去工作了。老人们新的一天也开始了。

17- vazifa

1. Berilgan matnni o'qing va tarjima qiling.

2. Matnda uchragan murakkab iyerogliflarni ajratib oling va izohlang.

管孩子还是不管孩子

我女儿今年 14 岁，她已经开始不听我们的话了，常常让我和她妈妈生气。我们让她学画画儿，每个星期天我都不休息，跟她一起坐公共汽车到老师家去。可是刚学了两个月，她说画画儿不容易，她不想学了。我们让她学钢琴⁽¹⁾，把钢琴也买来了。现在刚学了一个月，她说学钢琴跟学画儿一样没意思。我们不知道该怎么办。是不是别的孩子都跟我的女儿一样？

昨天我到书店去，想找一本怎么教育孩子的书。售货员给我找出了三本书：一本是《别管孩子》，一本是《孩子不能不管》，还有一本是《管还是不管孩子》。我把三本书都买来了，也都看了，可是三本书的观点一本罗良一本不一样。

我常常想，应该怎样教育孩子，大人的观点跟孩子不一样，外国人的观点跟中国人不一样，孩子跟孩子也不一样。大人让孩子学钢琴，可是这个孩子可能听到钢琴就头疼；大人想让孩子学画儿，可是孩子喜欢唱京剧。听说外国的孩子下课就可以做自己喜欢的事情，中国的孩子晚上 11 点还要做练习。我朋友的孩子不用她爸爸妈妈管，可是我女儿.....

管孩子还是不管孩子，真是一个大问题啊！

18- vazifa

1. Berilgan matnni o'qing va tarjima qiling.

2. Ikkinchi matn bilan taqqoslang, 繁体字 va 简体字 da yozilgan iyerogliflar orasidagi farqni aniqlang.

《红楼梦》里的爱情故事

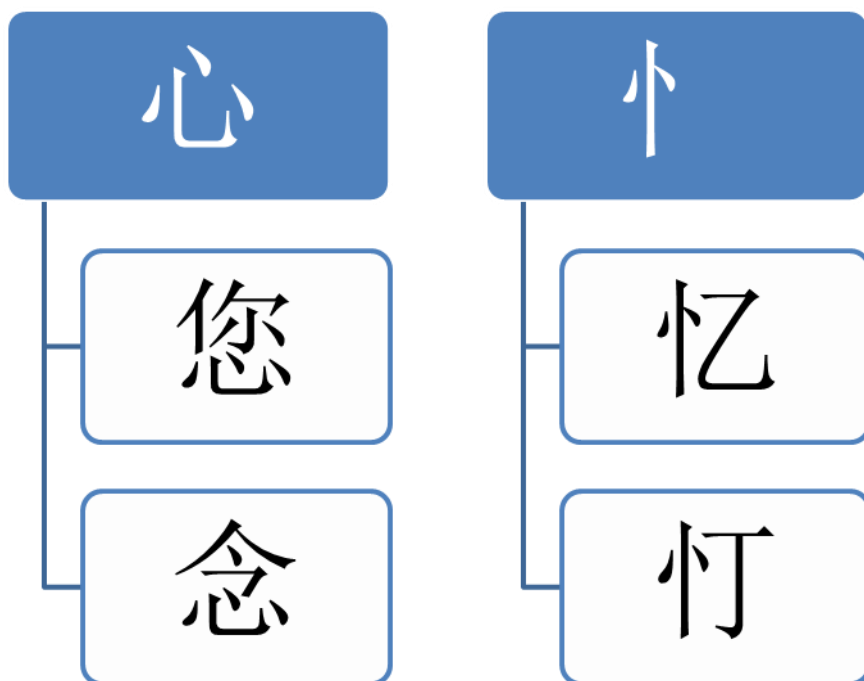
中国古典小说《红楼梦》里有一个优美、悲伤的爱情故事。故事里的男主角叫贾宝玉(JIǎ Bǎo Yù), 是在有钱人的家里出生的。他很漂亮, 也很聪明、故事里的女主角是一个非常美的姑娘, 叫林黛玉(Lín Dài Yù), 她从南方来到贾家生活。她比贾宝玉小一岁, 看过很多书, 写诗时写得很好, 还会画画儿。他们每天一起吃饭、看书, 一起写诗、画画儿。贾宝玉很爱林黛玉, 林黛玉也特别喜欢贾宝玉。可是贾宝玉的奶奶和爸爸妈妈都不愿意他们相爱, 他们一定要让他和别的姑娘结婚。贾宝玉不愿意, 在他生病的时候, 奶奶骗他, 让他跟别的姑娘结了婚。就在贾宝玉结婚的时候, 林黛玉在自己的卧室里把她写给贾宝玉的诗都烧(shao)了, 也烧了他送给她的礼物。她哭了一天, 就死了。林黛玉死了以后, 贾宝玉到她的房子去过很多次, 每次都悲伤极了。他回忆他们有过的每一次聚会, 回忆他们有过的快乐。他不愿意和那个跟他结婚的姑娘一起生活。他离开了家。

《紅樓夢》裏的愛情故事

中國古典小說《紅樓夢》裏有一個優美、悲傷的愛情故事。故事裏的男主角叫賈寶玉(JIǎ Bǎo Yù), 是在有錢人的家裏出生的。他很漂亮, 也很聰明、故事裏的女主角是一個非常美的姑娘, 叫林黛玉(Lín Dài Yù), 她從南方來到賈家生活。她比賈寶玉小一歲, 看過很多書, 寫詩時寫得很好, 還會畫畫兒。他們每天一起吃飯、看書, 一起寫詩、畫畫兒。賈寶玉很愛林黛玉, 林黛玉也特別喜歡賈寶玉。可是賈寶玉的奶奶和爸爸媽媽都不願意他們相愛, 他們一定要讓他和別的姑娘結婚。賈寶玉不願意, 在他生病的時候, 奶奶騙他, 讓他跟別的姑娘結了婚。就在賈寶玉結婚的時候, 林黛玉在自己的臥室裏把她寫給賈寶玉的诗都燒(shao)了, 也燒了他送給她的禮物。她哭了一天, 就死了。林黛玉死了以後, 賈寶玉到她的房子去過很多次, 每次都悲傷極了。他回憶他們有過的每一次聚會, 回憶他們有過的快樂。他不願意和那個跟他結婚的姑娘一起生活。他離開了家。

19- vazifa

1. Berilgan kalitlar “心 – 忄” bilan yasalgan iyerogliflarni yozing.
2. Har bir kalitning iyeroglif tarkibidagi vazifasini izohlang.

20- vazifa

1. Berilgan matnni o‘qing va tarjima qiling.
2. Matnda uchragan murakkab iyerogliflardan eng ko‘p uchragan 10 iyeroglifni ajratib oling va izohlang.

张大力的故事

昨天是张大力女儿的生日，他给女儿的礼物是一条很漂亮的项链。他知道女儿喜欢看越剧，还买了两张晚上的越剧票。

他们在饭馆吃了饭以后，就去看戏。回家的时候，已经很晚了。天气不好，开始下雪了，路上的人也少了。他们骑着自行车往右拐的时候，一个人从旁边走出来，问他们：“请问，这儿有没有派出所？”大力告诉他：“没有。派出所离这儿很远。”那个人又问：“现在哪儿可以叫一辆警车来？”大力回答说：“可以打 110 电话”。

“你有没有手机”那个人又问。大力说：“没有”。

张大力正在想，那个人为什么要问他这些问题，突然，那个人拿出刀来，对大力说：“对不起，把你们的项链和钱都给我！”

张大力笑着说：“你忘了问一个问题了。我告诉你，这儿虽然没有派出所，可是有一个老警察，他抓过九十八个像你这样的人，马上就要抓第九十九个”。

“老警察在哪儿？”那人问。“在这儿！我就是！”
那个人被吓里的刀也掉。在地上。他被大力送到了派出所。

21- vazifa

1. *Quyida berilgan iyeroglif topishmoqlarni tarjima qiling. .*
2. *Topishmoq javoblarini izohlang.*

- 1.上下串通,猜一个字。——卡
- 2.上下难分,猜一字。——卡
- 3.雷不雨,猜一字。——田
- 4.大丈夫不得出头,猜一个字。——天
- 5.雨落在横山上,猜一字。——雪
- 6.小姑娘,猜一个字。——妙
- 7.山上复山,猜一个字。——出,岳
- 8.不要讲话,猜一个字。——吻
- 9.互吻,猜一字。——吕
- 10.五十对耳朵,猜一个字。——陌
- 11.五口之家,旁种一树,猜一个字。——梧
- 12.六十不足,八十有余,猜一字。——平
- 13.公而忘私,猜一字。——八
- 14.反比,猜一个字。——北
- 15.天上无二,合去一口,家家都有,猜一字。——人
- 16.天天,猜一个字。——晦

- 17.夫人何处去,猜一字。——二
- 18.太阳西边下,月儿东边挂,猜一字。——明
- 19.心如刀刺,猜一字。——必
- 20.手提包,猜一个字。——抱

22- vazifa

1. Berilgan matnni o'qing va tarjima qiling.

2. Matnda uchragan murakkab iyerogliflardan ayol kaliti bilan tuzilgan iyerogliflarni ajratib oling va klaster usulida izohlang.

我跟爸爸、妈妈去北京了

小时候,爸爸就经常给我讲北京。讲北京的名胜古迹,讲北京的历史,讲北京的胡同和小吃,我一直想去北京看看。

上个月我的理想终于实现了,我跟爸爸、妈妈去北京了。我第一次游览北京,非常高兴,也觉得很新鲜。

我们去了天安门和故宫,逛了北京的胡同,在闻名世界的长城上照了很多相,还看了京剧,吃了一回北京烤鸭。特别是逛胡同的时候,了解了北京普通老百姓的生活。

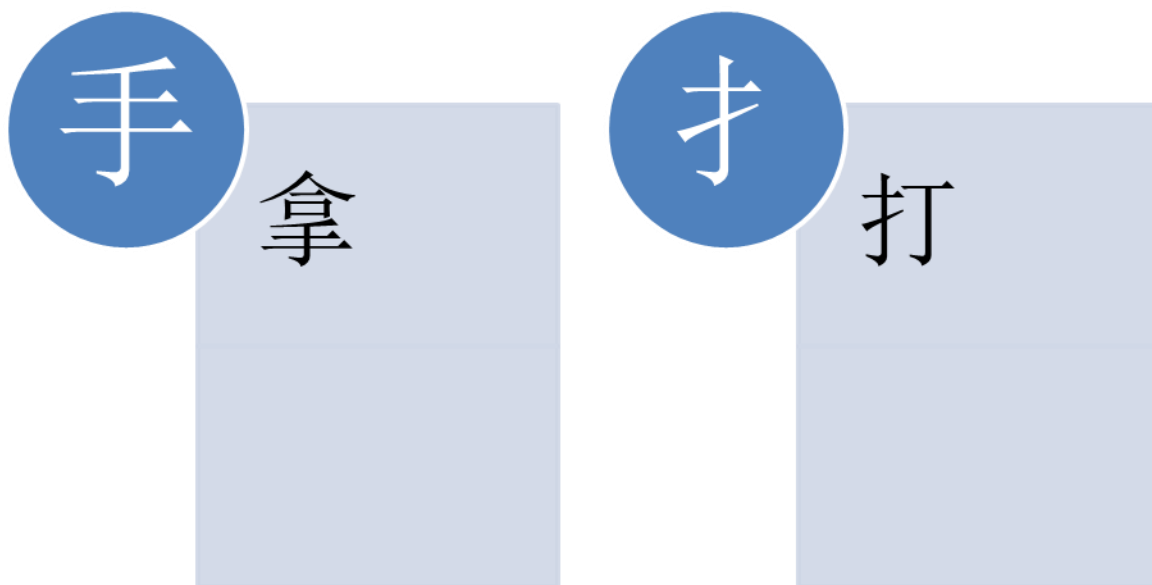
一位老人告诉我,这几年北京的变化太大了。到处是高楼和立交桥,人们的生活水平也提高了。

听一个年轻人讲,北京的生活丰富多彩。现在是秋天,是北京最好的季节。北京人喜欢到外面活动,比如爬山,野餐。体育馆、博物馆、图书馆、美术馆、音乐厅也是人们常去的地方。

我喜欢北京,我希望以后能再来一次。

23- vazifa

3. Berilgan kalitlar “手 – 扌” bilan yasaladigan iyerogliflarni yozing.
4. Har bir kalitning iyeroglif tarkibidagi vazifasini izohlang.

24- vazifa

1. *Berilgan matnni o‘qing va tarjima qiling.*
2. *Matnda uchragan quyosh va oy kalitlari bilan tuzilgan 10 iyeroglifni ajratib oling va izohlang.*

一封信

亲爱的爸爸、妈妈：

你们好。我告诉你们一个好消息，昨天考试，我得了全班第一名，我非常高兴。这个学期我很忙。一周有二十二节课。星期一、星期三有口语课、汉字课，星期二、星期四和星期五有听力课、阅读课，每天都有两节语法课，星期一下午还有体育课。赵老师教我们太极拳，打太极拳很有意思。

今天我认识了一个新朋友，她叫周月，她是历史系二年级的学生，她家有七口人，她父亲是大学教授，母亲在医院工作。她嫂子也是老师，教留学生汉语。下个星期六是周月的生日，我要送她一个生日礼物。

今天我看了周月家的全家福照片，我很想你们。爸爸妈妈身体好吗？工作忙不忙？哥哥和姐姐都好吗？以后我再给你们写信。祝你们身体健康！

Mustaqil ta'lim uchun savol va topshiriqlar

Talaba mustaqil ishni tayyorlashda muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanishi mumkin:

- ✓ Darslik va o'quv qo'llanmalari bo'yicha fan mavzularini o'zlashtirish;
- ✓ Tarqatma materiallar bo'yicha mavzular qismini o'zlashtirish;
- ✓ Maxsus yoki ilmiy adabiyotlar (monografiyalar, maqolalar) bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzular ustida ishlash;
- ✓ Talabalarning ilmiy tekshirish (TITI) bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari yoki mavzularni chuqur o'rganish;
- ✓ Faol o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari (xizmat o'yinlari, diskussiyalar, seminarlar, kollokviumlar va b.);
- ✓ Masofaviy (distansion) ta'lim usullaridan foydalanish.

Mustaqil topshiriqlarning mavzulari:

1. Xitoy iyerogliflari turkumlari
2. Iyeroglif kalitlari
3. Lug'atlar bilan ishlash
4. Sodda va murakkab iyerogliflar
5. Iyerogliflarni imlo chiziqlari, yozuv qoidalar
6. Xitoy yozuvi tarixi
7. Iyerogliflar islohoti
8. Yon bo'laklar va ularning xususiyatlari
9. Keng qo'llaniladigan iyerogliflar
10. O'qilishi va ma'nosi ko'p iyerogliflar
11. Zamonaviy xitoy iyerogliflari statistikasi
12. Iyerogliflarning birikish shakllari
13. Kalitlar va ularning xususiyatlari
14. Iyeroglif husnixati turlari
15. Zamonaviy iyeroglifshunoslik
16. Yozuv turlari
17. Xitoy yozuvi
18. Xitoy yozuvi tarixi

19. Xitoy iyerogliflari
20. Iyerogliflarning rivojlanish davrlari
21. Iyerogliflarning husnixat turlari
22. Iyerogliflarning turkumlari
23. Iyerogliflarning tarkibi
24. Sodda va murakkab iyerogliflar
25. Yon bo‘laklar
26. Yon bo‘laklar va kalitlarning xususiyatlari
27. Kalitlar va ularning xususiyatlari
28. Ko‘p ma’noli iyerogliflar
29. O‘qilishi ko‘p iyerogliflar
30. Ko‘p uchraydigan iyerogliflar
31. Ko‘p uchraydigan iyerogliflarning statistikasi
32. Zamonaviy xitoy iyerogliflarining islohoti
33. Iyeroglif, so‘z, morfema va fonema atamalari
34. Zamonaviy iyeroglifshunoslik fani
35. Chet tilidan o‘zlashtirilgan so‘zlarni iyeroglifda aks ettirish muammolari

Glossariy

古文 - 甲骨文 va 金文 ni birgalikda 古文, ya'ni qadimgi xitoy yozuvi deb atashgan.

小篆 *xiaozhuan* – kichik belgili yozuv.

大篆 *dazhuan* – katta belgili yozuv.

今草 *jīncǎo* – bugungi tez yozuv xati husnixati.

大草 *dacao* – katta belgili tez yozuv.

狂草 *kuangcao* – “quturgan yozuv”.

草书 *caoshu* – tez yozuv husnixati.

楷书 *kǎishū* – namunali yozuv.

Shimoliy Vey 北魏 sulolasi (386 – 534-yillar)

行书 *xíngshū* (yarim tez yozuv)

主音字母 *zhǔyīn zìmǔ zhuyinzimu* – Xitoy tili Maorif vazirligi tomonidan 1918-yilning noyabr oyida rasman tasdiqlangan fonetik alifbo.

国语 *guoyu* – umumdavlat tilini.

官话字母 «*guanhuazimu*» – Van Chjao (1859 – 1933) ning fonetik alifbo loyihasi Pekin shevasining tovush tizimini aks ettirib, 62 ta umumiy belgidan 50 tasi (音母 *yinmu*) boshlang'ichga, 12 tasi (后母 *houmu*) yakuniyga mansub bo'lgan.

六书 – iyerogliflarning olti turkumi.

Piktogrammalar (象形字) tasviriy rasm turkumiga oid iyerogliflar, asosan materialning obyektini ifodalaydi. Xitoy iyerogliflarining asosiy qismini tashkil etuvchi rasmlı yozuvdan kelib chiqqan iyerogliflardir.

Indikativlar (指事字) ko'rsatkich turkumiga oid iyerogliflar, abstrakt xarakterli narsa-buyumlarni ifodalashda qo'llaniladi.

Ideogrammalar (会意字) – ikki va undan ortiq kalitlarning birlashmasidan tashkil topgan. Ular iyerogliflarning yonma-yon yoki ustma-ust qo'shilishidan tashkil topadi.

Determinativ - fonoideogrammaning ma'no anglatuvchi bo'lagi.

Fonoideogrammalar 形声字 – bir bo'lagi uning ma'nosini, ikkinchi bo'lagi esa o'zining asl ma'nosini yo'qotib, faqat uning tovushini anglatadi. Rasmlı talaffuz turkumiga kiruvchi iyerogliflarning asosan olti kombinatsiyasi mavjud.

Fonetik - fonoideogrammaning tovush anglatuvchi bo'lagi.

笔画 – «*bihua*» – Xitoy iyerogliflarining imlo chiziqlari.

部首 *bùshǒu* – iyeroglif kaliti. Ma'lum guruhga oid so'zlarni ifodalash uchun xitoy iyeroglifida murakkab iyeroglif tarkibida shu guruhni ifodalovchi belgilardan foydalanildi va bular kalitlar yoki semantik determinativlar deb ataladi.

偏旁 *piānpáng* – yon bo'lak iyeroglifning yoki tovush qismini, yoki ma'noviy qismini ifodalovchi bo'lagi.

部件 bùjiàn – grafema, iyerogliflarni kalitga ajratganda biror ma’no ifodalamay belgi sifatida qolgan qismi.

Oddiy iyeroglif – grafemalar. Imlo chiziqlaridan tashkil topgan va bo‘laklarga bo‘linsa, o‘z ahamiyatini yoqotadigan iyerogliflar «oddiy iyerogliflar» sirasiga kiradi

Murakkab iyerogliflar. Murakkab iyerogliflar, odatda, iyerogliflarning yon bo‘laklari va oddiy iyerogliflardan tuzilgan.

Shang «商» sulolasi (mil. av. XVI – XI asrlar).

G‘arbiy Jou 西周 (mil. av. XI – 770 yil).

Sharqiy Jou 东周 (mil. av. 771 – 256).

FOYDALI MA'LUMOTLAR

XITOIY YOZUVIDA QO'LLANILADIGAN TINISH BELGILARI VA ULARDAN FOYDALANISH USULLARI – PUNKTUATSIYA

标点符号用法

biāodiǎn fúhào yòngfǎ

1951-yil sentabrda Markaziy Xalq hukumati nashriyoti “Tinish belgilarining foydalanish usuli ” haqida e’lon qilinib, joriy yilning oktabrida hukumat butun mamlakat bo’ylab uni yoyishni talab qildi. 40 yil davomida, ierogliflarni yozish va kitob shaklida nashr qilish biroz tartibsiz bo’lib, tinish belgilarining foydalanish usulida qandaydir rivojlanish va o’zgarishlar sezildi. Shuning uchun 1990 – yil martda Davlat til ierogliflarining kengashi va Xitoy Xalq Respublikasining yangiliklar nashriyotida “Tinish belgilarining foydalanish usullari” o’zgartirilgan shakli qayta nashr qilindi. Bu standart yana yangi “Tinish belgilarining foydalanish usuli”ning asosida amalga oshirildi.

Bu standart davlat ichkarisi va tashqarisidagi hujjatlarda qo’llanildi, ko’pgina adabiyot, jurnalistika, nashriyot, ta’lim tarbiya sohasidagilarning fikri tinglandi.

Bu standart xitoy tilidagi ko’p kuzatiladigan tinish belgilarining foydalanish usuliga tartib va tushuntirishlarni kiritdi. Bu standartdan maqsad odamlarga aniq, to’g’ri tinish belgilaridan foydalanish usulini, yaratish, matnning aniq ma’nosini ifodalash, xitoy tili yozma nutqini standartlashtirish maqsadida ishlab chiqildi.

Bu standart 1996 – yil 1 – iyuldan boshlab amalda qo’llay boshlandi, amalga qo’llash kunidan boshlab avvalgi “Tinish belgilarining foydalanish usuli” o’zgartirildi va Davlat til ierogliflari kengashi tomonidan kiritildi.

Mazkur standart davlat til kengashi tomonidan izlanilib va u tomonidan o’zgartiriladi.

Standartning eng asosiy o’zgarish kiritgan shahslar Gong Qian Yon, Liu Yi Ling.

TINISH BELGILARINING FOYDALANISH USULI

Bu standart tinish belgilarining nomlanishini , shaklini va foydalanish usuli, xitoy yozuvi qoidalarini tartibga solishda juda yordam beradi, xitoy tili yozma nutqida qo'llaniladi.

Bu standart quyidagi asosiy ta'riflarga ega.

句子 *jù zǐ* / GAP

Oldingi va keyingi gaplarda to'htash ma'nosini bildiradi, gap intonatsiyasi va qarama – qarshi tugallangan ma'noni ifodalaydi.

陈述句 *chén shù jù* / DARAK GAP

Darak gap orqali biror narsa haqida ma'lum qilinadi, xabar beriladi uning oxiriga doimo nuqta qo'yiladi.

祈使句 *qí shǐ jù* /BUYRUQ GAP

Suhbatdoshni nimadir qilishga undash maqsab qilib qo'yiladi. Bunday gaplarda iltimos, buyruq, taklif, maslahat, hayratlanish, tashvish, gumon, hayajon, g'azab, yalinish tarzida bo'lishi mumkin.

疑问句 *yí wèn jù* /SO'ROQ GAP

So'roq gap orqali so'zlovchi o'zi bayon qilgan fikrga suhbatdoshini fikr bildirishga undaydi. Bunday gaplar ko'pincha diologik gaplarda uchraydi.

复句 *fù jù* /分句 *fèn jù* MURAKKAB GAPLAR

Ma'no jihatdan bir biriga yaqin bo'lgan uch va undan ortiq gaplarning bir butunligi murakkab gap deyiladi. Bunday gaplar leksikologiyada 复句 ya'ni murakkab gap deyiladi. Murakkab gaplarning o'rtasidagi bo'lak gaplar sodda gaplar deyiladi.

词语 *cí yǔ* Ibora va birikmalar

Soʻz va soʻz birikmalari, soʻz aynan kichkina soda mustaqil qoʻllanila oladigan tilning aloxida boʻlagi xisoblanadi. Soʻz birikmalari esa, aynan ikki va undan ortiq mustaqil soʻzlar Grammatik jihatdan tartib bilan keladigan soʻzlarga aytiladi. Bunday soʻzlar soʻz birikmasi deb ataladi. (词组)

1. ASOSIY QOIDALAR:

1.1. Tinish belgilari (punktuatsiya) yozma nutqda belgili yozishga yordam beradi. Tugallangan fikrni bildiradi, tilning asosiy shakl va funksiyasiga urgʻu beradi.

1.2. Hozirgi xitoy tilida tinish belgilarining 16 xil turi mavjud boʻlib, ular 2 xil turkumga boʻlinadi:

1-turkum 点号 *diǎn hào* - tinish belgilari

点号 *diǎn hào* - tinish belgilari gapning uzilishi, toʻxtalishini ifodalab, asosan gapirayotganda gapning tugashi va ohangiga urgʻu beradi. “点号” tinish belgilari gap oxiri va gap oʻrtasi tinish belgilari larga boʻlinadi.

Gap oxiridagi tinish belgilari oʻz maʼnosidan koʻrinib turibdiki, gapning oxirida qoʻllaniladi. Bularga quyidagilarni misol qilishimiz mumkin, masalan:

句号 *jùhào* - nuqta belgisi [。]

问号 *wèn hào* - soʻroq belgisi [?]

感叹号 *gǎntànhào* - undov belgisi [!].

“点号” tinish belgilarining shu 3turi gapning oxirida qoʻllanilib, bir vaqtning oʻzida gapning urgʻusiga ham imkon beradi.

Gap oʻrtasidagi tinish belgilari esa, oʻz nomi bilan gap oʻrtasida keladi. Bular quyidagilardir:

逗号 – *dòuhào* - vergul [,]

顿号 – *dùnhào* - uyushgan boʻlaklarda qoʻllaniladigan vergul [、]¹

分号 *fēnhào* - nuqtali vergul [;]

¹ Bu belgi oʻzbek tili punktuatsiyasida mavjud emas

冒号 *màohào* - ikki nuqta [:] . Ushbu 4 ta tinish belgilari gap o'rtasida har biri har xil shaklda ifodalanadi.

2-turkum 标号 *biāo hào* – belgilar.

标号 *biāo hào* biror bir narsani ifodalashda qo'llaniladi, eng muhimi gapning funksiyasi va shaklini bildiradi. Asosan qo'llaniladigan 标号 larning 9 xil turi mavjud. Bular quyidagilar:

1. 引号 *yǐn hào* [“ ”] qo'shtirnoq belgisi
2. 括号 *kuò hào* [()] qavs belgisi
3. 破折号 *pò shé hào* [-] tire belgisi
4. 省略号 *shěng luè hào* [.....] ko'p nuqta
5. 着重号 *zhe zhòng hào* [:] urg'u belgisi
6. 连接号 *lián jiē hào* [—] - defis (so'zning biror bo'g'inini boshqa satrga ko'chirganda yoki so'z orasiga qo'yiladigan qisqa chiziq),
7. 间隔号 *jiān gé hào* - ajratadigan belgi [·]

7.1. Horijiy ism, familiyalar xitoy iyerogliflari bilan yozilgana, ism va familiyani ajratish uchun ushbu belgi qo'yiladi.

阿里舍尔·纳沃伊 *Alisher Navoi*

哈萨诺娃·菲茹扎 *Hasanova Feruza*

7.2. Asar nomi va shu asar bobi yoki paragrafini ajratish uchun qo'yiladi, masalan:

《论语·里仁》 - “Lunyu · Mulohazalar ”

书名号 *shū míng hào* [《 》] - asar nomi, kitob, maqolalar nomini ajratib ko'rsatuvchi belgi.

《红楼梦》，《人民日报》，《中国大百科全书》。

8. 专名号 *zhuān míng hào* [_] - Atoqli maxsus so'zlarni ajratadigan belgi

2. TINISH BELGILARINING QO'LLANILISH USULINI TUSHUNTIRISH

2.1. Nuqta belgisi 句号 *jù hào*

2.1.1. Xitoy tilida Nuqta belgisining shakli quyidagicha “ 。”. Nuqta belgisining yana quyidagi ko'rinishi bor “ . ” bu asosan ilm fanga oid hujjatlarda qo'llaniladi.

2.1.2. Darak gaplarda gapning tugallanganligini bildirib oxirida nuqta belgisi qo'yiladi. Masalan,

- a) 北京是中华人民共和国的首都。

Běijīng shì zhōnghuá rénmin gòng hé guó de shǒudu.

Pekin Xitoy Xalq Respublikasining poytaxti.

- b) 虚心使人进步， 骄傲使人落后。

Xūxīn shǐ rén jìnbù , jiāoào shǐ rén luòhòu.

Kamtarga kamol, manmanga zavol.

2.1.3. Ohangni sekinligi ham gapning oxiriga nuqta qo'yishi belgilaydi. Masalan, 请你稍等一下 *qǐng nǐ shāo děng yī xià*. Iltimos bir oz kuting.

2.2. SO'ROQ BELGISI 问号 *wèn hào*

2.2.1. So'roq belgisining ko'rinishi quyidagicha “ ? ”.

2.2.2. So'roq gaplarning oxiriga so'roq belgisi qo'yiladi. Masalan,

你见过金丝猴吗？

Nǐ jiàn guò jīn sī hóu ma?

Oltin maymunni ko'rganmisan?

他叫什么名字? *Tā jiào shí me míng zì?*

Uning ismi nima?

去好呢，还是不去好? *Qù hǎo ne , hái shì bú qù hǎo?*

Borganimiz yaxshimi yoki bormaganimiz?

2.2.3. Ritorik gaplarning oxirida ham so'roq belgisi qo'yiladi. Masalan,

难道你还不了解我吗?

Nán dào nǐ hái bú liǎo jiě wǒ ma ?

Nahotki sen meni hali bilmaysan?

你怎么能这么说呢?

Nǐ zěn me néng zhè me shuō ne?

Sen qanday qilib bunday gapirishing mumkin?

2.3. UNDOV BELGISI 感叹号 *gǎntànhào*

2.3.1. Undov belgisining ko'rinishi quyidagicha “! “

2.3.2. Undov gaplarning oxiriga undov belgisi qo'yiladi. Masalan,

为祖国的繁荣昌盛而奋斗!

Wéi zǔguó de fánróng chāng shèng ér fèndòu!

Mamlakatning porloq kelajagi uchun kurashga!

我多么想看看他老人家呀!

Wǒ duōme xiǎng kàn kàn tā lǎo rén jiā ya!

Men qanchalik uni ko'rgim kelayaptiya!

2.3.3. Ohangni kuchliligida ham gapning oxiriga undov belgisi qo'yiladi. Masalan,

你给我出去!

Nǐ gěi wǒ chū qù

Chiqib ket!

停止射击!

Tíng zhǐ shè jī !

Otishmani to'xtating!

2.3.4. Ohangda kuchli inkor gapning oxirida ham undov belgisi qo'llaniladi. Masalan,

我那里比得上他呀!

Wǒ nà lǐ bǐdéshàng tā ya !

Men qanday qilib unga tenglasha olaman!

2.4. VERGUL BELGISI 逗号 dòuhào

2.4.1. Vergul belgisining ko'rinish shakli quyidagicha bo'ladi “ , ”

2.4.2. Gapning ichida uyishib kelgan ega va sifatdan keyin qo'llaniladi. Masalan,

我们看得见的星星，绝大多数是恒星。

Wǒmen kàn dé jiàn de xīngxīng , juédà duōshù shì héng xīng.

Biz ko'ra oladigan yulduzlarning ko'pchligi uchmaydigan yulduzlar.

2.4.3. Gapning ichida uyishib kelgan fe'l va bog'lovchilardan keyin ham qo'llaniladi. Masalan,

应该看到，科学需要一个人贡献出毕生的精力。 *Yīnggāi*

kàndào , kēxué xūyào yī gè rén gòngxiànchū bì shēngde jīnglì.

E'tibordan qoldirmaslik kerakki, ilmga o'z kuch-qobiliyatini fido qiluvchilar darkor.

2.4.4. Gapning o'rtasida ravishdan keyin ham qo'llaniladi. Masalan,

对于这个城市，他并不陌生。

Du yú zhè gè chéng shì , tā bìng bú mǒu shēng.

Bu shaharda u aslo begona emas.

2.4.5. Murakkab gaplarning ichidagi har bir gaplardan keyin ham vergul qo'yish kerak.

2.5. **Teskari vergul** 顿号 *dùnhào*

2.5.1. Teskari vergulning shakli quyidagicha (、)

2.5.2. Gap ichida ketma ket, uyushib kelgan so'zlar orasiga qo'yiladi. Masalan,

亚马孙河、尼罗河、密西西比河和长江是世界四大河流。

Yàmǎsūn hé , Níluóhé , Mìxīxībǐ hé hé Zhǎngjiāng shì shì jiè sì dà hé liú.

Amazon daryosi, Nil daryosi, Misisippi daryosi va Yangzi daryosi dunyoning eng katta to'rtta daryosidir

2.6. **Nuqtali vergul** 分号 *fēnhào*

2.6.1. Nuqtali vergulning ko'rinishi quyidagicha (;)

2.6.2. Murakkab gaplarda gaplarning orasiga qo'yiladi. Masalan,

语言，人们用来抒情达意；文字，人们用来记言记事。

Yǔyán , rénmen yòng lái shūqíng dáyì ; wénzì , rén men yòng lái jì yán jì shì.

Nutqdan odamlar his-tuyg'ularini ifodalashda foydalanadilar; yozuvdan esa yozib esda saqlad qolish uchun foydalanadilar.

2.7. Ikki nuqta 冒号 *mào hào*

2.7.1. Ikki nuqtaning ko'rinishi quyidagicha “:”

2.7.2. Biror bir narsa haqida umumiy ma'lumot berganda qo'llaniladi. Masalan,

同志门，朋友们：现在开会了。

Tóngzhìmen , péngyǒu men : xiànzài kāihuì le.

O'rtoqlar, do'stlar: majlis boshlandi.

2.7.3. 说 *shuō*, 想 *xiǎng*, 是 *shì*, 证明 *zhèngmíng*, 宣布 *xuānbù*, 指出 *zhīchū*, 透露 *tòulù* kabi so'zlardan keyin ham ikki nuqta qo'llaniladi. Masalan,

他十分惊讶地说：“啊，原来是你！”

Tā shífēn jīngyà de shuō : “Ā , yuán lái shì nǐ!”

U o'ta taajub bilan dedi: “A, demak sen ekansanda!”

2.7.4. Biror bir narsa haqida kerakli ma'lumot haqida izoh berilganda qo'llaniladi. Masalan,

外文图书展销会 *wàiwén túshū zhǎnxiāohuì*

Horijiy tildagi kitoblar yarmarkasi

日期：10月20日至11月10日

rìqī : 10 yuè 20 rì zhì 11 yuè 10 rì

Muddat: 20 oktyabrdan 10 noyabrgacha

时间：上午 8 时至下午 4 时

shí jiān : shàng wǔ 8shí zhì xià wǔ 4shí

Ish vaqti: ertalabki 8 dan kech soat 4 gacha

张华: 考上了北京大学，在化学系学习。

Zhāng Huá : kǎo shàng le běi jīng dà xué , zài huà xué xì xué xí

Zhang Hua: Pekin universitetiga kirdi, u yerda kimyo fakultetida o'qiydi.

李萍: 进了中等技术学校，读机械制造专业。

Lǐ Píng : jìn le zhōng děng jì shù xué xiào , dú jī xiè zhì zào zhuān yè

Liping: Tehnika kolldjiga o'qishga kirdi, u yerda mashinalarning ichlab chiqish texnologiyasi bo'yicha mutaxassislikni o'rgandi.

多音多义字

拗	ǎo 折断或使弯曲（实际上是外物的一种不顺）。 ào 语言不顺。拗口 niù 在性格上不顺从。执拗	外物不顺读 ǎo，语言不顺读 ào，性格不顺读 niù。
背	bēi 作动词，用脊背驮：背包袱 bèi 脊背手背背井离乡背信弃义	只作“驮”义时读 bēi，其余时候都读 bèi。
奔	bēn 作动词，跟“赶、跑”等有关的义项，奔跑奔丧奔波 bèn “朝一个方向走去”及由此引申出来的表示“接近”等的意义。投奔奔向	记住读 bèn 时和“方向”有关，其余时候都读 bēn。
绷	bēng 作动词，“拉紧”及由此引申出来的表示“拉紧的东西、结果”的意思，用于物品。绷直绷带 běng 用于脸色，表示“板着、勉强支撑”等意思。绷着	读 bēng 用于物；读 běng 用于脸色；读 bèng 表示程度。

	脸 bèng 作动词，“裂开”，引申出来的表示“直、硬、亮”等程度强烈的意思。绷瓷绷硬绷脆	
场	cháng1 平坦的空地，多用来翻晒粮食。场院打场 2 量词，用于事情的经过。一场大战大哭一场 chǎng1 适用于某种集体活动的地方及与这些活动有关的方面。会场剧场场合场所捧场 2 量词，用于文体活动。一场球赛	读 chǎng 时，都与人的某些集体活动有关。
冲	chōng1 作动词。冲服冲击冲锋气冲霄汉 2 作名词，地名或交通要道。要冲首当其冲 chòng1 单用。酒味冲劲头冲冲他笑 2 用机器挤压成型及由此派生出来的名词。冲床冲模	单用的词一般不适合高考。记住读 chòng 时，都和机器有关。
处	chǔ 作动词，居住、交往等义。穴居野处处女相处 处置 chù 作名词，地方、机关。住处处所长处办事处	词性不同，读音不同。动词读 chǔ，名词读 chù。
揣	chuāi 只用于“藏在衣服里”的意思。揣手 chuǎi 作“估计、忖度”等意思。揣摩揣测揣度 chuài 挣揣：挣扎，专用。	记住“揣（chuāi）手，挣揣（chuài）”的读音，其余时候都读 chuǎi。
创	chuāng 1 强力冲击。重创 2 由于冲击而造成的伤害。创伤 chuàng 首次。创力创建创作创造	只作首次时读 chuàng，其余时候读 chuāng。
答	dā 答理答应答腔 dá 报答答复对答答谢	用法不同，读音不同，
当	dāng1 应该。应当 2 担任，主持及在规定的时间内做某事。 当之无愧 敢做敢当当家当权当时当年 dàng1 代替。当作安步当车 2 合宜。适当得当 3 事情发生的时间、地点。当时当年	字义不同，读音不同。其中，“当时”、“当年”两个词两读音都有，但表示的意思不同。
荷	hé1 与荷花有关的词。荷叶荷包 2 外来词译音。荷兰荷尔蒙 hè 作动词。1“背负、承受、负担”等义。荷锄荷重	记住只有与“荷花”有关和作外来译音时，才读 hé，其余时候都读 hè。

	荷枪实弹 2 承受恩惠，用于在书信中表示客气。感荷为荷	
喝	hē 吸进液体或流质食物，咽下去。喝水 hè 大声喊叫。喝彩喝道喝令	
横	héng1 与“竖”相对。横幅横亘老泪横流 2 粗暴、凶恶（多用于成语）。横行霸道横征暴敛 横肉 hèng1 意外的，不吉利的。横祸横事横财 2 粗暴、凶恶（用于一般词语）。蛮横强横横话	记住作意外时读 hèng，作粗暴意时，在成语中该 héng，在一般词语中读 héng。
哄	hōng 许多人发出声音。哄抬哄抢乱哄哄 hǒng“欺骗”及其相近的“引逗”义。哄人瞒哄哄孩子 hòng 开玩笑、扰乱。起哄一哄而散	读 hōng 时侧重于表现声音和情态的“乱”；读 hòng 时侧重于故意吵闹的同时性。
划	huá 作动词。1 用尖锐的东西割开及其相近的动作。划破 2 合算。划算 划得来 划不来 huà 作动词，“区分”以及由此引申出来的表示“分拨、安排”等的意思。划分计划划拨	词义不同，读音不同。记住只有和“区分、分拨、安排”等有联系时读 huà。
晃	huǎng“光芒闪耀”以及由此引申出来的意思。晃眼 huàng“摇动、摇摆”等义。摇晃晃荡摇头晃脑	记住有“光芒闪耀”意时读 huǎng。
豁	huō 作动词。1 裂开。豁口豁开 2 付出、舍弃。豁命 huò 作形容词，开阔。豁达豁亮豁然开朗	只作开阔意时候 huò，其余时候读 huō。
几	jī1 作名词，小桌。茶几条几 2 作副词，相近。几乎 jǐ 概数。几个	只在与数字有关时读 jǐ，其余时候都读 jī。
济	jī1 济水，古水名及与之有关的一些地名。济南济宁 2 济济：专用，形容人多。 jì“过河、渡”及由此引申出来的表示“救、帮助、对事情有益”等意思。同舟共济接济无济于事假公济私	记住只在作地名和在“济济”一词中读 jǐ，其余时候都读 jì。
夹	jiā 夹子以及由此引申出来的意思。夹生夹杂	只在作“双层衣物”意思时读 jiá，其余时候多读 jiā。

	jiá 双层的衣物。夹袄夹被 gā 夹（胳膊）肢窝	
假	jiǎ 作形容词。1 不真实的。 假象假心假意 2 姑且认定需要证明的。假设假想假说 3 作动词，借。假借假托假公济私狐假虎威 jià 只用于“假期”义：放假请假暑假	记住只有与“假期”有关时读 jià，其余时候都读 jiǎ。
间	jiān 指在时间或空间上的方位，重在强调所处的位置。 晚间田间房间中间间不容发 jiàn 空隙及由此引申出来的意思，如“隔开、隔着”等。 间隔间或间接间隙间杂挑拨离间	首先要据义定音，看一个词是重在强调其位置，还是强调位置之间的空隙。这就相当于数学上的序数词(强调位置)和基数词(强调过程)。
渐	jiān 作动词，“浸，流入”等义。渐染东渐于海 jiàn 作副词，“逐渐”义。渐渐渐次渐入佳境 防微杜渐	读 jiān 时，必须和水有关，记住这点。
闷	mēn“吸气不畅、使不透气、不响亮”等义。闷热 闷声闷气 mèn1“心情不畅、压抑”——心情沉重。愁闷苦闷烦闷 2 声音低而沉重——声音沉重。闷雷 3 密闭不透气——给人的感觉沉重。闷罐闷葫芦	词义不同，读音不同。从上面的解释可以看出，读 mèn 时，都表示一种沉重感，而读 mēn 时则没有。
靡	mí 浪费。靡费奢靡 mǐ1 顺风倒下。风靡靡然所向披靡 2 无，没有。靡日不思 3 靡丽靡靡之音	记住在作“浪费”意时读 mí，其余时候都读 mǐ。
磨	mó“摩擦”及由此引申出来的表示“消灭、消耗——折磨——纠缠”等意思。磨损磨灭消磨磨难磨练 mò“加工粮食的工具”及由此引申出来的相关动词义项“弄碎、调转”等。石磨磨面磨叨（翻来覆去地说；谈论）	记住只有和“石磨”有关系时，才读 mò，其余时候都读 mó。
难	nán 作形容词或形容词词素。 1 不容易。难题难点 2 不好的。难看难闻难听 难堪 难兄难弟（比喻兄弟都非常好。今多反用，讥讽两人同样坏）	记住只有作形容词或形容词性词素时读 nán。

	nàn 作名词。1 不幸的遭遇。灾难难民难兄难弟（彼此曾共患难的人）2 责问。责难问难发难	
泥	ní 作名词。泥土 蒜泥 泥水 nì 作动词，“涂抹泥的动作”及其引申出的别的动词性义项。 泥墙拘泥泥古不化	记住只有作名词时读 ní。
宁	níng 作形容词，安静的。安宁宁静坐卧不宁 nìng 作副词。用在比较选择的语句中。宁可宁为玉碎，不为瓦全。	
泡	pāo 鼓起而松软的东西及其引申出的相关量词（专用于尿尿）意思。眼泡发泡一泡尿 泡桐 pào 水泡类的东西。水泡气泡灯泡泡沫 2“长时间浸在水中”及引起的相关意思（故意拖延时间等）。浸泡泡菜	读 pāo 时重在说明物体松软；读 pào 时重在说明物体内部充了气。
喷	pēn 作动词，液体或气体等受压力而射出。喷射 喷嚏 pèn 作量词。头喷棉花（第一轮开的棉花）喷香	记少“头喷喷香”读 pèn。其他多数读 pēn。
漂	piāo 停留在液体表面及其引申出的相关意思。漂浮漂流 piǎo 冲去杂质，使其洁净。漂白 piào 专用于“漂亮”。	
撇	piē 弃置不顾。撇弃撇开 piě 平着扔东西。撇砖头 2 撇嘴。3 笔画。撇捺	记住作弃置不顾时读 piē。
仆	pū 作动词，向前跌倒。前仆后继 pú 作名语。仆从（跟随在身边的仆人）	
铺	pū 作动词，把东西展开或摊开。铺路铺张铺陈 pù 作名词，“床、商店、驿站”。床铺铺子铺面	
曲	qū 作形容词“弯”及由此引申出来的“使弯曲”等意思。 弯曲曲折曲意逢迎是非曲直曲尽其妙（把其中微妙之处委婉细致地充分表达出来。形容表达能力很强） qǔ 作名词，与歌曲有关的内容。曲调曲子	记住只有在与歌曲有关时读 qǔ，其余时候都读 qū。
抢	qiāng 相反方向的触或撞的动作。呼天抢地 qiǎng 争夺。抢夺抢劫抢购	记住只有作“触、撞”意时读 qiāng，其余时候都读 qiǎng。
切	qiē“用刀分割”及其引申出的相关意思。切割切开 切	记住只有与“用刀切”和在数学上作术语使用时读 qiē，其余

	面 qiè“相合、相近”及其引申的表示“紧迫、确实、完全”等意思。切合切齿切身利害切肤之痛急切迫切殷切	时候都读 qiè。
煞	shā1 作“结束”意及由此引申出来的“扣紧、消除”等意思。 煞尾煞笔 2 同“杀”。煞风景 shà1 作名词，迷信中的凶神。凶神恶煞煞气凛凛 2 作副词，表程度，极，很。煞白煞费苦心	记住作“结束”时“煞风景”时读 shā，其余的时候读 shà。
舍	shě 作动词，丢弃。舍弃舍本逐末四舍五入 shè 作名词。1 房屋。宿舍校舍 2 谦辞。古代用于称呼比自己年纪小的，辈分低的。 舍弟舍侄 3 作量词。古代三十里为一舍。退避三舍	记住只有作动词“丢弃”意时读 shě。
挑	tiāo 作动词。1 用肩担东西。挑水挑担 2“选择、挑剔”及相关义项。挑拣挑剔挑肥拣瘦 tiǎo 作动词“向上擻”及由此引申出来的“拨、拨弄是非”等意思。挑灯夜战挑拨挑动挑衅	读 tiāo 时，是两肩担，读 tiǎo 时是“向上擻”。
帖	tiē 服从，顺从，稳当。服帖妥帖俯首帖耳 tiě 邀请别人的通知单或的告知别人某人消息的纸片；量词 请帖庚帖（八字帖）换帖一帖药 tiè 学习写字或绘画时临摹用的样本。字帖碑帖画帖	
吐	tǔ“主动地吐出来”义：吐痰谈吐 吐絮 tù“被动地吐出来”义：呕吐吐脏	
为	wéi1 作动词，“做、充当、变成、是”等义。 敢作敢为 事在人为为非作歹为首成为 2 作介词，表“被”。为人所笑 wèi 作介词，表原因、目的等。为什么为虎作伥	作动词，都读 wéi。作介词，除了作“被”意外，其余“为了、代替、给、向、因为”等都读 wèi。这些意思及对应读音，也适用于文言文。
鲜	xiān1“新”以及由此引申出来的“色彩明朗（色彩新）、味道好（味道新）”等意思。新鲜鲜花鲜美数见不鲜 2 专用：鲜卑	注意“少”和“新”的意思不同。“少”与“多”相似，而“新”与“旧”相对。记住只有在作“少”的意思时读 xiǎn。

	xiǎn 少。鲜见寡廉鲜耻朝鲜	
相	xiāng 作动词，亲自观看。相亲相中 作副词，表示事物间的关系。互相相称不相上下相信 xiàng 作动词。 1“辅助”及由此引申出来的意思。宰相（最大的辅助者）首相外相（一些国家的外交大臣） 2 观察事物的外表，比较其优劣。相马相机行事 作名词，人或物体外观由此引申出来的意思。相貌	两者不易区别处主要在都有作动词“观察”的意思。但两者强调点不同。读 xiāng 时表示观察人或事物，看中意不中意。而读 xiàng 时，表示一般的观察，目的性不强。
饮	yǐn“喝”及引申出的相关意思。饮食冷饮饮恨 饮弹身亡 yìn“给牲口喝水”：饮马	记住读 yìn 时，专用于“给牲口喝水”。
荫	yīn“树荫”及引申出的相关表示“遮蔽”的意思。树荫荫蔽 yìn“受到大树的遮蔽而让下面的人感到安全舒适”及由此引出的表示“受到祖先恩蔽”的情况。 荫凉（因荫而凉）荫庇（像大树那样庇护）	两读音所对应的意思相近，但侧重点不同。读 yīn 时，重在说“树”，读 yìn 时，重在说“树下的人”所接受到的。
应	yīng1 回答、承诺。一般用于口语或单用。应声（可以加衬词“一”，变为“应一声”）应名儿（用某人的名义办某事） 2 允许。应允应许 3 应该。应届应有尽有 yìng1 回答，承诺。一般用于书面语或在复合词中使用。答应呼应应对应承应邀应聘有求必应 2 适应，顺应。应声（随着声音）应声虫应用应时应景应运而生得心应手 3“反应”及由此引申出来的“应付”的意思。应战应变应酬应考应接不暇	这是个比较难以辨别的读音，主要是在两个读音都有“回答、承诺”的意思（区别在读 yīng 时用在书面语中，且单用，出现的词语可以加衬词。而读 yìng 时用在书面语中，且在复合词中使用，中间不能加衬词）。再记住读 yīng 时有“应该”意，读 yìng 时有“适应、反应”意就可以了。
与	yǔ 作动词。1 给。赠与与人方便 2 交往。相与 3 赞许，赞助。与人为善 作介词，跟。生死与共与虎谋皮与日俱增与世长辞 yù 作动词，参加。参与与会	文言句末助词通“欤”外，只有作“参加”义时读 yù，其余时候都读 yǔ。
晕	yūn 头脑发昏，周围物体好像在旋转及由此引申出来的后果。头晕晕头转向晕头晕脑晕倒晕厥	首先记住作“圈”意时读 yùn。然后记作“头脑发昏”时读 yūn，两读音强调侧重点不同，读 yūn 强调现象及结果，读

	yùn1 义同读 yūn，但往往更强调造成头脑发昏的原因。 晕场晕船晕车晕针（因视觉关系而发晕，也是强调原因） 2 太阳、月亮周围有时出现的光圈及由引申出来的似圈的东西。日晕月晕 血（xiě）晕(受伤后皮肤未破，呈红紫色)	yùn 强调原因。
载	zǎi 作名词，年。三年两载 作动词，记录。记载刊载 zài 作动词，“装运”及由此引申出来的“充满”（装满）的意思。载客装载下载载体风雪载途怨声载道载歌载舞	记住只有作“年”和与“记录、书”有关时读 zǎi。
脏	zāng 作形容词，“不干净”义。肮脏弄脏 zàng 器官名。内脏肝脏心脏五脏六腑	
涨	zhǎng 水平上的上升（具体的如水或另外抽象的事物）。 涨潮暴涨水涨船高涨价高涨 zhàng 固体吸收液体后体积增大及由此引申出来的“表示体积上的增大、多出”等意思。头昏脑涨	水平上升读 zhǎng，体积增大读 zhàng。
只	zhī 作形容词，“单独的，分别的”及引申出来的量词。 只身只言片语独具只眼一只 zhǐ 作副词，仅。只有只是只要只此一家	
中	zhōng 作形容词。“中间的”及由引申出来的“适合的、认可的”等意思。中学中听（听着认可）中用中庸之道 zhòng 作动词。 1 恰好合上。中选中奖中意 中肯 2 遭受。中毒中暑中风	
转	zhuǎn 改变方向、位置、情况、形势等，及由此引申出来的表示“从一方传到另一方”的意思，转变转折扭转转交 zhuàn 绕着某一物体移动。转动转速转椅	表示方向位置的变换时读 zhuǎn，表示圆周运动及其引申意义时读 zhuàn。
钻	zuān 作动词，穿孔，打眼。钻探钻研钻木取火	作动词读 zuān，作名词时读 zuàn。

	zuàn 作名词，打眼的工具。钻床风钻钻石钻戒	
--	-------------------------	--

扒	bā 作动词，“抓、挖拨、剥”等动作：扒住扒位扒皮 pá1 偷窃的意思。扒窃扒手 2 一种烹调方法。扒鸡扒羊肉 3 一种家具。扒子	
暴	bào 突然、猛烈、凶狠、急躁。暴露暴徒暴行暴光(曝光) pù 同“曝”义。一暴（曝）十寒	通“曝”，而不作“曝光”讲时，都读 pù。
炮	bāo“烘、烹饪”等义。炮烟叶炮羊肉 páo1 制作中药的一种方法，引申为编造。炮制炮炼 2 炮烙：古代的一种酷刑。 pào 火炮及类似物。大炮炮仗花炮	
刨	bào 刮平木料或钢材的工具及引起的相关表示“刮平”等的 意思。刨刀刨床刨桌面 páo“挖掘”及其引申出的表示“除去、追究”等的意思。 刨坑刨除刨根	读 bào 时是“刮平”之意；而读 páo 时是向下挖掘。
泊	bó 作动词，船靠岸及由此引申出来的意思。停泊泊位 船泊 pō 作名词，“湖泽”及由此引申出来的“像湖泽样的东西” 等的意思。湖泊梁山泊血泊（流血太多，像湖泽样）	
辟	bì1 君主。复辟征辟 2 排除。辟邪 pì1 开拓。开辟开天辟地 2 排除。辟谣 3 透彻。精辟	与政权官职有关读 bì。作“排除”时，只在“辟邪”中读 bì。
屏	bǐng 作动词。1 抑制、忍住。屏息屏气屏住 2 除去，舍弃。屏除屏弃屏退 píng 作名词：屏藩屏风屏障	作名词时读 píng，作动词时读 bǐng。
藏	cáng 作动词。1 隐蔽。隐藏藏匿藏污纳垢 2 储存。储藏珍藏收藏 zàng 作名词。1 储存大量东西的地方。宝藏矿藏 2 专用。西藏藏族大藏经藏青	
传	chuán 作动词。传阅传授传播传导传情	

	zhuàn 作名词。经传列传传记	
称	chèn 作形容词，合乎。称心称意称职对称相称 chēng 作动词。 1 以秤来测定重量。称量 2 叫作。名称称呼称号 3 说。称赞称谢称兄道弟	
乘	chéng 作动词，1 坐车、船以代步。 2 利用。乘便乘势 shèng 作名词。古代专用于车马的量词。千乘之国	记住只做车马的专用量词时读 shèng。
臭	chòu 作形容词，专指不好的气味以及由此引伸出来的意思。臭味相投臭名 xiù 作名词，气味，无好坏。铜臭（铜制品上的一种气味，铜钱上的臭味，讽刺只看重金钱，不重人情的人）无色无臭乳臭未干	两音都与气味有关，读 chòu 时专指不好的气味，读 xiù 时则无所谓好坏。
重	chóng 多层的、多次的、连续的等义。重围重唱 zhòng“分量”及其引申出来表示“程度深、关键、紧要”等意思。重量重担严重情深意重重地偏重慎重	和“层次”有关时读 chóng，和“分量”有关时读 zhòng。
畜	chù 作名词，家养的禽兽：家畜畜生牲畜六畜兴旺 xù 作动词，饲养。畜牧畜产品	词性不同，读音不同。名词读 chù，动词读 xù。
伺	cì 侍奉。伺候 sì 观察，等待。伺机窥伺	
攒	cuán 聚集，拼凑。攒聚攒射万头攒动万箭攒心 zǎn 积累。积攒攒钱	读 cuán 时是指在同一个时间内由几个方面集中，读 zǎn 时指在一段时间内由一个方面逐步积累。
叨	dāo 说话多。唠叨絮叨叨念 tāo 受到好处，沾光。叨扰叨教 叨光（客套话，沾光，意指受到好处，表示感谢）	记住只有作谦词“沾光”意时读 tāo，其余时候都读 dāo。
得	dé 动词义和表许可可能义的助动词。不得得到 de 用在动词后面。拿得到 děi“舒适、满意”义和表需要、必要、必然的助动词义：得劲可得还得就得	记住只有在有“满意”和表需要、必需时才读 děi。
度	dù 1 作名词，长、宽、高等的量及由此引申出来的表程度、范围等的意义。如：气度度量置之度外	记住只在与“估计”有关时读 duó。

	2 作动词，经过某段时间。虚度光阴度日如年 duó 推测，估计及由此引申出来的意思。揣度忖度度德量力	
否	fǒu“不”的同义。否认否决能否 pǐ“坏、恶”或“贬斥”等义。否极泰来藏否人物	
脯	fǔ 肉干或果干。肉脯桃脯杏脯 pú 胸部。胸脯	只在与胸部有关时读 pú。
行	háng 作名词或名词性词素，“队列”及由此引申出来的“次序、专业（在哪一行）、某些经营机构（干哪行的）”。行列 hàng 树行子：排成行列的树木。 héng 道行：僧道修行的功夫，比喻技能本领。 xíng 作动词及动词性语素。	
和	hé 连词，同“与”及“和好”义。和平 hè 作动词，跟着别人唱或说。唱和随声附和曲高和寡 huó 在粉状物中加液体，使之具有黏性。和面和泥 huò 把物搀杂在一起，使之变稀。和药和弄搅和 和稀泥（比喻调和纷争,多指无原则地调和折中） hú 麻将和了（专用）	
系	jì 作动词，“打结、扣”等义。系鞋带系上 xì 作动词“联结、牵挂”义及由此引申出来的表示事物之间的联系的名词“系统、单位”等意思。联系维系派系 2“拴、绑”及引申出的“拘禁”的意思。系马系缚 系狱	两个读音所对应的读音都有“联结”的意思，但区别在，读 jì 时，往往指较小绳子带子带等的事物，重在打结；读 xì 时，往往指较大的事物，马、人之类，重在捆绑。
强	jiàng 作形容词，形容人的性格固执。倔强 qiáng 作形容词。力量大及由此引申出来的“凶暴、强力掠夺”等意思。强壮强大强盗强横强行 qiǎng 做不到的事情硬要做或硬让别人做。勉强强词夺理牵强强人所难强颜欢笑	
角	jiǎo 1 牛角、羊角等及由此引申出来的带尖的、形状像角的东西或位置。皂角墙角号角角落 2 币制单位。一角钱 3 独角戏（特殊专用）。 jué 1 演员。角色配角 2 竞赛。角斗口角	只作演员与竞赛时读 jué，但在独角戏中特殊，读 jiǎo。

剿	chāo 抄取抄袭。剿说剿袭 jiǎo 讨伐。围剿剿除剿灭	词义同“抄”时读 chāo。
校	jiào 作动词。1 订正。校勘校样校正 2 比较。校场 3 计较。犯而不校 xiào 作名词。学校少校	名词读 xiào，动词读 jiào。
解	jiě1“分开”及由此引申出来的表示“打开—消除”等意思。 分解 解民倒悬 解颐（开颜而笑） 2 说明。解释解答 jiè1 押送犯人或财物。押解起解解送解款 2 解元：科举制度称乡试第一名。 xiè1 武术杂技表演的各种技艺。解数跑马卖解 2 姓解。	
劲	jìn 名词。有力气，有精神。劲头没劲 jìng 形容词，坚强有力的。刚劲强劲苍劲劲旅劲敌	名词读 jìn。形容词读 jìng。
圈	juān 作动词，作口语，把人或家禽围起来。圈牲口圈犯人 juàn 作名词，禽畜的栏舍。鸡圈猪圈圈养 quān 作名词，“圆形”以及由此引出的意思。圈点圈阅（领导或负责人审阅文件后,在自己的名字处画圈,表示已经看过）	只有表示与禽畜有关的意思时读 juān 和 juàn，而这两个读音，读 juān 时，作动词；读 juàn 时，作名词。
卡	kǎ 外来译音。卡片 卡通 qiǎ 卡壳关卡哨卡发卡	只在是外来译音时读 kǎ。
抹	mā 擦试。抹布抹桌子 mǒ 作动词，“涂”及由此引申出来的“勾掉”的意思。抹粉 mò 作动词，绕过。转弯抹角	读 mā 时，意义更实在，重在“擦试干净”这个意思。
没	méi“否定、不及、未曾”等义。没有没走 mò1“沉落”及由此引申出来的表示“遮盖、隐藏、没收”。 沉没没落埋没出没神出鬼没 2 终，层。没世没齿。	记住只有作“有”的否定形式，表示“没有、不及”这些意思时读 méi，其余时候都读 mò。
弄	lòng 方言，小巷，胡同。里弄弄堂 nòng 耍，做。玩弄弄权弄假成真	
粘	nián 作形容词及形容词性词素，指胶水一类东西所具有的能使一个物体附着在另一个物体上的性质。粘液粘米	

	粘膜 zhān 作动词，用具有粘性的东西把物体连续起来。粘贴	
纤	qiàn“拉船的绳子”及由此引申出来的意思。拉纤纤夫 纤手 xiān 细小。纤细纤弱纤维	记住只与“拉船”有关时读 qiàn，其余时候都读 xiān。
折	shé 断，掉（后面不带宾语。）摔折 2 亏损。折本折耗 zhē“翻转、折腾”等义。折腾折跟头 zhé“弄断、弯曲、回转、扣除、损失、叠加”等义项。	词义不同，读音不同。读 zhē 时，只作“翻转的动作”讲；读 shé 和 zhé 时，都有“断、损失”的意思，区别的方法是，作“断”或“损失”讲时，若后面可跟宾语，则读 zhé，若不能跟宾语，则读 shé。
识	shí 认识及与认识有关的意思。认识识货识字常识赏识 zhì 记住或记号。标识博闻强识（志）	
数	shǔ 计算、查点的动作及由此引申出来的像数数一样的动作。数一数二数落 shù 表示事物多少的概念，可以理解为查点后的结果。数目数量人数数千 shuò 作副词，屡次。数见不鲜	现代汉语在这里的用法与文言文中是一致的。读 shù 和 shuò 时都有多的意思，但 shù 后跟的是名词，表示某种东西多；shuò 后跟的是动词，表示某个动作做了多次。
着	zhāo 作名词，同“招”。高着着数绝着失着（失策） zháo 作动词，“接触”及由此引申出来的“感受到、引起”等意思。着家（和家接触）着火（接触了水）上不着天，下不着地着风着凉着火着急（引起了急）着慌（引起了慌）着忙着迷 zhe 作助词，表示时态。看着听着 zhuó 作动词，同“著”，也是表示由“接触”引起的“用、放”等的意思，但用于复合词，词的中间不能加衬词。穿着附着着陆不着边际着手着笔着色着眼（使眼去接触）着意（使心中“意”去接触）着重	记住读 zhāo 是同“招”，能用“招”代替时就读 zhāo，读 zhuó 时同“著”，能用“著”代替时就读 zhuó。另外，读 zháo 和 zhuó 时都有“接触”的意思。但读 zháo 时多用于口语，词语的中间可加衬词，如：着急——着了急；着凉——着了凉。而读 zhuó 时，往往用于复合词中，两语素之间结合较紧密，一般不能分开或加衬词。如：“着陆”一般不说“着了陆”。

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. M.X. Maxmudxodjaev, I.N.Bekmuratov. “Xitoy yozuvi (iyerogliflari) haqida. T. 1990 y.
2. Sh.Hidoyatova, A.Karimov, E.Aminov. Xitoy tili grammatikasi. Fonetika va iyeroglifik yozuv. T., “Fan va texnologiya”, 2004 y.
3. F.M. Xasanova Xitoy yozuvi iyeroglifikasi asoslari fanidan o‘quv uslubiy majmua. 2014 y.
4. 王德春, 李明松. “汉字”. 上海外语教育出版社, 2009 年.
5. 苏培成. 现代汉字学纲要. 北京大学出版社, 2010 年
6. 孙德金. “对外汉字教学研究”. 商务印书馆出版, 北京 2006 年.
7. 孔祥卿. 汉字学通论. 北京大学出版社. 2006 年.
8. 黄伟嘉, 敖群. 汉字部首例解. 商务印书馆出版. 北京 2013 年.
9. 沈禾玲, 王平. 汉字部首教程. 北京: 北京大学出版社, 2009 年.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Истрин В.А. Возникновение и развитие письма. М.:изд. Вост.лит. 1990.
2. Сердюченко Г.П. Китайская письменность и его реформа. М.:изд. Вост.лит. 1989.
3. Солнцев В.М. Очерки по современному китайскому языку. М.: Вост.лит. 2006
4. Федоренко Н.Т. Древние памятники китайской литературы. М.: Наука, 1978.
5. Софронов С.А.Китайский язык и китайская письменность. М.: Наука. 2006.
6. Готлиб О.М. «Основы грамматики китайской письменности». – Москва, 2007.
7. Кондрашевский А.Ф. “Пособие по иероглифике к учебнику Практический курс китайского языка (в двух частях). – Москва: Издательство “Муравей”, 2000 г.
8. Чжоу Югуан. Модернизация китайского языка и письменности. // (Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXII. Языкознание в Китае. – М., 1989. – С. 376-398).

9. Мыщик А.П. 214 ключевых иероглифов. С.-Петербург. «Ка-ро». 2007 г.

10. Маслакова О.Н. Практический курс китайского языка. Введение в иероглифику. Москва. «Восток-Запад». 2008 г.

11. Климова О.В. История письма. «Уральский государственный технический университет – УПИ имени первого Президента России Б.Н. Ельцина». Екатеринбург. 2009 г.

Lug‘atlar:

1. 古汉语常用字字典。北京。2008 年
2. 新华词典。2001 年

MUNDARIJA

KIRISH	
1-BO‘LIM. XITOIY IYEROGHLIFIKASI: TARAQQIYOT BOSQICHLARI VA YOZUV MUAMMOLARI	
1.1. Xitoy iyerogliflari – eng qadimgi yozuvlardan biri sifatida	
1.2. Xitoy iyerogliflarining rivojlanish tarixi	
1.3. Xitoy tili alifbosi: takomil bosqichlari va masalalari	
1.4. Iyeroglifik yozuvlarni tartibga solish va uning o‘qilishini soddalashtirish masalasi	
1.5. Xitoy iyerogliflarining islohoti masalasi	
2-BO‘LIM. XITOIY IYEROGHLIFLARINI TASNIFLASH VA TALQIN ETISH.....	
2.1. Xitoy iyerogliflarining turkumlari – 六书	
2.2. Iyerogliflarning tarkibi, imlo chiziqlari, kalitlar va yon bo‘laklar	
2.3. Xitoy iyerogliflarining kalitlari va ularni turkumlash masalasi.....	
3-BO‘LIM. XITOIY IYEROGHLIFLARINING KALITLAR TIZIMI	
3.1. Tabiat va tabiat hodisalariga hamda o‘simliklar dunyosiga oid kalitlar.....	
3.2. Hayvonot dunyosiga oid kalitlar.....	
3.3. Tana a‘zolariga oid kalitlar	
3.4. Mehnat qurollari va jangovar qurollarga oid kalitlar.....	
Amaliy mashg‘ulotlar uchun matnlar va topshiriqlar	
Mustaqil ta‘lim uchun savol va topshiriqlar	
Glossariy	
Foydali ma‘lumotlar.....	
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	

Qaydlar uchun

Mas’ul muharrir:
filologiya fanlari nomzodi, dotsent J. T. Ziyamuhamedov

Taqrizchilar:
Xitoy tili va adabiyoti kafedrası mudiri
PhD, S.A.Nazarova
XXR, Shimoli-Sharqiy Millatlar universiteti f.f.n., dotsent
Abolat Ablajon

Texnik muharrir: **O. Alimov**

Kompyuter verstkasi: **S. Toshpo’latova**

Toshkent davlat sharqshunoslik institutining O‘quv-uslubiy kengashi
tomonidan nashrga tavsiya etilgan. (Bayonnoma №)

Bosishga ruxsat etildi.
Bichimi 60x84 ¹/₁₆. Shartli 10 b.t. 50 nusxada bosildi. Buyurtma №
Toshkent davlat sharqshunoslik institutining kichik bosmaxonasi.
Toshkent, Shahrizabz ko‘chasi, 25-uy.

© Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2020